desmond morris

çıplak maymun

sander yayınları

desmond morris

SANDER YAYINLARI

BİLİM VE İNCELEME DİZİSİ : 1

ÇIPLAK MAYMUN

(The Naked Ape)

DESMOND MORRIS

ÇIPLAK MAYMUN

Çeviren:
ENGİN DARICA

Dördüncü Baskı

SANDER YAYINLARI — İSTANBUL

Bu kitabın
Türkiye'de yayın hakkı
Necdet Sander'e aittir.

Sander Yayınları
Halâskârgazi Caddesi 275 - 277
Osmanbey - İstanbul
Tel.: 48 32 09

Dağıtım :
Kırağı Sokak 78
Osmanbey - İstanbul
Tel.: 40 84 75

Eserin orijinal adı :
THE NAKED APE

Kapak Düzeni :
Sait Maden

Dizgi ve Baskı :
Sümbül Basımevi

Birinci Baskı	Temmuz 1971
İkinci Baskı	Ocak 1972
Üçüncü baskı	Ekim 1976
Dördüncü Baskı :	Aralık 1980

TEŞEKKÜR

Bu kitabın, çok kişi tarafından, rahatlıkla okunmasını istedim. Bu yüzden metin arasında, boyuna kaynak göstererek yazının akışını kesmekten kaçındım. Oysa, kitabımı hazırlarken birçok orijinal rapor ve yayından yararlanmıştım ki, bunların yazarlarına ,değerli yardımlarından dolayı teşekkür etmeden geçmeyi doğru bulmuyorum. Onun için, kitabın sonuna, her bölümde elime aldığım konulara göre kendilerinden yararlandığım bellibaşlı yazarların adlarını ekledim. Bu ekin arkasına da daha ayrıntılı bilgi verecek bir bibliyografya koydum.

Bu arada, tartışma, yazışma ya da başka bir yolla doğrudan ya da dolaylı olarak bana yardımları dokunan sayısız dost ve meslekdaşa da teşekkür etmek isterim. Özellikle aşağıda adı geçenlere: Dr. Anthony Ambrose, Mr. David Attenborough, Dr. David Blest, Dr. N. G. Blurton-Jones, Dr. John Bowlby, Dr. Hilda Bruce, Dr. Richard Coss, Dr. Richard Davenport, Dr. Alistair Fraser, Profesör J. H. Fremlin, Profesör Robin Fox, Barones Jane van Lawick-Goodell, Dr. Fae Hall, Profesör Sir Alister Hardy, Profesör Harry Harlow, Mrs. Mary Haynes, Dr. Jan van Hooff, Sir Julian Huxley, Miss Devra Kleiman, Dr. Paul Leyhausen, Dr. Lewis Lipsitt, Mrs. Caroline Loizos, Profesör Konrad Lorenz, Dr. Malcolın Lyall-Watson, Dr. Gilbert Manley, Dr. Isaac Marks, Mr. Tom Maschler, Dr. L. Harrison Matthews, Mrs. Ramona Morris, Dr. John

Napier, Mrs. Caroline Nicolson, Dr. Kenneth Oakley, Dr. Frances Reynolds, Dr. Vernon Reynolds, Sayın Miriam Rothschild, Mrs. Claire Russell, Dr. W. M. S. Russell, Dr. George Schaller, Dr. John Sparks, Dr. Lional Tiger, Profesör Niko Tinbergen, Mr. Ronald Webster, Dr. Wolfgang Wickler ve Profesör John Yudkin.

Şunu da hemen ekleyeyim ki, bir kimsenin bu listede adı bulunması, kitapta ileri sürdüğüm fikirlerin tümünü benimle paylaştığı anlamına alınmamalıdır.

GİRİŞ

Bugün dünyada yaşayan yüz seksen üç maymun ve goril türü vardır ki, bunlardan yüz seksen ikisinin vücudu, kılla kaplıdır. Tek istisna, kendisine *Homo Sapiens* adını vermiş olan çıplak bir maymundur. Parlak bir başarıya ulaşmış olan bu tür, zamanının büyük bir bölümünü davranışlarının soylu nedenlerini incelemekle ve en az o kadar bir zamanını da (inatla) temel nedenlerini görmezlikten gelmekle geçirir. Çıplak maymun, primatlar arasında en büyük beyne sahip olmakla övünür, ama en büyük cinsel organa da sahip olduğunu gizlemeye çalışır ve bu şerefi, güçlü goril hazretlerine bırakmayı tercih eder. Yalan. Çıplak maymun, ses olanaklarını son haddine kadar kullanan, büyük bir araştırma duyusuna sahip, kalabalık bir toplum içinde yaşayan bir maymundur: Bu maymunun davranışlarının temelindeki nedenleri incelemenin zamanı gelmiştir artık.

Ben bir hayvan bilginiyim. Çıplak maymun da bir hayvandan başka bir şey değildir. Şu halde, onun üzerine bir şeyler yazmaya kendimde hak görüyor ve çıplak maymunun tutumlarından bazısı hayli karmaşık ve etkileyici imiş diye, bu konuda daha fazla susmayı kabul etmiyorum. Dayanağım da şu: *Homo Sapiens* bilgisini ne kadar çoğaltmış olursa olsun, yine de çıplak maymun olarak kalmış; davranışlarını ne kadar soylu nedenlere dayarsa dayasın, yine de ilk baştaki o pek soylu olmayan güdülerden vazgeçmemiştir. Bundan biraz utanç duyduğunu biliyoruz ama, baştaki içgüdülerinin milyonlarca

yıldan beri onu etkilediğini, yenilerinin ise sadece birkaç bin yıllık bir geçmişe dayandığını da unutmamalıyız. Bu yüzden, bütün gelişimi boyunca biriktirmiş olduğu *jenetik* mirası bir omuz silkmekle, sırtından atabilmesi kolay değildir. Bu gerçeği kafasına iyice yerleştirebildiği anda çıplak maymun belki daha rahatlayacak, daha eksiksiz bir hayvan olacaktır. Bir hayvan bilgininin ona yapabileceği en büyük yardım da, budur belki.

Çıplak maymunun davranışlarını konu edinen incelemelerin en şaşılası yönü, çoğunlukla göze apaçık görünen şeyleri atlayıp geçmiş olmalarıdır. İlk antropologlar, doğal yapımızın gerçek köklerini ortaya çıkarabilmek için, dünyanın dört bucağına seğirtmişlerdi. Oysa, bu uzak kültür kaynakları hemen hemen sönmüş durumdadır. Bilginler, gezilerinden bu kabilelerin sevişme görenekleri, garip akrabalık sistemleri ve esrarlı âyinleri üzerine şaşırtıcı gözlemler edinerek dönmüşler ve bu malzemeyi sanki bütün insan türünün davranışlarını açıklamak yolunda, büyük bir önem taşıyormuş gibi, kullanmaya kalkmışlardır. Bu araştırıcıların çalışmalarının çok ilginç olduğuna şüphemiz yok ve muhakkak ki, bir çıplak maymun topluluğunun kültürel bir çıkmaza sürüklenmesi sonucu neler olabileceği konusunda edindiğimiz bütün değerli bilgileri onlara borçluyuz. Bu çalışmalar, davranış biçimlerimizin topyekûn toplumsal çöküntüye yol açmaksızın, normalden ne kadar saptırılabileceğini ortaya çıkarmıştır. Ama, bunlar tipik bir çıplak maymunun tipik davranışları üzerinde bize hiç bir şey öğretmiş değiller. Bu sonuca ulaşmanın tek yolu, üstün kültürlerin çoğunluğunu temsil eden gelişmiş örneklerin davranışlarını gözlemektir. Biyolojik açıdan benimsenebilecek tek doğru yol da budur zaten. Eski okul antropologları, ilkel bir teknolojiye sahip bu kabile topluluklarının, ileri uygarlıklara ölçüyle, konuya daha yakın olduğunu ileri süreceklerdir. Ben de onların bu düşüncesine karşı diyeceğim ki, bugün yaşamakta olan bu gibi topluluklar, ilkel değil, sadece «aptallaş-

mış» gruplardır. Gerçek ilkel kabileler, binlerce yıl var ki, silinip gitmiştir. Çıplak maymun türü, büyük bir araştırıcılık niteliğine sahiptir. Dolayısıyla, gelişmeyi başaramamış bir toplum, bir anlamda «hayırsız çıkmış» sayılabilir. Onu böyle dizginleyen bir şey olmuş demek; türün, çevresini araştırmak yönündeki doğal eğilimini engelleyen bir şey. İlk antropologların bu kabileler üzerindeki çalışmaları, belki de, sadece grubun kendine özgü gelişimi içinde sınırlanıp kalmıştır. Onun için, bu bilgileri türümüzün davranışının genel çizgisine temel olarak almak tehlikeli olabilir.

Psikiyatrlarla psikanalizcilere gelince, onar bu kadar uzağa gitmemiş ve incelemelerini esas daldan aldıkları örnekler üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Ne var ki, başlangıçtaki incelemelerin büyük bir bölümü, antropologların düştüğü yanlış kadar olmasa bile, yine de peşin yargılarla sınırlandırılmıştır. Ruhbilimcilerin çalışmalarına konu olanlar, genellikle ya bir anormalliği, ya da bir eksik yanı olan kişilerdir. Sağlıklı, başarılı, dolayısıyla tipik bireyler olsalardı, psikiyatrların yardımına muhtaç olmazlar ve psikiyatri bilimine bir katkıda bulunmazlardı. Bu bilginler bize, davranışlarımızın ana çizgisinin nasıl bozulabileceği konusunda çok önemli toplu bir bakış getirmişlerdir. Ancak, türümüzü bir bütün olarak ele alıp da biyolojik niteliğini tartışmaya kalktığımız zaman, sadece antropologlarla psikiyatrların ilk bulgularına dayanmanın yersiz olacağı kanısındayım.

Bu kitapta uygulamayı tasarladığım yöntem, üç ana kaynağa dayanmaktadır:

1 — Geçmişimiz üzerinde paleontologların bize sağladıkları bilgiler ki, bunlar, uzak atalarımızın fosillerinin ve daha başka kalıntılarının incelenmesinden elde edilmiştir.

2 — Hayvanların davranışlarını kıyaslamalı olarak inceleyen bilginlerin (paleontologların), özellikle en yakın akrabamız olan maymun ve goriller üzerinde topladıkları bilgiler.

3 — Çıplak maymun türünün en gelişmiş üyeleri üzerinde kolaylıkla yapılabilecek gözlemlerin sağladığı bilgiler ki, bunlar da temel davranışlarımızın ana çizgisini belirleyecek niteliktedir.

Giriştiğimiz çaba, çok büyük olduğu için, bunu elimden geldiği kadar sadeleştirmek zorundayım. Özellikle, yaşayışımızın başka türlerde de birer karşılığı olan görünüşleri üzerinde duracağım: Yani, beslenme, temizlik, uyku, döğüşme, çiftleşme ve çocuk bakımı gibi konular üzerinde. Çıplak maymun, bu temel sorunlarla karşı karşıya kaldığı vakit, tepkileri ne olur? Bu tepkiler diğer maymunlarınkiyle nasıl kıyaslanabilir? Hangi noktada onlardan ayrılmakta ve bu özellikleri, türüne özgü evrimsel gelişimle nasıl bağdaşmaktadır?

Bu sorunları tartışma konusu yaparken, birtakım kimselerle çatışmaya gireceğimi de bilmiyor değilim. Bazıları, kendilerinin hayvan yanını ne bilmek, ne de görmek isteyeceklerdir. Bunlar, türümüzün niteliklerinden, kaba saba bir biçimde, «hayvan»ca söz etmemi, insanlığa karşı küçültücü bir tutum olarak niteleyecekler. Bazıları da bir «hayvancı»nın kendi alanlarını çiğnemeye kalkmasından pek hoşlanmayacaklar. Ama ben, sorunu bu şekilde ele almanın çok yararlı olduğuna inanıyor ve uyguladığım yöntemin, pek mükemmel olmasa bile, olağanüstü bir durum gösteren çıplak maymun türünün karmaşık niteliği üzerine yeni ve (bazı bakımlardan) beklenilmedik bir ışık tutacağını sanıyorum.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÖKLER

Hayvanat bahçesinde bir kafes, üzerinde şöyle bir yazı: «Bu hayvan bilim için yenidir.» Kafesin içinde küçük bir sincap var. Ayakları siyah renkte bir sincap; Afrika'dan gelme. Şimdiye kadar bu kıtada kara ayaklı bir sincaba rastlanmış değildi. Bu sincap üzerinde kimse bir şey bilmemektedir, adı da yoktur.

Anî bir meydan okuma demektir bu bir zoolog için. Bu sincabın yaşayışında ne olmuş da, onu böyle başkalarına benzemez bir yaratık haline getirmiş? Nedir onu daha önceden bilinen, tanımlanmış öteki üç yüz altmış altı sincap türünden ayıran? Nasıl olmuşsa olmuş, sincap familyasının gelişimi sırasında belirli bir noktada bu hayvanın ataları, soydaşlarından ayrılarak bağımsız bir toplum kurmuş ve kendi aralarında üremişlerdir. Acaba çevrelerinde ne vardı ki, onların böyle bir kenara çekilip yeni bir hayat şekli geliştirmelerine yol açtı? Bu eğilim başlangıçta mütevazi bir biçimde kendini göstermiş olmalıydı. Herhangi bir bölgedeki bir sincap topluluğu küçük bir takım değişikliklere uğrar ve belirli bir yerin koşullarının kendisine daha uygun geldiğini görür. Bu aşamada daha yakınlarındaki akrabalarıyla çiftleşmek olanağına sahiptirler. Bu yeni tip sincaplar, yaşadıkları bölge içerisinde ufak bir üstünlük kazanmış, ama yine de her zaman asıl gövdeye bağlanabilecek bir dal olarak kalmışlardır. Ne var ki, zaman geçtikçe bu yeni sincaplar, çevrelerinin koşullarına daha çok uyarlarsa bir an gelecek ki, yakınlarıyla buluşmaktan kaçınmak, kendileri için daha yararlı olmaya başlayacaktır. Bu aşamada cin-

sel ve toplumsal davranışları, birtakım özel değişikliklere uğramış olabilir. Öyle ki, öteki sincap soylarıyla çiftleşmeleri, önce ihtimal dışına çıkar, sonunda da imkânsız hale gelir. Belki de başlangıçta anatomilerinde meydana gelen bir değişiklik, yalnız o bölgede bulunabilen birtakım yiyeceklerden, daha kolayca yararlanmak imkânı sağlamıştır. Ama arkadan, çiftleşme çağrılarının ve hareketlerinin de yalnız kendi cinslerinden arkadaşları çekecek biçimde değişmiş olacağı, akla yakın gelebilir. Böylece bir kenarda sessizce yeni bir tür, yeni bir hayat şekli gelişmiş ve üç yüz altmış yedinci sincap cinsi ortaya çıkmıştır.

Bu kimliği bilinmeyen sincaba bakarken, ortaya ancak birtakım varsayımlar atabiliriz. Elimizdeki biricik kesin veri, kara ayaklarından dolayı yeni bir cinsin söz konusu olduğudur ama bu, basit bir belirti olmaktan öteye geçemez. Tıpkı vücuttaki kızartıların, bir hastalığın varlığını belirtmekten öteye geçemeyeceği gibi. Bu belirtiler, yeni türün ne olduğunu anlayabilmemiz için sadece bir çıkış noktasıdır. İşte, en mütevazi yoldan, hayvana açık ve seçik bir ad takmakla başlayacağız, Kara Ayaklı Afrika Sincabı diyeceğiz ona. Arkadan öteki sincaplardan nerelerde ayrıldığını anlayabilmek için, yapısının ve davranışlarının bütün görünüşlerini, not etmemiz gerekecek. Böylece, yavaş yavaş onun geçmişini ortaya çıkarabiliriz.

Böyle bir hayvanı incelerken, elimizdeki en önemli koz, kendimizin kara ayaklı bir sincap olmayışımızdır. Bu tutum, her kendini bilen araştırıcıda bulunması gereken alçakgönüllülükten ayrılmamamızı sağlar. Yazık ki, insan denilen hayvanı incelemeye kalkınca, bu tutumumuza bağlı kalamayız. Öküzü öküz diye adlandırmaya alışmış olması gereken zoologlar bile, bu konuda derinlerinden gelen bir çeşit üstünlük duygusundan kurtulmakta güçlük çekerler. Bu engeli aşabilme-

nin tek yolu, insanoğluna bile sanki bizimle ilgisi olmayan bir türdenmiş gibi bakmaktır. Şimdi insanı teşrih masasına upuzun uzanmış, incelenmeyi bekliyor varsayalım. Bakalım nerden başlayacağız?

Sincap için yaptığımız gibi, ilkönce insanı sıkı ilişki halinde olduğu görülen, öteki türlerle kıyaslamakla işe girişebiliriz. Dişlerine, ellerine, gözlerine ve daha başka anatomik niteliklerine bakarsak, bunun besbelli üstün bir memeli hayvan, bir primat olduğu anlaşılır ama, oldukça acayip bir primat. Bu acayipliği şöyle açıklayabiliriz: dünyada yaşayan yüz doksan iki cins maymunun postlarını yüzüp uzun bir sıra halinde yan yana dizdiğimizi, bu koleksiyonun arasına da bir insan derisi sokmayı denediğimizi farzedelim. Bunu nereye koyarsak koyalım, yerini bulmuş olmayacaktır. En sonunda sıranın ta ucuna, şempanze ve goril gibi büyük, kuyruksuz maymunların yanına koymak zorunda kalacağız. Ama orada da, farklılığı hemen gözümüze çarpar. Bacakları fazla uzun, kolları fazla kısa, ayakları oldukça ilgi çekicidir. Bu primat türü kendine özgü öyle bir yürüme biçimi bulmuş olmalıdır ki, bunun sonucunda ayaklar böylesine bir değişikliğe uğramış olsun. Gözümüze çok batan başka bir nitelik de, bu derinin hemen hemen tamamen çıplak olmasıdır. Başında, koltuk altında ve cinsel organının çevresindeki birkaç tutamdan başka, derinin üzerinde kıl namına bir şey yoktur. Öteki primat çeşitleriyle yaptığımız kıyaslamalarda, onlardan şaşılacak kadar ayrıldığını görürüz. Bazı maymun ve goril türlerinde kıçları, göğüsleri ya da yüzleri yer yer kılsız olanlara rastlanır. Ama bu yüz doksan iki türden hiç birinde, insanın fizik görünüşüyle bir yakınlık bulunamaz. Bu durumda, araştırmamızı daha derinleştirmeden önce, bu yeni türe «Çıplak Maymun» demek doğru olur. Bu, sade olduğu kadar, niteleyici bir addır. Aynı zamanda herhangi bir özel varsayımın etkisinde kalmadan ta-

kılmış bir ad. Bu, belki bizim belirli bir ölçüyü elden bırakmamamızı ve tarafsızlıktan ayrılmamamızı sağlayacaktır.

Bundan sonra zooloji bilgininin, birtakım kıyaslamalar yapması gerekecektir. Böylesine çıplak başka yaratıklar da var mıdır? Dünya yüzünde yaşayan bütün memeli hayvanlar yelpazesini gözönüne getirdiğimiz zaman görürüz ki, hepsi de koruyucu kürklerine sımsıkı sarılmışlardır. Bugün sayabildiğimiz 4237 çeşit arasında, bu kürkü sırtlarından atmış olanlar parmakla sayılacak kadar azdır. Gerçekten bu kalın, kıllı mantonun, sıcaklık kaybını önleme konusunda önemli bir rolü vardır. Ayrıca, şiddetli güneş altında vücudun fazla ısınmasını ve derinin güneş ışınlarının etkisiyle yanmasını da önler. Demek ki, bu kılların yok olması için, çok önemli nedenler gerekmektedir. Birkaç istisna dışında, memeli hayvanların böyle bir fedakârlığa ancak büsbütün değişik bir ortama girdikleri zaman katlandıklarını görürüz. Yarasa gibi uçan memeli hayvanlar, kanatlarındaki kılları atmak zorunda kalmış olsalar bile, vücutlarının üst kısmındaki tüyleri muhafaza etmişlerdir. Bunları çıplak olarak sınıflandırmaya imkân yoktur. Balina, yunus, domuz balığı, su aygırı gibi suda yaşayan memeli hayvanlarsa daha keskin bir profil elde edebilmek için tüylerini dökmüşlerdir. Lâkin, karada yaşayan ve asıl türü temsil eden bütün memeliler, ister yerde zıplayan, ister ağaçlara tırmanan cinsten olsun, genel olarak sık tüylü hayvanlardır. Ama, kendilerine özgü birtakım ısınma ve soğuma sorunları olan, olağanüstü ağırlıktaki fil ve gergedan gibi devler bir yana bırakılırsa, çıplak maymun, karada yaşayan bütün öteki tüylü, kıllı ve kürklü hayvanlara kıyasla bambaşka bir yaratık olarak gözükür.

Zoolog, bundan şu sonucu çıkaracaktır: Çıplak maymunun toprak altında ya da suda yaşayan bir memeli olması gerekir. Meğer ki, gelişimi sırasında eşine az rastlanır, hatta hiç rastlanmaz bir olay meydana gelmiş olsun. Demek bunu ortaya

çıkarmak için geçmişini deşmek, en yakın atalarını büyük bir dikkatle incelemek gerekecektir. Ailesinden kopup ayrılan bu yeni tür primat hakkında, aydınlığa kavuşabilmek için belki de fosilleri ve başka kalıntıları gözden geçirmemiz, yakın akrabalarını incelememiz gerekecek. Ama yüzyıllardan beri büyük çatışmalar sonucu biriktirilmiş olan kanıtları burada yeniden sıralamak çok uzun sürer. Bunun için sadece paleontologlarla etnologların vermiş oldukları sonuçları özetlemekle yetineceğiz. Çıplak maymunun mensup olduğu primat grubu, aslında bir böcek yiyiciler ailesinden gelmiştir. Bu ilk memeliler, sürüngenlerin hayvanlar âlemi üzerinde egemenliklerini sürdürdükleri dönemde, ormanların kuytuluklarında yaşayan, telâşla oraya buraya koşuşan önemsiz yaratıklardı. Ya seksen, ya da elli milyon yıl kadar önce, büyük sürüngenler türünün çöküşünden sonra bu küçük böcek yiyiciler yeni birtakım alanlara yayılmaya başladılar. Burada dağılarak çeşitli garip biçimlere girdiler. Bir takımı ot yiyicilikte karar kılıp, güvenlik nedeniyle toprak altına gömüldü. Diğer bir takımı düşmanlarından kaçabilmek için uzun bacaklar edindi; daha başkaları uzun dişli, sivri tırnaklı öldürücü hayvan niteliğine büründüler. Dev sürüngenlerin ortadan çekilmesine rağmen, açık arazi yine bir savaş alanına dönüştü.

Yine de orman içlerinde birtakım hayvancıklar, hâlâ orman bitkilerinin güvenliğine sığınmış, yaşamlarını sürdürmekteydiler. Burada da bazı gelişmeler görülmekteydi. İlk böcek yiyiciler beslenme alanlarını genişletiyor ve bünyelerini, yemekten pek hoşlandıkları yemiş, ceviz, böğürtlen, tomurcuk ve yaprakları sindirmeye alıştırıyorlardı. Primatların en alt basamağına doğru yükseldikçe görüşleri daha kesinleşiyor; gözleri yüzlerinin ortasına doğru yaklaşıyor, elleri yiyeceği kavrayacak biçimde gelişiyordu. Üç boyutlu bir görüşe, kullanışlı el ve ayaklara, yavaş da olsa gelişim gösteren bir beyne kavuştukça, ağaçlıklı ortamlarına egemen olmaya başladılar.

Bundan yirmi beş ya da otuz beş milyon yıl önceyse, bu maymun öncesi hayvanlar gerçek maymunlara dönüşmeye başlamışlardı bile. Kuyrukları yavaş yavaş denge sağlamaya yardımcı olacak biçimde uzuyor, boyları büyüyordu. Bazıları yalnız yaprak yiyerek besleniyor, ama çoğu karınlarını her çeşit yiyecekle doyuruyorlardı. Zaman ilerledikçe, bu maymun benzeri yaratıklardan bazıları daha büyümeye, ağırlaşmaya başladı. Artık yerde sıçrayıp zıplayacak yerde, bir o ellerini, bir öbür ellerini kullanarak dallarda sallanıyorlardı. Kuyrukları bir işe yaramaz olmuştu artık. Uzun boylu olmaları, ağaçlar arasında çeviklikle hareket etmelerini engellemekteydi, ama açık araziye doğru çıkışlar yapmalarını kolaylaştırıyordu.

Bu dönemde (maymunluk döneminde), yiyecek bulma ve rahatlık bakımından cenneti andıran bu ormanlardan çıkıp beyliğini elde etmek için milyonlarca yıl harcamışlardı. Şimd kendi alanlarının dışına çıkarlarsa, düzlüklerde yaşayan gelişmiş ot yiyici, yırtıcı hayvanlarla egemenlik kavgasına girişmeleri gerekecekti. Onun için oldukları yerde kalıp rahat rahat yemişlerini gevelemeye ve keyiflerine bakmaya devam ettiler.

Bu arada şunu da belirtelim ki, bu büyüme eğilimi, yalnız doğu yarım küresinin maymunlarına özgüdür. Maymun türü, her iki yarım kürede de ağaçlık yerlerde yaşayan ileri primat türleri olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, Amerikan maymunları hiç bir zaman irileşmemişlerdir. Buna karşılık, eski dünyada büyük maymunların ataları, Afrika'nın batısından Asya'nın güneydoğusuna kadar uzanan geniş bir ormanlık bölgede gelişmekteydiler. Bugün de Afrika'daki şempanzelerle gorillerde ve Asya'daki orangutanlarla, gibonlarda (uzun kollu küçük maymunlar) bu gelişmenin izlerini görebiliriz. Dünya üzerinde, bu iki uç arasında başka kıllı maymun türüne rastlanmaz. Eski zengin ormanlar kaybolup gitmiştir artık.

Bu ilk büyük maymunların başına ne gelmiş olabilir? Bundan, aşağı yukarı on beş milyon yıl önce iklimin, onların

aleyhine döndüğünü biliyoruz. Bu yüzden, içine sığındıkları ormanlar adamakıllı azalmıştı. İlk maymunlar şu sorunla karşı karşıya kalmış bulunuyorlardı demek: ya eski ormanlarından geriye ne kaldıysa ona yapışıp durmak, ya da cennet bahçesinden kovulmayı göze almak. Şempanzeler, goriller, orangutanların ve gibonların ataları, oldukları yerde kalmış ve bu yüzden sayıları da giderek azalmaya yüz tutmuştur. Bunlar dışında kalan tek maymun türünün, çıplak maymunun, ataları ise ormanı bırakıp gitmişlerdir. Bunu yaparken de, düzlükte yaşayan ve kendilerini bura koşullarına uydurmuş olan öteki hayvanlarla çatışmayı da göze almışlardır. Bu, tehlikeli bir maceraya atılmak demekti. Ama gelişmelerindeki başarıyı göz önüne alacak olursak, sonunda kazançlı çıktıklarını kabul ederiz.

Sonrası, herkesin bildiği bir şeydir ama, biz yine de kısaca özetleyelim. Zira, geçmişlerini bilmek, türlerin bugünkü davranışlarını daha kolay anlamamıza yardımcı olur.

Atalarımız, bu yeni ortamda, pek cesaret verici bir durumla karşılaşmış değillerdir. Oralara daha önceden yerleşmiş, alışmış olan et yiyicilerden daha yırtıcı, ot yiyicilerden daha iyi otlayıcı olmaları gerekiyordu. Bugün biliyoruz ki, her iki alanda da büyük ilerleme kaydetmiştir. Ne var ki, tarımın ancak birkaç bin yıllık bir geçmişi vardır; oysa biz milyonlarca yıl öncesinden söz etmekteyiz. Düzlüklerdeki bitkisel hayattan yararlanılması o gün için atalarımızın yetenekleri dışında kalmaktaydı; çağdaş dünyanın ileri teknikleri gelişinceye kadar da kalacaktı. Çimenli arazide bulunan yiyeceklerin dolaysız olarak ele geçirilmesi için, gerekli sindirim sistemi daha gelişmemişti. Ormanın kuru yemiş ve meyva rejimi, toprak yüzeyinde bir kök ve çiçek soğanı rejimine dönüştürülebilirdi belki ama, imkânlar çok sınırlıydı. Ormandayken olgun bir meyvayı elini uzatınca rahatça koparabilen maymun, şimdi bir sebze kökü için katı toprağı eşeleyip kazmak, ihtiyacı olan yiyeceği bulup çıkarmak zorunda kalmıştı.

Yine de, bundan öncekî yiyeceği, sadece kuru yemiş ve meyvadan ibaret değildi. Şüphesiz hayvansal proteinlerin de maymun için büyük bir önemi olmuştu. Biliyoruz ki, çok çok geride kalan ataları böcek yiyiciler cinsindendi; sonra yaşadıkları ormanlarda da bol bol ve çeştli böcekler vardı. Ağustos böcekleri, yumurtalar, yavru kuşlar, ufak kurbağalar, küçük sürüngenler yediği şeyler arasındaydı. Üstelik bu yiyecek rejimi buna oldukça alışmış olan sindirim sistemini de rahatsız etmiyordu. Düzlüğe çıktıktan sonra da bu çeşit yiyecekleri bol bol bulabilecek ve besin rejimini bu yolda daha da geliştirebilecekti. Başlarda, avlanma konusunda ustalaşmış olan et yiyici hayvanlarla yarışacak güçte değildi. Kedi cinsinden büyük hayvanlar bir yana, irice fareler bile bu işi ondan daha iyi beceriyordu. Ama, ya kendini savunamayacak kadar güçsüz ya da hasta küçük hayvancıklar bulabilmekteydi. Bu yüzden, et yiyicilik yolundaki ilk adımları pek güçlük çekmeden atabildi. Oysa gerçekten değerli yiyeceklerin uzun uzun bacakları vardı ve en küçük bir tehlike işareti aldıklarında olağanüstü bir hızla koşup kaçmaktaydılar. Protein yüklü dört ayaklılara daha el uzatamıyordu.

Böylelikle, çıplak maymunun atalarının tarihinin son yıllarına (yani bundan bir milyon yıl kadar öncesine) ve hayli yıpratıcı ve dramatik birtakım gelişmelere varmış bulunuyoruz. Önemli olan, çeşitli gelişimlerin bir arada cereyan etmiş olmasıdır. Çoğu kez bu hikâye anlatılırken, önemli gelişmeler birbiri ardına dizilir: sanki biri biterken diğeri başlamış gibi. Bu, yanlış yorumlara yol açabilecek bir üslûptur. Genellikle sanılanın aksine, toprak üstünde yaşayan ilk maymunların beyinleri daha o zamanlar hayli gelişmişti. Gözleri kuvvetliydi, tuttuğunu koparabilen ellere sahiptiler. İleri bir hayvan türü olduklarından, toplumsal sayılabilecek bir düzenleri de vardı. Koşullar, onları et yiyicilik yeteneklerini geliştirmeye zorlayınca birtakım hayatî değişikliklere uğramakta gecikmediler. Daha dikey, dolayısıyla daha hızlı ve iyi koşucular durumuna

geçtiler. Elleri, artık yürümeyi sağlayan bir organ olmaktan çıkıp serbest kalınca, etkili ve güçlü silâhlar taşır oldular. Beyinleri daha da gelişti; yavaş yavaş daha akıllandılar, daha çabuk karar vermeye başladılar. Bütün bu olaylar birbirini izleyen bir dizi şeklinde olmuyor, hepsi bir arada gelişiyordu. Önce bir alanda, sonra bir diğerinde belli belirsiz birtakım ilerlemeler kendini gösteriyor, her biri ötekinin gelişmesini zorunlu kılıyordu. Avcı ve öldürücü bir maymun türünün hazırlıkları yapılmaktaydı.

Evrimin böylesine zor bir işe kalkacağı yerde, kedi ya da köpek benzeri bir öldürücü hayvan geliştirme yoluna gidebileceği, dişleri sivrilip, tırnakları pençeye dönüştürmekle bir çeşit kedi-maymun ya da köpek-maymun geliştireceği iddia edilebilir. Ne var ki, böyle bir gelişim, toprak yüzünde yaşayan maymunu, zaten uzmanlaşmış olan kedi ya da köpek ailesinden öldürücü hayvanlarla doğrudan doğruya rekabete girmeye zorlayacaktı. Onlarla kendi alanlarında yarışmaya girmek zorunda kalacak ve sonuç da herhalde sözünü ettiğimiz primatların lehine olmayacaktı (Belki de böyle bir deneme gerçekten yapılmış ve öylesine kötü bir sonuç alınmıştır ki, bugün izine bile rastlanmamaktadır). Bunun yerine, yepyeni bir yol seçilmiş, doğal silâhlara karşı, yapma silâhlar kullanılmış ve çok başarılı bir sonuç elde edilmiştir.

Bundan sonraki aşama, gereci kullanmaktan gereç yapmaya geçmek biçiminde olmuş ve bu gelişim yalnızca silâh alanında değil, toplumsal işbirliği alanında da avlanma tekniğinin ilerlemesiyle birlikte yürümüştür. Avcu maymunlar sürü halinde avlanırlardı ve öldürme teknikleri geliştikçe, toplumsal örgütlenme metodları da gelişmekteydi. Sürü halindeki tilkiler yayılarak avlanırlar; oysa tilkiden çok daha gelişmiş bir beyne sahip olan avcu maymun, grup-içi haberleşme ve işbirlikçilik gibi sorunları çözümleme yolundaydı. Gittikçe daha karmaşık manevralar uygulanmakta, bu arada beyinleri de gelişmeye devam etmeyteydi.

Avcı grupları genellikle erkeklerden kurulu olurdu. Kadınlar çocuk büyütmekle uğraştıkları için av peşinde koşmakta, yakalamakta önemli bir rol oynamazlardı. Avlanma daha karmaşık bir hale gelip, akınlar uzun sürmeye başlayınca avcı maymunun atalarının göçebe yaşayışından vazgeçmesi gerekti. Artık bir üssü, yakaladığı avı getireceği belirli bir konak yeri olmalıydı. Kadınlarla çocuklar orada erkeklerini bekleyecekler, yiyeceği paylaşacaklardı. Daha ilerdeki bölümlerde göreceğimiz gibi, bu durum, çağımızdaki en aydın çıplak maymunların bile davranışlarını derinden etkilemiştir. Böylece, avcı maymun, yeri yurdu belli maymuna dönüştü. Bu durum onun cinsel, toplumsal ve aile-içi davranışlarının tümünü etkilemeye başladı. O eski, macera dolu, meyva toplamakla geçirilen avare günler, arkada kalmıştı. Birtakım sorumlulukları vardı artık. Tarih öncesi zamanlarda çamaşır makinesiyle buzdolabının karşılığı neyse, onlarla ilgilenmeye koyuldu. Konforlu bir yuva için gerekli şeyleri sağlamaya başladı. Yakacak, yiyecek stoku, kendi yaptığı barınaklar gibi. Ama biz kültür alanına girecek bu konuları bırakıp, yine biyolojiye dönelim.

İleriye doğru atılan bu adımların biyolojik temeli, büyük ve karmaşık bir beynin gelişimine bağlıdır ama, bu ilerlemelerin aldıkları biçimler, artık özel jenetik denetimin dışına çıkmıştır. Orman maymunundan düzlük maymununa, düzlük maymunundan avcı maymuna, avcı maymundan toprağa başlı maymuna, toprağa bağlı maymundan kültür sahibi maymuna dönüşmüştür. Şimdi burada durup bir soluk alalım.

Şunu bir kere daha belirtelim ki, bu kitapta biz bugünkü çıplak maymunun, o kadar övündüğü büyük kültür aşamalarıyla (yarım milyon yıl gibi kısacık bir süre içinde onu, ateş üretiminden uzay aracı üretimine kadar getirmiş olan göz kamaştırıcı ilerlemesiyle) ilgilenecek değiliz. Bunun çok sürükleyici bir hikâye olduğunu biliyoruz. Ama, çıplak maymunun

bu başarıdan başı dönüp, dışındaki parlak cilânın altında sadece üstün bir hayvan yattığını unutmasından korkulur. Bir uzay maymunu bile sıkışınca işemek zorundadır. Evrimsel tarihimizi burada çizilen anahatlar içinde kabul edecek olursak şunu açık olarak görürüz: ortaya çıkarken gösterdiğimiz başlıca nitelik, et yiyici bir primat oluşumuzdur. Bu niteliğimizden ötürü, bugün yaşayan maymunlarla goriller arasında özel bir yerimiz olmuştur. Ama başka hayvan gruplarında da benzer özelliklere rastlanmamış değildir. Himalaya ormanlarında yaşayan dev pandalar, bu değişikliği tam ters yönde geçirmiş bir grubun güzel bir örneğidir. Biz nasıl et yiyiciye dönüşmüş ot yiyiciysek, panda da sonradan ot yiyici olmuş bir et yiyicidir ve tıpkı bizim gibi birçok bakımdan olağanüstü, hattâ eşsiz bir yaratıktır. Şunu da söyleyelim ki, bu kadar önemli bir değişim, çifte kişiliği olan bir hayvanın türemesine yol açar. Bir durumdan öteki duruma geçer geçmez, yeni rolüne öylesine bir evrimsel güçle atılır ki, eski niteliklerinin de birçoğunu beraberinde sürükler. Yeni niteliklerin çabucak sırtladığı sırada henüz eski niteliklerinden sıyrılacak zaman geçmiş değildir. Eskiden balıklar, kuru toprağa yayılmaya başladıkları zaman toprak-üstü yaşama özgü birtakım özellikleri hızla gelişirken, su hayvanı özelliklerini büsbütün atamamışlardı. Tepeden tırnağa yeni bir hayvan modelinin ortaya çıkabilmesi milyonlarca yıla bağlı bir iştir. Bunun öncüleri, genellikle tuhaf bir karışım olarak görünürler. Çıplak maymunun durumu da böyledir. Vücudu, yaşama biçimi orman koşullarına uyarlanmışken, birdenbire (evrimsel deyimle birdenbire) öylesine bir dünyaya atılmış oluyor ki, bu ortamda yaşamını sürdürebilmesi, âdeta kurnaz ve eli silâhlı bir kurt gibi yaşamayı becermesine bağlı. Şimdi kaderin bu cilvesinin onun yapısını, daha önemlisi, davranışlarını ne oranda etkilemiş olduğunu kesin olarak araştırmaya çalışalım. Bu değişikliğin etkilerini bugün bile duymaktayız.

Bunu en iyi «safkan» bir meyva yiyici primatla, yine «safkan» bir et yiyici primatın yapılarını, yaşayış düzenlerini kıyaslayarak anlayacağız. Bu iki grubun birbirinin karşıtı olan beslenme biçimlerindeki temel farkları kesin çizgilerle belirttikten sonra, çıplak maymunun bu karışımdan nasıl yararlandığını ele alacağız.

Et yiyiciler âleminin en parlak yıldızları, bir yanda büyük kurtlar ve köpekler, öte yanda da kedi türünden büyük hayvanlardır; aslan, kaplan, pars gibi. Bunlar ileri bir mükemmelliğe erişmiş duyu organlarına sahip hayvanlardır. İşitme duyuları gayet keskindir, dışa dönük kulakları en hafif uğultuyu ya da solumayı algılayacak güçtedir. Gözleri, renkleri ve ayrıntıları pek seçemese de, en ufak bir hareketi bile kaçırmazlar. Koku alma duyuları ise, aklımızın eremeyeceği kadar gelişmiştir. Önlerinde yayılmış geniş bir koku alanını girdisi çıktısı ile tarayabilecek güçtedir. Yalnız belirli bir kokuyu yanılmaz bir kesinlikle tanımak kalmaz, karmaşık bir kokunun içindeki çeşitli kokuları da birbirinden ayırabilirler. 1953'de köpekler üzerinde yapılan deneyler, koku alma hislerinin bizimkinin bir milyonla bir milyar katı daha keskin olduğunu göstermiştir. Daha sonraları bu şaşırtıcı sonuçlar tartışma konusu olmuş ama, yine de en ihtiyatlı bir değerlendirmeyle köpeğin koku alma duyusunun bizimkinden hiç olmazsa yüz kat daha yüksek olduğu kabul edilmiştir. Kurtlarla büyük kedilerin bu üstün duyumsal nitelikleri yanısıra, olağanüstü bir fizik yapıları da vardır. Kedigiller şimşek kadar hızlı kısa mesafe koşucuları, köpekler ise müthiş dayanıklı maratonculardır. Yakaladıklarını öldürecekleri zaman güçlü çeneleri, sivri ve sağlam dişleri derhal harekete geçer. Büyük kediler ise bu iş için ayrıca hançer gibi sivri pençeli adalelerinden, kuvvetli ön ayaklarından yararlanırlar.

Bu çeşit hayvanlar için öldkrmek başlı başına bir amaç, kişiliklerini ortaya koymaya yarayan bir meşgaleye dönüşmüştür. Gerçi hiç şüphesiz, boş yere öldürdüklerine pek rastlan-

maz. Ama örneğin, kafese kapatılmış bir et yiyiciyi canlı hayvan değil de, kesilmiş etle beslersek onun avlanma ihtiyacını gidermiş olmayız. Yine bir av köpeği, sahibiyle dışarda dolaşırken fırlatılan bir sopayı yakalayıp geri getirdiği vakit, bu onun içindeki avlanma özlemini, önüne sürülen yemekten çok daha fazla giderecektir. En besili ev kedisi bile geceleyin dışarda şöyle br dolanmak, başına gelecekten habersiz bir kuşun üzerine atlamak imkânına sahip olmak ister.

Et yiyicilerin mideleri, oldukça uzun bir zaman aç durup arkasından tıka basa doyuncaya kadar yemeğe elverişlidir. Örneğin, bir kurt bir oturuşta kendi ağırlığının beşte biri kadar yemek yiyebilir. Bu hesapla, normal bir insanın on beş yirmi kilo eti bir oturuşta atıştırması gerekirdi. Yediklerinin besleme değeri yüksek olduğu için firesi de azdır. Buna karşılık, dışkıları pis ve kokuludur, dışkılama, özel davranış biçimleri içinde yapılır. Bazıları dışkılarını, büyük bir dikkatle toprağa gömerler; diğerleri, örneğin kurtlar, yaşadıkları yerden çok uzaklarda barsaklarını boşaltırlar. Kurt yavruları ini kirletecek olurlarsa, anaları onların pisliklerini yiyerek, evin temiz durmasını sağlar.

Yiyeceklerin, basit bir şekilde stok edildiği de görülür. Örneğin, kediler ve köpekler öldürdükleri avı ya da bir parçasını toprağa gömerler; leoparlar ise ağaç kovuklarında saklarlar.

Et yiyiciler, sırasında son derece hareketli, sırasında gayet tembel ve gevşek olurlar. Ama «toplumsal» ilişkilerinde, en ufak bir çatışma halinde, o korkunç doğal silâhlarını ortaya çıkarmakta gecikmezler. İki kurt ya da aslan birbirleri ile kavga edecek olsalar, ikisi de güçlü silâhlara sahip oldukları için, bu kavganın bir iki saniye geçmeden ya sakatlık ya da ölümle sonuçlanacağı muhakkaktır. Böyle bir şey, giderek, türlerinin tükenmesine yol açacağı için, et yiyiciler savaşçı yönlerini geliştirdikçe, aralarında birtakım yasaklamalar zo-

runlu olmuş ve böylece silâhlarını kendi türlerinden olan hayvanlara karşı kullanmaları önlenmiştir. Bu yasaklamalar jenetik kökenlidir: sonradan öğrenilmez. Güçlü durumdaki hayvanı otomatik olarak yatıştırmak ve saldırısını önlemek için birtakım özel «boyun eğme» duruşları evrinmiştir. Bu işaretler «safkan» et yiyicilerin hayat biçimleri içinde hayatî önem taşırlar. Avlanma usulleri her türe göre başka başkadır. Leoparlar tek başlarına bir yerde gizlenip av bekler ve son anda üstüne sıçrarlar. Geparlar ise, avlarını bulmak için uzun zaman dolaşır ve görünce son hızla üzerine atılırlar. Aslanlar, genellikle toplu halde avlanırlar, içlerinden biri avı kovalayıp, saklanmış olan öteki aslanlara doğru sürer. Kurt sürüleri bazen bir kuşatma manevrasına baş vururlar, arkasından da avı birlikte paralarlar. Afrika'da yaşayan yaban köpekleri amansız bir yarışa koşarlar avlarını. Her köpek, yorulan köpeğin yerini alarak yarışı sürdürür, tâ ki avları kan kaybından güçsüz düşüp kalana kadar... Son zamanlarda Afrika'da yapılan araştırmalar, benekli sırtlanların da sanıldığı gibi leşyiyici değil, sürü halinde avlanan avcılar olduklarını ortaya çıkarmıştır. Bu yanlışın nedeni, sırtlanların sadece geceleri sürü halinde dolaşmaları ve gündüzleri tek tük de olsa leşyiyici faaliyetlerde bulunmalarıdır. Avcı gruplardaki sırtlan sayısının otuzu bulduğu vardır. Geceleri, gündüzün koştukları hızla yol almaktan çekinen zebralara ve ceylânlara kolaylıkla yetişebilmektedirler. Sırtlanlar avlarına yetiştiklerinde, derhal bacaklarına saldırmakta ve bu saldırıyı hayvan güçten düşüp, kaçmakta olan sürüsünden geride kalana kadar tekrarlamaktadırlar.

Hayvan türlerinin çoğunda, yiyecek paylaşma âdetinin olduğunu biliyoruz. Geniş çapta, verimli bir avlanma sonunda ortada herkese yetecek kadar et olduğu için, fazla hırlaşma olmaz, ama bazı durumlarda «paylaşma»nın daha da ileri vardığı görülür. Örneğin, Afrika'daki yaban köpekleri av sonunda yediklerini kusup birbirlerine yedirirler. Bu uygulama ba-

zı durumlarda o kadar ileri gitmiştir ki, «ortak mide» diye bir deyim ortaya çıkmıştır.

Çocuklu et yiyiciler, onlara yiyecek sağlamak için büyük çabalara girişirler. Dişi aslan, yakaladığı avı ya inine kadar taşır, ya da büyük parçalar halinde yutar ve ine döndüğünde kusarak yavrularını besler. Erkek aslanların da bu iş için dişilerine yardım ettikleri görülmüştür. Yalnız bu pek o kadar yaygın bir şey değildir. Buna karşılık, erkek kurtların, dişileri ile yavrularına yiyecek bulmak için, yirmi beş kilometre yol katettikleri bilinmektedir. Uzmanlaşmış et yiyicilerin avlanma konusundaki niteliklerinden birkaçı bunlardır. Şimdi bu nitelikleri yemiş yiyici olan maymun ve gorillerinkilerle karşılaştıralım.

Üstün kademedeki primatlarda görme duyusu, koku alma duyusundan çok daha ileridir. Ağaçlık bir ormanda iyi koku almaktansa, iyi görebilmenin daha büyük bir önemi vardır. Bu yüzden, yüzün sivri kısmı, gözlere daha geniş bir görüş alanı sağlamak için küçülmüştür. Meyvaların bulunması için en değerli belirti, renklerdir. Bu nedenle, primatlar renk ayrımı konusunda et yiyicilerden çok daha gelişmişlerdir. Gözleri, ayrıca hareketsiz ayrıntıları sökmeye de daha yatkındır; yiyecekleri hareketsiz olduğundandır bu da. Küçük hareketleri sezinlemektense, belli belirsiz biçim ve doku ayrıntılarını görmeleri onlar için daha önemlidir. İşitme duyusu da önemlidir, ama yine de avlanmak zorunda olan et yiyiciler kadar değil. Primatların dış kulakları bu nedenle hem daha küçük, hem de et yiyicilerinkinden daha az oynaktır. Tad alma duyusu daha ince, yemek rejimi daha çeşitli ve daha zengindir. Özellikle, şekerli yiyeceklere karşı eğilimleri vardır.

Primatların fizik yapısı yükseklere çıkmaya, tırmanmaya elverişlidir, ama düzlükte hızlı koşmaya ya da uzun ve yorucu yürüyüşlere dayanmaz. Vücudu sağlam yapılı bir atletten çok, çevik bir cambazınkini andırır. Elleri, vurmak ya da parçalamak için değil, tutmak için yaratılmıştır. Çenelerinin ve diş-

lerinin gücü orta derecededir; et yiyicilerin kerpeten gibi sıkıştırıcı ve öğütücü korkunç çeneleriyle ilgisi yoktur. Arada sırada önemsiz küçük hayvanları avlamak büyük bir çaba istemez. Öldürmek için öldürmenin primatların hayatında önemli bir yeri yoktur.

Karın doyurma, bütün gün boyunca uzayıp giden bir iştir. Maymunlarla goriller, uzun süre aç durup, sonra tıka basa yemek yerine, durmadan ağız oynatırlar, ömürleri hep bir şeyler gevelemekle geçer. Arada sırada, örneğin gün ortasında ve geceleyin, durdukları olur, ama yine de aradaki fark gözden kaçacak gibi değildir. Yiyecekleri her zaman yanıbaşlarında, koparılıp yenmeye hazır durumdadır. Beslenme konusunda bütün yaptıkları, ya zevkleri değiştiği ya da şu veya bu meyvanın mevsimi geldiği zaman yer değiştirmekten ibarettir. Bazı maymunların kısa bir süre için avurtlarına yemiş saklamaları dışında yiyecek stoku yaptıkları görülmüş değildir.

Primatların dışkıları, et yiyicilerinkinden daha az fena kokar. Ağaçlardan yere, kendilerinden uzağa dışkıladıkları için bunları ortadan kaldırmakla ilgili herhangi bir özel davranış edinmiş değillerdir. Boyuna yer değiştirdiklerinden, öyle belirli bir yeri pis pis kokutup bulaştırmazlar. Gecelerini ağaç üstünde geçiren büyük maymunlar bile her gece başka bir yatakta uyudukları için, bu geçici sığınaklarının temizliğine pek aldırmazlar. (Yine de Afrika'nın bir bölgesinde, gorillerin bırakıp gittikleri yuvaların yüzde doksan dokuzunun pislik içinde olduğu ve bu hayvanlardan yüzde yetmiş üçünün bu pisliğin üzerinde yatıp uyumuş olduğu keşfedilmiştir ki, bu da oldukça şaşılacak bir şeydir. Hastalık ihtimalini hayli artıran bu örnek primatların dışkılarına karşı herhangi bir ilgi göstermediklerini açık olarak ortaya koymaktadır.)

Yiyeceklerinin bolluğu ve «durucu» niteliği dolayısıyla, herhangi bir primat topluluğu, yiyecek aramak için dağılmak zorunda değildir. Yer değiştirseler, kaçsalar, dinlenseler ya da

uyusalar da bütün bunları birbirlerine iyice yakın olarak yapabilirler. İçlerinden her biri bütün ötekilerin ne yaptığını, ne ettiğini görebilir. Bu da et yiyicilerden çok başka olan bir yaşama düzenidir. Arada bir küçük gruplara bölünen primatlarda bile, bu birliklerin bir tek kişiye kadar indiği görülmüş değildir. Tek kalmış bir maymun ya da goril, savunmasız bir yaratıktır. Et yiyicilerin doğal, güçlü silâhlarına sahip olmadığı için, çevresinde dolaşan yırtıcı hayvanlar karşısında kolay bir av durumuna düşüverir.

Kurtlar örneğince sürü halinde avlanan hayvanlarda görülen işbirliği ruhuna, primatlarda okadar rastlanmaz. Onların uydukları başlıca kural, yarışma ve başkalarından üstün olma duygusudur. Toplum hiyerarşisinde, üst basamaklara çıkma isteği maymunlarda olduğu gibi, kurtlarda da vardır. Ama, işbirliği eyleminin bu konuda maymunlar üzerindeki etkisi daha zayıf kalır. Bu yüzden, yiyecek bulmak için düzenli ve karmaşık manevralara başvurmak ihtiyacını duymazlar. Primat, yalnızca yaşadığı günü, yaşadığı anı düşünür.

Maymunun yiyecekleri hemen yakınında ve koparılmaya hazır olduğundan, uzun mesafeler aşmak zorunda değildir. Yaşayan primatların en irisi olan yaban gorillerinin davranışları yakından incelenmiş, yer değiştirmeleri izlenmiştir. Böylece, günde en çok beş yüz metreden biraz fazla yol aldıklarını öğrenmiş bulunuyoruz. Bunun otuz kırk metreye indiği de olur. Buna karşılık, et yiyiciler bir tek av seferinde kilometrelerce gitmek zorundadırlar. Çok kez, seksen kilometreden daha ötelerde avlandıkları ve üslerine günlerden sonra dönebildikleri görülmüştür. Bu, belirli bir üsse geri dönme durumu, maymunlarda daha az rastlanan bir şeydir. Primat topluluğunun oldukça belirli bir çevrede yaşadığı gerçekse de, akşam karanlık bastığı zaman, gündüzkü dolaşmalardan sonra nereye varmışlarsa orada geceledikleri de olur. Böylece, yaşadıkları bölge üzerinde bilgileri de artar, zira orasında burasında dolaşırken, neresini nasıl kullanabileceklerini de öğren-

meye başlamışlardır. Ayrıca, iki grup arasındaki ilişkiler de, et yiyicilere ölçüyle, daha az düşmancadır. Belirli bir toprağa yerleşmiş bir grup, orayı savunmak, başkalarını sokmamak zorunda kalır. Oysa, primatların özelliklerinden biri de, belirli bir toprakta yaşayan bir hayvan olmamalarıdır.

Önemsiz görünen, ama yine de burada belirtmemiz gereken bir nokta da, et yiyicilerin üzerinde pire bulunması, primatlarda ise olmamasıdır. Maymunların üzerinde kanlarını emen bitler ve daha bir sürü parazit bulunur, ama herkesin sandığının aksine, pire bulunmaz. Bunun nedenini anlamak için pirelerin nasıl doğup, nasıl yaşadıklarını incelememiz gerekri. Bu böcek, yaşadığı vücudun üzerine değil de, onun yattığı yerdeki çöpler üzerine yumurtlar. Bu yumurtalar üç gün içinde açılarak dışarıya küçük kurtlar bırakır. Bu kurtçuklarsa kanla değil, ama yuvanın veya inin içinde birikmiş olan artıklarla beslenir. İki hafta geçince, bir koza örerler ve krizalitler oluşur. Bunlar da bu uyuklama halinde daha iki hafta kalırlar; sonra önlerine ilk rastlayan vücuda sıçramaya hazır, kozadan çıkarlar. Demek ki, hayatının ilk ayında, pire hiç bir yere bağlı olmadan yaşamaktadır. Böylece, maymunlar gibi göçebe memeli hayvanlara, pirelerin neden sataşmadığı da anlaşılmış oluyor. Rasgele birkaç pire bir maymunun vücuduna yerleşmiş ve orada çiftleşmiş olsa bile, primat topluluğu yer değiştirdiği vakit, yumurtalar olduğu yerde kalacak ve küçük kurtlar böcek haline geldikleri zaman çevrelerinde ilişkilerini sürdürebilecekleri bir ev sahibi bulamayacaklardır. Bu durumda, pirelerin et yiyiciler gibi belirli üsleri olan hayvanlara özgü bir parazit olduğunu söyleyebiliriz. Bunun ne kadar önemli olduğu ileride görülecektir.

Et yiyicilerle primatların yaşama düzenlerini karşılaştırırken, bir yanda düzlükte avlananları, diğer yanda da ağaçta yetişen meyvaları toplayarak yaşayanları ele aldık. Hiç şüphesiz, her iki grupta da, kural-dışı ufak tefek istisnalar görülür. Ama, biz bunların arasında en önemlisini inceleyeceğiz:

çıplak maymunu. Bu hayvan nereye kadar yapısını değiştirebilmiş, soydan gelen meyva yiyicilikle, sonradan elde ettiği et yiyicilik niteliğini hangi ölçüde bağdaştırabilmiş, bu birleşim onu ne çeşit bir hayvana dönüştürmüştür?

İlkönce, açık arazide yaşamak için gerekli duyu donanımına sahip olmadığını, gözönüne alalım. Koku alma duyusu çok zayıf olduktan başka, işitme duyusu da, pek keskin değildi. Vücut yapısı ne dayanıklılık yarışlarına, ne de şimşek gibi fırlamalara uygun düşüyordu. Soy bakımından işbirlikçiden çok rekabetçi olduktan başka, plân yapmak, bir şey üstünde uzun boylu düşünmek yeteneğinden de yoksundu. Neyse ki, rakibi olan et yiyicilere kıyasla, genel zekâ bakımından onlardan çok daha üstün olan ilginç bir beyne sahip bulunuyordu. Vücudunu dikey duruma getirip, ellerini başka, ayaklarını başka türlü biçimlendirebilirse, kafasını da geliştirip olanca gücüyle çalıştırmayı başarabilirse, hayatta kalma şansını elde edebilirdi belki. Savaş, adale kuvvetinden çok, kafayla kazanılacağından, beynin gücünü büyük ölçüde artırmak için, köklü bir gelişim yoluna başvurmak gerekiyordu. Bundan ortaya çok ilginç bir olay çıktı: avcı maymun, çocuksu bir maymun durumuna dönüştü. Evrimin bu hileye başvurduğu birçok başka örneklere rastlanır. Bu çocukluk ve ergenliğe özgü birtakım niteliklerin, olgunlaştıktan sonra da sürdürülmesi anlamına gelen ve *neoteni* olarak adlandırılan bir süreçtir. (Bunun en bilinen örneği, bütün ömründe bir kurbağa yavrusu niteliğinde kalan ve bu halde de üreyebilen *aksolotl* adlı bir cins kertenkeledir.)

Doğmak üzere olan tipik bir maymun yavrusunu gözönüne alacak olursak, bu neoteni sürecinin bir primatın beynini geliştirmesine ne şekilde yardımcı olduğunu daha iyi anlarız. Maymunun beyni, daha ana rahmindeyken, yani doğuştan önce hızla gelişir. Hayvan dünyaya geldiği vakit, beyni yetişkin çağdaki boyutlarının yüzde yetmişine varmıştır bile.

Ve ilk altı ay içinde büyümesi tamamlanır, biter. Oysa, bizim beynimiz, doğuşta, büyüdüğümüz zaman varacağının yüzde yirmi beşini ancak bulur. Doğuştan sonraki altı yıl içinde hızlı bir büyüme görürüz, ama gelişme ancak yirmi üç yaşına doğru tamamlanır.

Demek ki, sizin beyniniz, benim beynim cinsel olgunluktan sonra on yıl kadar gelişmeye devam eder; oysa şempanze beyninin gelişmesi, hayvanın üretici duruma gelişinden altı yedi yıl önce durmuştur. İşte, çocuksu bir maymun olmuşuz denildiği zaman, bundan ne anladığımız böylece açıklanmış oluyor. Yine de, bu kavramı biraz daha belirlemek gerekecek. Biz (daha doğrusu, atalarımız olan avcı maymunlar) bir bakıma çocuklaşmışızdır, ama tümüyle değil. Çeşitli niteliklerimizin kendilerine özgü gelişme oranları uyumlu değildir: üretim sistemimizin hızla yol almasına karşılık, beynimiz yavaş gelişmiştir. Yapımızda buna benzer başka durumlar da görülmekte, gelişmemizin bazı yönleri ötekilerden daha ağır yürümektedir. Bir başka deyimle, çeşitli bir çocuksuluktur bu. Bir kere bu yola girildi mi, doğal ayıklanma kuralları işe el koyacak ve hayvanın yabancı ve yeni ortamda yaşamını sürdürmesinde yardımcı olacak yapısal unsurların gelişimini yavaşlatacaktır. Vücudumuzun bu çeşit bir etki altında kalan parçası yalnız beynimiz değildir; vücudun duruşu da buna benzer bir etki görmüştür. Herhangi bir memeli hayvanda, dünyaya gelmeden önce, kafa ekseni vücuduna dikeydir. Bu biçimde doğacak olsa, dört ayak üstünde yürüdüğü zaman, kafası yere dönük kalırdı. Ama, doğmadan önce, baş arkaya doğru kalkmakta, kafa ekseniyle vücut ekseni aynı çizgiye gelmektedir. Böylece, doğduktan ve yürümeye başladıktan sonra, kafası gerektiği gibi ileriye dönük olur. Bu çeşit bir hayvan, dikey olarak art ayakları üzerinde yürümeye başlasa, kafası havaya yönelecekti. Demek ki, avcı maymun gibi dikey bir hayvan için, kafanın ana rahmindeki açısını, vücutla bir dik açı meydana getirecek duruşunu muhafaza etmenin, önemi

vardır. Olan da budur zaten ve bu da bir diğer neoteni örneğidir. Doğum-öncesi bir nitelik, doğum sonrasında ve yetişkinlik çağında varlığını sürdürmüştür.

Avcı maymuna özgü olan daha birçok fizik nitelikleri, bu yoldan açıklamak mümkün. Boyunun uzun ve ince, yüzün basık oluşu, dişlerin ufaklığı ve geç çıkışı, kaşların kalın olmayışı, ayak başparmağının her yöne dönmeyişi gibi. Böylece, embriyonda bulunan birçok niteliğin, avcı maymuna yeni rolünde yardımcı olması sayesinde, gelişmek için muhtaç olduğu şans kendisine tanınmıştır. Diyebiliriz ki, bir neoteni oyunuyla, bir yandan kendisine gerekli beyni, bir yandan da ona bağlı gelişen vücudu kazanmış oluyordu. Hem dikey olarak koşmayı ve ellerini silâh tutacak şekilde serbest duruma geçirmeyi becermiş, hem de bu silâhları yaratacak bir beyne sahip olmuştu. Daha güzeli, yalnız eşyayı evirip çevirmekle kalmamış, anababanın ve öteki yetişkinlerin bilgilerinden yararlanmaya gerekli zamanı da, çocukluk döneminin uzaması yüzünden bulabilmiştir. Yavru maymunlarla küçük şempanzeler de oyuncu, meraklı ve yaratıcıdırlar, ama bu dönemleri pek uzun sürmez. Çıplak maymunun çocukluğu ise, bu bakımdan, cinsel olgunluğa eriştiği çağa kadar uzar. Böylece, kendinden önceki kuşakların bulup uyguladıkları teknikleri taklit etmeye, öğrenmeye bol bol vakit bulur. Avcılıktaki zayıflığı, zekâsı ve taklitçiliği sayesinde fazlasıyla giderilmiş olur. Çıplak maymun, büyüklerinin derslerinden yararlanabilecek durumdadır; oysa başka hayvanların böyle bir imkânı yoktur.

Ama, öğretim yalnız başına yeterli olamazdı. Ayrıca jenetik bir yardım da gerekiyordu. Avcı maymunun yapısını meydana getiren köklü biyolojik değişiklikler de, bu sürece yoldaşlık edeceklerdi. Tipik bir yemiş yiyici orman primatını alıp, büyük bir beyin ve avcı bir vücutla donatmak, diğer bazı değişiklikler yapılmadığı takdirde, onu başarılı bir avcı maymuna dönüştürmeye yeterli olmayacaktır. Temel davranış bi-

çimleri aykırı düşecektir herşeyden önce. Akıllıca düşünebilip, plânlar yapabilmektedir belki, ama temel içgüdüsel dürtüleri onu yanlış yola sevkedecektir. Öğrendiği, doğal eğilimlerinin karşısında yer alacaktır. Ve bu yalnız beslenme konusunda değil, cinsel, toplumsal konularda, saldırganlık konusunda, kısacası primatlara özgü bütün davranış biçimlerinde böyle olacaktır. Eğer jenetik denetim altında bu alanlarda da birtakım değişiklikler yapılmazsa, genç avcı maymunun yeni öğrenimi sarpa saracaktır. Kültürel eğitimle çok şeyler başarılır ama, beynin gelişmiş merkezleri ne kadar iyi çalışırsa çalışsın, daha basit merkezlerce desteklenmedikçe sonuç alınamaz.

Şimdi «safkan» et yiyiciyle «safkan» primat arasındaki farkları ele alarak, bu gelişimi izleyeceğiz. Gelişmiş et yiyicilerde yiyecek arama (avlanma ve öldürme) faaliyetleri yemek yeme faaliyetlerinden ayrılmıştır. Bunlar birbirine kısmen dayanan iki ayrı sisteme dönüşmüştür. Bunun nedeni, bu karakter dizisinin çok uzun ve yorucu olmasıdır. Beslenme meselesi o kadar uzun bir süre sonra halledilecektir ki, öldürmenin kendi başına bir ödülü olması gerekmektedir. Kedilerle yapılan araştırmalar, bu faaliyet dizisinin daha da bölündüğünü göstermektedir. Avın yakalanması, öldürülmesi, hazırlanması (yolunması) ve yenilmesi faaliyetlerinin her biri yarı bağımsız birer güdücü sisteme dönüşmüştür. Bunlardan birinin tatmin edilmesi, diğerlerinin de otomatik olarak tatmin edilmesine yol açmaz.

Meyva toplayıcı primat içinse durum bambaşkadır. Her yemek düzeni basit bir yiyecek arama ve bunu hemen izleyen yemek yeme faaliyetlerinden meydana gelmektedir. Avcı maymun öldürücü bir hayvan olduktan başka, yemek zamanlarında da değişiklik yapmak zorunda kaldı. Artık öyle rastgele bir şeyler atıştıramıyor, araları oldukça uzun zamanlarda karnını iyice doyurması gerekiyordu. Yiyeceklerini «depolama»ya başlamıştı. Belirli bir üsse dönmek eğilimi de, davranış sistemi

içinde yer almaya başladı. Yön bulma duyusunun geliştirilmesi gerekti. Dışkılamanın mekân yönünden düzenlenmesi zorunlu oldu. Primatlardaki gibi komünal bir faaliyet olmaktan çıkıp, et yiyicilerdeki gibi özel bir faaliyete dönüştü.

Yukarıda, değişmez bir üsse yerleşmenin sonuçlarından birinin de pirelerin saldırısına uğramak olduğundan söz etmiştik. Et yiyicilerin pireli, primatların piresiz olduklarını da eklemiştik. Eğer çıplak maymun değişmez bir üsse sahip olan tek primatsa, kendisinde pire bulunacağı akla gelir ki, gerçekten de bu böyledir. Bugün pirelerin vücutlarımızda yaşayabilen bir parazit olduğunu ve bizimle beraber evrinmiş, insana özgü bir pire türü bulunduğunu biliyoruz. Böyle bir türün gelişmesi için binler ve binlerce yıl istediğine göre, pirelerin daha ilk avcı maymunlara musallat olduğuna inanmamız gerekir.

Avcı maymun, toplumsal alanda da benzerleriyle anlaşmak ve işbirliği yapmak zorunda kaldı. Yüz ve ses ifadeleri daha karmaşık bir biçim alıyordu. Kullanmaya başladığı yeni silâhlarla, kendi topluluğu içinde saldırıları önleyecek etkili tedbirlere başvurması gerekecekti. Öte yandan, belirli bir üssü savunmak zorunda kaldığı için rakip gruplara karşı da daha saldırgan bir tavır benimseyecekti.

Topluluktan hiç bir zaman ayrılmamak, primatlara özgü güçlü bir içgüdü olduğu halde, yeni hayat biçimi gereği bundan da vazgeçmek zorunda kalmıştır.

Böceklerin nerede, ne zaman bulunacağı belli olmadığı ve topluluk içinde yeni yeni bir işbirlikçi anlayış belirmeye başladığı için, yemeğini ister istemez başkalarıyla paylaşmak zorunda kalmıştır. Erkek avcı maymunlar, yukarıda sözünü ettiğimiz kurtlar gibi, yiyeceklerini üsse taşımaya ve analık görevindeki dişileriyle ağır ağır büyüyen çocuklarını bunlarla beslemeye başlamışlardır. Böyle babaca bir davranış, primatların yaşayışlarında bir diğer değişiklik belirtisidir; zira bu

türde besleyicilik rolü, genellikle yalnız anneye düşmekteydi. (Primatlar arasında babasını belleyen tek tür, bu gelişmiş avcı maymun türüdür.)

Çocuklar, çok uzun zaman büyüklere muhtaç olduğu ve sürekli bakım istediği için, dişi maymun üsten ayrılamaz olmuştu. Avcı maymunun yeni yaşama düzeninde bu bakımdan da, öteki «safkan» et yiyicilerde rastlamadığımız yeni bir sorun çıktı ortaya: her iki cinsin rolleri birbirinden belirli olarak ayrıldı. «Safkan» et yiyicilerin aksine, avcı grupları sadece erkeklerden kuruluyordu. Oysa bu, primatların karakterine hiç de uymayan bir şeydi. Hiç bir erkek primat ava giderken çocuklarını, dişisini yalnız ve koruyucusuz bırakıp, gelip geçen başka erkeklerin saldırısına uğramalarına razı olamazdı. «Kafası» ne kadar gelişmiş olursa olsun, kabul etmezdi bunu. Onun için, toplumsal davranışını kökünden değiştirmek gerekiyordu.

Bu sorunun çözüm yolu, kadın-erkek çiftini kurmakla bulundu. Dişi ve erkek avcı maymunlar âşık olacak ve birbirlerine bağlı kalacaklardı. Bu eğilim, başka hayvan gruplarında rastlanan, ama primatlarda pek az görülen bir şeydir. Böylece üç sorun birden çözülmüş oluyordu: Bir, her dişi, bir erkeğe bağlanıyor ve erkek avda da olsa bu bağlılığını sürdürüyordu. İki, erkekler arasındaki cinsel rekabet azalıyor, bu da işbirlikçiliğin gelişmesini sağlıyordu. Bir arada avlanan her erkeğin, zayıf ya da güçlü, bir görevi olacak ve başka birçok primatlarda görüldüğü gibi, zayıflar toplum dışına sürülmeyecekti. Bundan başka, erkek avcı maymun yeni ve korkunç yapma silâhlarını kullanarak, kabile içindeki bütün anlaşmazlıkları bastırabilecek güçteydi. Üçüncüsü de, bir erkek ve bir dişiden kurulu bir üretim ünitesinin gelişmesi, doğan çocukların da yararına oluyordu. Yavaş gelişen bir yavruyu büyütüp yetiştirmek gibi ağır bir çaba, ailenin birbirine bağlı olmasını gerektiriyordu. Balıklar, kuşlar, memeliler gibi başka

hayvan gruplarında da, bu iş ana-babadan birinin yalnız başına üstesinden gelemeyeceği kadar ağır olduğu durumlarda, üreme mevsimi boyunca, aralarında ikisini birleştiren güçlü bir bağlantı kurulduğu görülür. Avcı maymunlarda da böyle olmuştur.

Böylece, dişiler erkeğin desteğine güveniyor ve kendilerini analık görevine verebiliyorlardı. Erkekler dişilerinin dürüstlüğünden şüphe etmiyor ve onları yalnız bırakıp ava gitmekten çekinmiyorlardı. Üstelik, yavrular en iyi şekilde bakılıyor, besleniyordu. Çok güzel bir çözüm yoluydu bu. Yalnız, güzelliğine güzeldi ama, primatların sosyo-cinsel yaşayışlarını kökünden altüst etmiş olmasa. Nitekim, ileride bu sürecin hiç bir zaman gerektiği gibi geliştirilmediğini göreceğiz. Türümüzün bugünkü davranışlarını gözönünde tutarsak, bu akımın ancak bir yere kadar gerçekleşmiş olduğunu ve primat dönemimize özgü eski içgüdülerimizin, biraz örtülü biçimde de olsa, bugün bile su yüzüne çıkmakta devam ettiğini görürüz.

Avcı maymunun, tehlikeli bir et yiyici rolüne girmesi ve primat huylarını silip atması işte böyle oldu. Dikkat edilirse yalnız birtakım kültürel değişikliklerin değil, derin jenetik değişimlerin söz konusu olduğu ve yeni türün huy bakımından başkalaştığı anlaşılır. Ama, siz bunun, bir varsayımdan ileri gitmediğini söyleyebilir, değişmelerin eğitim ve yeni görenekle rin geliştirilmesi yoluyla da kolayca elde edilebileceğini ileri sürebilirsiniz. Zira, kültür yoluyla her şeyin yapılabileceği doktrini içimize köklü olarak yerleşmiştir. Ben buna pek inanmıyorum. Böyle olmadığını görmek için de türümüzün bugünkü davranışına bakmak yetecektir. Kültürel gelişim, hepsi birbirinden daha şaşırtıcı teknolojik ilerlemelere yol açmış, ama bu ilerlemelerin, biyolojik karakterimizle çatıştığı her yerde, şiddetli bir tepkinin doğduğu görülmüştür. Daha, avcı bir maymundan başka bir şey olmadığımız uzak geçmişimizdne kalma davranış biçimleri, bugün en soylu işlerimizde bile

varlığını hissettirir. Beslenme, korku, saldırganlık, cinsel ve ana-babaca davranışlarımız gibi dünyevî faaliyetlerimiz sadece kültürel yollardan örgütlenmiş olsaydı, muhakkak ki, bugün çok daha kolay denetlenebilir ve teknolojik ilerlemelerin gittikçe artan isteklerine göre eğilip bükülebilirdi. Ama durum böyle değildir. Tekrar tekrar hayvan yapımız önünde başeğmiş ve içimizde uyanan karmaşık hayvanın varlığını, sessizce kabul etmek zorunda kalmışızdır. Açık konuşalım, bu huyu değiştirmek için milyonlarca yıl aynı tabiat kanununun, doğal ayıklanma sürecinin yeniden yaşanması gerekecektir. Ama o zamana kadar, uygarlıklarımızın gelişmesi de ancak hayvanca isteklerimize karşı çıkmamaya ve onları yok etmeye çalışmamaya bağlı olacaktır. Ne var ki, çok kere «düşünen» beynimizle «duyan» beynimiz bir uyuşmazlık içindedirler. Tarihimiz, nerelerde yanlış yola sapıldığını ve insan toplumlarının nasıl çöktüğünü ya da aptallaştığını gösteren örneklerle doludur. Bunun nasıl oluştuğunu ilerideki bölümlerde göreceğiz. Ancak, her şeyden önce cevaplandırmamız gereken bir soru var: bu bölümün başındaki soru. Bu acayip türle ilk karşılaştığımız zaman, ayırıcı bir niteliği olduğunu hemen görmüştük: derisi. Bu yaratığı «çıplak maymun» diye adlandırmamızın nedeni de buydu. Ona oldukça uygun başka adlar verebileceğimizi de gördük: dikey maymun, gereç yapıcı maymun, düşünen maymun, toprağa bağlı maymun gibi. Ama bunlardan hiç biri ilk bakışta göze çarpan nitelikler değildi. Bu yaratığa bir zooloji müzesinde, öteki örnekler arasında rastlayacak olsak, bizi ilk şaşırtan şey, çıplaklığı olacaktı. Biz de hiç olmazsa öteki zooloji incelemelerinin genel çizgisine uydurmak düşüncesiyle, onu böylece adlandıracağız. İyi ama, bu garip niteliğin anlamı nedir, avcı maymun ne yüzden böyle çıplak maymun olup çıkmıştır acaba?

Fosillerin, ne yazık ki, bu noktada bize hiç bir yardımı olmamakta ve bu önemli «tüy dökme» olayının hangi dönemde meydana geldiği bilinememektedir. Ama yaklaşık olarak,

atalarımızın ormanı terketmeleriyle başladığını söyleyebiliriz. Ancak, bu çıplaklaşma nasıl başlayıp ilerlemiş ve ormanından çıkmış olan maymunun yaşayışını sürdürebilmesinde ne gibi bir yardımı olmuştur?

Bu sorun, uzmanları uzun süre ilgilendirmiştir. Bu olayın neoteni sürecine bağlı olduğu varsayımına, oldukça bel bağlanmıştır. Yeni doğmuş bir şempanze yavrusuna bakacak olursak, başının büyük bir kısmının kıllarla kaplı, ama vücudunun hemen hemen tümüyle çıplak olduğunu görürüz. Bu hal, neoteni yoluyla hayvanın ergenlikp çağına kadar sürüp igdecek olsa, büyük bir şempanzenin derisi de tıpkı bizim derimize benzerdi.

Bizim türümüzde kıllılaşmanın böyle bir neotenik yolla önlenmesinin tam anlamıyla gerçekleşmemesi de ilgi çekicidir. Ana rahmindeki fetüs de, altıncı ve sekizinci ayları arasında, kürklü memeli hayvanlar gibi, tepeden tırnağa ince bir tüy tabakasıyla kaplıdır. Doğumdan çok az önce yok olan bu tüylü mantoya «lanugo» denir. Erken doğmuş çocuklar bazen bu lanugo ile doğar ve ana-babalarını korkuya düşürürler. Ama, birkaç istisna dışında, tüyler sonradan düşüp gider. Bildiğimiz kadarıyla, büyüdükleri halde tüylerini dökmeyip, bütün vücutları bir kürkle kaplı kalan vak'alar otuzu geçmemektedir.

Aslında, vücudumuz ergenlik çağında, yakın akrabamız şempanzelere kıyasla daha kıllıdır, ancak bu kıllar çok ince olduğundan gözükmez. (Bu durumun bütün ırklarda aynı olmadığını da söylemeden geçmeyelim. Zenciler, kıllarını büsbütün kaybetmişlredir.) Bu nedenle, birtakım anatomi uzmanları, tüysüz ya da çıplak bir tür olmadığımızı ileri sürmüşlerse de, bu iddia sağlam bir mantığa dayanmaktan uzaktır. Bir körün iki gözü olması, onun kör olmaması demek değildir. Vücut görevi açısından, çırılçıplak olduğumuz ve derimizin dış etkilere apaçık bulunduğu şüphe götürmez. Mesele, ancak mercekle görülebilen minicik kılları hesaba katmaktansa, bu durumun bir açıklamasını yapabilmektedir.

Neoteni yoluyla açıklama, bize yalnız çıplaklığın ortaya çıkış biçimine dair bir ipucu vermekte, bu çıplaklığın çıplak maymunun tehlikelerle dolu yeni bir ortamda yaşamasını sürdürmesine ne ölçüde yardımcı olduğu konusunda hiç bir şey söylememektedir. Denilebilir ki, kılların dökülmesi, çok daha önemli bir neotenik değişimin (beyin gelişmesi gibi) yan ürünüdür, başlı başına bir anlam ya da değer taşımaz. Ama daha önce de gördüğümüz gibi, neoteni gelişimle ilgili süreçlerde farklılıklar göstermektedir. Bazıları, diğerlerine kıyasla çok daha yavaşlamakta, büyüme hızları arasında bir uyumluluk söz konusu olmamaktadır. Bu nedenle, çıplaklık gibi çok tehlikeli bir çocuksu niteliğin, sırf yavaşlamakta olan diğerlerine ayak uydursun diye devam ettirileceği düşünülemez. Yeni tür için özellikle yararlı olmayacaksa, doğal ayıklanma dediğimiz tabiat kanunu, bunun derhal çaresine bakardı.

Peki öyleyse, nedir çıplak derimizin yaşamı sürdürme çabamıza katkısı? Bir açıklamaya göre, avcı maymun, göçebelikten vazgeçip belirli yuvalar edindiğinde, oturduğu inler, öyle bir bit, pire, güve saldırısına uğramıştı ki, yaşamak ona haram olmuştu. Sırtındaki kürkten kurtulmakla, bunlardan da büyük bir ölçüde kurtulmuş olacaktı.

Bu açıklamada bir doğruluk payı bulunabilir, ama işte o kadar. Yuvalarda, inlerde yaşayan daha yüzlerce memeli hayvan türü vardı ki, hiç biri bu yola başvurmuş değildir. Ama, yine, çıplak bir deri üzerinde bu parazitleri yakalamanın daha kolay olduğunu kabul etmek gerekir. Bugün kıllı primatlar, bitlerini ayıklamaya büyük zaman harcarlar.

Aynı çizgide bir mantık yürütüp diyebiliriz ki, avcı maymunun yemek yiyişinin çok kaba oluşu, tüylerinin pislenmesine, tozlanmasına yol açıyor ve onu hastalık tehlikesiyle karşı karşıya bırakıyordu. Bu konuda, kafalarını, boyunlarını kanlı leşlere sokan akbabaların baş ve boyun tüylerini döktükleri ve benzeri bir gelişimin, avcı maymunun bütün vücuduna ya-

yılabileceği ileri sürülmektedir. Ama, avını yakalamaya ve derisini yüzmeye yarayan gereçleri kullanmasını bilen bir yaratığın kendi kıllarını temizleyecek bir yol bulmaması da akla yakın bir yol değildir. Şempanzelerin bile, dışarı çıktıktan sonra temizlenmek için gerekirse, yaprakları tuvalet kâğıdı gibi kullandıklarını biliyoruz.

Ateşin bulunmasının, kürkün ortadan kalkmasına yol açtığı da ileri sürülmüştür. Avcı maymunun yalnız geceleri soğuktan müteessir olduğu, ama ateşi yaktıktan ve karşısına geçip ısınmak olanağını elde ettikten sonra, sırtındaki kürke artık ihtiyaç duymadığı söylenir. Böylece, artık gündüzün sıcaklığına daha kolay dayanabilecekti.

Daha parlak bir nazariyeye göre de, maymun ilk başlarda, avcılığa atılmadan önce, uzun süre suda yaşayan bir yaratık döneminden geçmiştir. Sıcak denizlerin kıyılarında dolaşarak yiyecek aradığını gözönüne getirin. Buralarda, ovadaki yiyeceklerden daha bol miktarda kabuklu deniz hayvanları, böcekleri bulabiliyordu. Yavaş yavaş daha derin sularda yüzmeye ve yeyecek aramak için deniz dibine dalmaya girişecektir. İddiaya göre, bu dönemde, birtakım başka memeli deniz hayvanları gibi, kıllarını dökmüş olacaktır. Yalnız, sudan dışarıda kalan kafası, güneş ışınlarından korunmak için, kıllı kalmıştır. Daha sonraları, (başalrda deniz kabuklarını açmak için bulup kullandığı) gereçler geliştikçe, kıyılardan uzaklaşmış ve açık düzlüklerde avlanmak için içerlere girmeyi göze almıştır.

Bu nazariyenin, bugün kendimizi suda neden rahat hissettiğimizi de açıkladığı söylenir. Gerçekten de, en yakın akrabamız şempanzeler, suya girince öylesine şaşırırlar ki, çabucak boğulup giderler. Vücudumuzun kayıksı biçimini, hattâ dikey duruşumuzu da açıklamaya yarar bu nazariye. Bu dikey duruşun, gittikçe daha derin sulara dalmasını öğrendiğimiz sıralarda elde edildiği öne sürülür. Ve giderek vücudumuzdaki

kıllı bölgelerde görülen garip bir nitelik de bu yoldan açıklanmaktadır. Dikkatle bakılacak olursa, sırtımızı örten kılcıkların öteki maymunlarınkinden bambaşka bir yönde geliştiği görülür. Bu kıllar, sırt kemiğimizin iki yanında çapraz yönde biçimlenmiştir: yüzerken vücuttan akıp giden suyun yönünde... Demek ki, tüylerimiz büsbütün dökülmeden önce, yüzme sırasında direnci azaltmak üzere bir değişikliğe uğramıştır. Primatlar arasında deri altında kalın bir yağ tabakası bulunmasının yalnız bizde rastlanan bir şey olduğuna ayrıca işaret edilir. Birtakım bilginler, bu yağ tabakasının, balinalarda ya da foklarda görüldüğü gibi, koruyucu ve ayırıcı bir görevi olduğunu ileri sürerler. İnsan anatomisinin bu özelliği şimdiye kadar açıklanabilmiş değildir. Bu bilginler, su içinde yaşama nazariyesine destek olarak, ellerimizin hassaslığını da göstermektedirler. Henüz ilkel olan bir el taş, ya da sopa tutabilir, ama su içinde yiyecek bulabilmek için ince ve çok hassaslaşmış bir ele ihtiyaç vardır. Belki de karada yaşayan maymun, başlarda böylece «süper-el» sahibi olmuş ve sonra da bu eli hazır durumda avcı maymuna devretmiştir. Yine bu sudan geçme nazariyesi, geleneksel fosil arayıcılarını kışkırtmakta, geçmişimizin zincirinde eksik olan halkanın hâlâ bulunamamış olduğunu hatırlatarak, Afrika kıyılarında bir kazı yapmak zahmetine katlanacak olurlarsa belki de ilginç ipuçlarına rastlayacakları sanısını uyandırmaktadır.

Ne yazık ki, bu kazılar henüz yapılmış değildir. Bu nazariye de onu dolaylı olarak destekleyen birtakım belirtilere rağmen, sağlam bir temele oturtulmuş olmaktan uzaktır. Bir takım özel nitelikleri, akıllıca bir çözüme bağlamakta, ama buna karşılık elimizde hiç bir izi bulunmayan bir «suda yaşama dönemi»ni varsaymamızı gerektirmektedir. (Aslında, bu nazariye doğru olsa bile, kara maymununun avcı maymuna dönüşmesinin genel tablosuna aykırı düşmeyecektir. Nazariyenin tek isbatlayacağı şey, kara maymununun kendisi için yararlı sonuçlar verecek bir vaftiz töreni geçirmiş olmasından

ibarettir.) Bambaşka bir hareket noktasından kalkan bir diğer iddiaya göre de, kıllarımızın yokolması, doğal çevreye karşı bir tepkiden çok, sosyal bir nitelik taşımaktadır. Daha doğrusu, mekanik bir çözüm yolu değil, bir çeşit işaret olarak ortaya çıkmıştır. Bazı primatların derisi de yer yer çıplaktır. Bu çıplak deri birbirlerini tanımaya yarayan bir işarettir. Bir maymun bu işaretlere bakarak, başka bir maymunun kendi ailesinden mi, yoksa başka bir aileden mi olduğunu kestirir. Böyle düşünürsek, avcı maymunun tüylerini dökmesi de bir çeşit kimlik belgesi gibi oluyor. Haydi, bunun, birbirini tanımayı kolaylaştırdığını kabul edelim. Peki, vücudu dış etkilerden koruyan böylesine değerli bir kürkü feda etmekten daha başka bir yol bulunamaz mıydı bu iş için?

Buna benzer başka bir varsayım da, tüysüzleşmeyi cinsel işaretleşmenin bir gelişimi olarak görmektedir. Erkek memeli hayvanların genellikle dişilerden daha akıllı olduğunu ve bu farkı geliştirmekle, çıplak maymunun dişisinin kendini erkeği için daha çekici kılmayı başardığı söyleniyor. Kıldan arınma eğilimi erkekte de kendini göstermekteydi, ama daha az bir ölçüde. Öte yandan, vücudun bazı yerleri de, öteki kısımların tersine, kıllı kalıyordu: bıyık, sakal gibi. Bu varsayım, kıllılık kılsızlık bakımından, cinsler arası farklılığı belki açıklamaktadır ama, burada da, yine kendini daha çekici bir biçime sokabilmek için, koruyucu bir kürkü gözden çıkarmak pek kazançlı bir alışverişe benzemiyor; deri altı yağlarının bu koruyuculuk görevinin bir kısmını yüklendiğini hesaba katsak bile. Bu fikrin başka bir biçimi de şudur: cinsel bakımdan önemli olan dış görünüş değil, dokunmaya karşı hassaslıktır. Gerçekten, cinsel karşılaşmaları sırasında çıplak derilerini birbirine sürten dişi ve erkek daha fazla heyecan duymaktadırlar. Çift kurma gibi bir yaşama eğilimine yönelen bir türde, bu durum cinsel faaliyetleri daha güçlendiriyor ve çiftleşmenin tadını artırmak yoluyla çiftler arasındaki bağı pekiştirmiş oluyordu.

Bu «tüysüzleşme»yi açıklayan iddialar içinde, en çok benimseneni bir soğutucu araç olmasıdır. Avcı maymun, gölgelik ormanlardan çıktığı sırada, alışık olduğundan çok daha yüksek bir sıcaklıkla karşılaşmış ve sıcaktan bunalmamak için tüylerini dökmek zorunda kalmıştır. Pek derinine inmezsek, oldukça akla yakın bir açıklama. Biz bile, yakıcı yaz günlerinde ceketimizi çıkarmaz mıyız? Yalnız, bu açıklama dikkatli bir incelemeye tutulduğunda açık vermeye başlıyor. Her şeyden önce, düz ovada yaşayan ve (aşağı yukarı bizimle aynı boyda olan) hayvanlardan hiç biri böyle bir gelişim göstermiş değildir. Mesele bu kadar basit olsaydı, aslanlarla çakalların da çırılçıplak hale gelmesi gerekirdi. Oysa, bu hayvanların kısa da olsa, sert ve sık tüyleri vardır. Derinin havayla çıplak olarak temasa geçmesinin sıcaklık kaybına yol açtığı doğrudur, ama öte yandan ısınmayı da artırır. Güneş ışınlarının vücutta sebep olduğu yaraları yazın güneş banyosu yapanlar pek iyi bilirler. Çölde yapılan deneyler, ince elbiselerin suyun buharlaşmasını önleyerek sıcaklık kaybını azalttığını, ama dışarıdan alınan sıcaklığı da, tam çıplaklığa kıyasla yüzde elli beşe kadar indirdiğini göstermiştir. Isınmanın daha yüksek olduğu durumlarda, Arap ülkelerinde giyilen daha kalın ve bol elbiseler en iyi koruyucudur. Bunlar hem sıcağın etkisini azaltır, hem de havanın vücut çevresinde dolanımını sağlar. Terin böylece buhar haline gelmesi de, vücudu serinletmeye yol açar. Nereden bakarsak bakalım, durum sanıldığı kadar basit görünmemektedir. Bunda, çevrenin kesin gerçek ısı düzeyi kadar, güneş ışınlarının doğrudan doğruya vücut üstündeki etkisinin de büyük rolü vardır. İklimin tüylerin dökülmesine uygun, yani orta sıcaklıkta, olduğunu kabul etsek bile, bu işin bütün et yiyiciler arasında, niçin sadece çıplak maymunun başına geldiğini açıklamakta güçlük çekeriz.

Şimdiye kadar bu soruya bulunan en iyi cevap, avcı maymununun fizik bakımından ne avının üzerine atlamaya, ne de onu uzun uzun kovalamaya uygun olduğu nedenine dayanır.

Sadece daha gelişmiş bir beyne sahip olduğu için, bu durumu kabul edip başarıya ulaşabilmiştir. Akıllıca manevralara girişmeyi, öldürücü silâhları kullanmayı başarmıştır, ama bu onu fizikman yıpratmıştır. Av peşine düşüp kovalamanın, avcı maymun için çok büyük bir önemi vardı, bu yüzden vücudunun büyük ölçüde ısınmasını göze almak zorunda kalıyordu. Doğal ayıklanma kuralı, bu ısınmayı azaltmak yolunda büyük bir baskı yapmış ve bu yönde her ilerleme, başka alanlarda birtakım kayıplara yol açacak nitelikte bile olsa, uygun karşılanmıştır. Nedeni de, çıplak maymunun hayatta kalabilmesinin buna bağlı olmasıdır. Bize kalırsa, kıllı maymunun çıplak maymuna dönüşmesinde rol oynayan en belli başlı faktör, bu olmuştur. Sırtındaki ağır postu atan çıplak maymunun bir yandan da vücudundaki ter bezlerinin sayısı artmış, —her zaman değilse de büyük bir gerilim altında olduğu durumlarda— vücut yüzeyinde bir ter tabakası oluşmuş ve buharlaşma sonucu, havayla temas eden uzuvları, rahatlatıcı bir serinliğe kavuşmuştur.

Bu değişiklik, ancak ne çok sıcak, ne de çok soğuk olan bir ortamda başarılı olabilirdi. Bundan dolayı, bu gelişimin yanısıra, deri altında da bir yağ tabakası teşekkül etmeye başladı. Bu da, vücut sıcaklığının, gerektiğinde, belirli bir derecede tutulmasını zorunlu kılıyordu. Böyle bir yağ tabakası edinmekle, dökülen kılların yerine başka bir şey getirilmiş gibi gözükürse de, deri altı yağlarının soğukta vücudu korumakla beraber, ne terin uçmasını, ne de ısınmayı engellediği unutulmamalıdır. Avlanmanın, ilk atalarımızın yaşayışında ne büyük bir önemi olduğu düşünülürse, tüylerin azalmasının yanısıra ter bezlerinin çoğalmasının ve deri altı bir yağ tabakası üremesinin, tam kendilerine gerekli olan niteliği kazandırmış bulunduğu görülür.

İşte dikey duruşlu, avcı, silâh kullanır, düzlükte yaşar, neotenik, düşünür, doğuştan primat, sonradan et yiyici çıplak maymunumuz dünyayı fethe hazırdır artık. Ama, bu maymun,

gelişim süreci içinde, yepyeni bir olay, bir prototiptir. Yeni modellerse çoğunlukla her yanlarıyla eksiksiz olamazlar. Çıplak maymunun karşılaşacağı belli başlı güçlükler de, kültürel alandaki şaşırtıcı ilerlemeleriyle bunların yanında çok ağır kalan jenetik gelişimi arasındaki aykırılıktan doğacaktır. Kalıtımsal nitelikleri peşini bırakmayacak ve çevresini yeni baştan biçimlendirmek için ne yaparsa yapsın, yine de bir çıplak maymundan başka bir şey olmadığı boyuna başına kakılacaktır.

Artık çıplak maymunun geçmişini karıştırmaktan vazgeçip bugünkü durumunu ele alabiliriz. Çağımızdaki çıplak maymunun davranışı nasıldır acaba? Binlerce yıllık beslenme, döğüşme, çiftleşme sorunlarını nasıl bir çözüme bağlamıştır? Elektronik hesap makinesi misali beyni, memeli hayvan içgüdülerini ne ölçüde düzene sokabilmiştir? Sakın, itiraf etmek istediğinden daha çok ödün vermek zorunda kalmış olmasın? İşte incelememizin konusu...

İKİNCİ BÖLÜM

CİNSELLİK

Cinsel bakımdan çıplak maymunun bugün içinde bulunduğu durum biraz karışık görünmektedir. Primat geçmişi onu bir yana, sonradan katıldığı et yiyiciler kategorisi başka yana çeker, uygar bir toplumun üyesi bulunması ise büsbütün ayrı bir yana.

Her şeyden önce, çıplak maymunun bellibaşlı cinsel niteliklerini, ormanda yaşayan yemiş yiyici atalarına borçlu olduğunu belirtelim. Bu niteliklerin, sonraları düzlüklerde avlanarak sürdürdüğü hayat biçimine uyabilmek için büyük değişiklik geçirmesi gerekmiştir. Ve sanki bu, yeterince sarsıcı olmamış gibi, kültürün etkisiyle gittikçe daha karmaşık bir biçim alan bir toplumsal yapının hızlı gelişimine ayak uydurmak zorunda kalmıştır.

Bu değişikliklerden birincisi, yani yemiş toplayıcı maymunun avcı maymuna dönüşümü sırasında cinsel niteliklerinin geçirdiği değişiklikler, oldukça uzun bir zaman içinde, başarıyla gerçekleşmiştir. Oysa, ikinci değişimin aynı derecede başarılı olduğunu söyleyemeyeceğiz. Kısa zamanda oluşması ve doğal ayıklanma kuralına dayanan biyolojik değişmelerden çok, zekâ ve öğrenilmiş baskıların uygulanması yoluyla gerçekleştirilmesi, başarıyı kısıtlamıştır. Diyebiliriz ki, uygarlığın gelişimi, çağdaş cinsel davranışlarımıza biçim verecek yerde, cinsel davranışlarımız uygarlığımızı biçimlendirmektedir. Bu iddia biraz aceleci bir genelleme gibi gelebilir birden,

ama izin verin, ben görüşümü açıklayayım; bölüm sonunda tartışmaları yeniden ele alırız.

En başta bugünkü çıplak maymunun kendini cinsel faaliyetlere kaptırdığında nasıl davrandığını kesinlikle belirtmek gerekecek. Bu pek kolay olmayacak, zira, cinsel faaliyetler gerek toplum içinde, gerekse toplumlar arası büyük farklılıklar gösterirler. En uygun yöntem, en başarılı toplumları temsil eden çeşitli örneklerle yapılan araştırma sonuçlarının ortalamasını almaktır. Geri kalmış, başarısız, küçük toplumları rahatlıkla hesap dışı bırakabiliriz. Bunların birtakım garip ve göz alıcı cinsel görenekleri olabilir, ama biyolojik anlamda evrimin temel akımını temsil edecek nitelikleri kalmamıştır artık. Dahası, cinsel davranışlardaki bu gariplik, bir sosyal grup olarak biyolojik geri kalmışlıklarının başlıca nedeni olabilir.

Elimizdeki ayrıntılı bilgilerden çoğu son yıllarda Amerika'da yapılmış olan ve genellikle bu ülkenin kültürünü esas alan birtakım ciddî incelemelere dayanmaktadır. İyi bir rastlantı sonucu biyolojik anlamda çok başarılı olmuş, büyük bir çoğunluğu kapsayan bu kültürün çağdaş çıplak maymunu tam olarak temsil ettiğini, herhangi bir biçim bozukluğu korkusuna kapılmadan söyleyebiliriz.

Türümüzde cinsel davranışın, üç karakteristik dönemi vardır: Çiftin kuruluşu, çiftleşme öncesi faaliyet ve çiftleşme. Yalnız bu sıra hep aynı düzende olmayabilir. Dişi-erkek çiftinin kuruluşu, yani genel olarak kur yapma olarak adlandırılan dönem, diğer hayvanlara kıyasla daha uzun sürer, haftalarca, aylarca uzadığı olur. Diğer hayvan türlerinde olduğu gibi, bu dönemin başlıca niteliği korku ve saldırganlık duygularıyla cinsel çekiciliğin çatışma halinde olması sonucu çekimser, yersiz birtakım davranışları kapsamasıdır. İki kişi arasındaki karşılıklı cinsel çağrı işaretleri güçlendiği oranda bu sinirlilik ve kararsızlık hali de yavaş yavaş azalır. Bu işa-

retler birtakım karmaşık yüz ifadeleri, sesli işaretler ve vücut hareketlerinden meydana gelir. Uzmanlaşma sonucu elde edilmiş ve sembolik anlam taşıyan sesli işaretlerin en az içeriği kadar önemli olan diğer niteliği de, karşı cinsten kişi önünde kullanılan özel ses tonudur. Birbirlerine kur yapan bir çift için çoğu kez, «kuşlar gibi cıvıldaşıyorlar», deriz. Bu deyim de, ses tonunun, söylenen sözlerin anlamından daha önemli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Başlangıçtaki görsel ve sesli işaretlerden sonra sıra basit temaslara gelir. Bu temaslar genellikle yürüme sırasında olur ki, artık çift bir araya geldiğinde sık sık birlikte yürümektedir. El ele, kol kola temasları, dudaktan yüze ve dudaktan dudağa temaslar izler. Yürüme sırasında olduğu kadar, dururken de çift artık kucaklaşmaya başlamıştır. Anî koşma, kovalama, zıplama ve dans etme gibi hareketler görülebilir. çocukça oyunlara başvurulduğu da olur.

Çift kurma dönemi faaliyetlerinin büyük bir kısmı, herkesin gözü önünde cereyan eder. Ama, çiftleşme öncesi dönemine gelince, çift yalnız kalmanın yollarını arar ve aşağıda açıklayacağımız davranışları mümkün olduğu kadar başkalarının gözünden uzakta uygulamaya çalışır. Çiftleşme öncesi döneminde yatay bir pozisyona geçme eğilimi, gittikçe daha çok kendini gösterir. Vücut vücuda temasın hem şiddeti artmış, hem de süresi uzamıştır. Yanyana hareketsiz duruşların yerini yüz yüze, daha şiddetli temaslar alır. Bu pozisyonda bazan dakikalarca, hattâ saatlarca kalınır. Bu sırada, sesli ve görsel işaretler gittikçe önemini yitirir ve yerlerini dokusal işaretlere bırakır. Bu işaretler birtakım küçük hareketler ve vücudun çeşitli kesimleri üzerindeki tazyiklerle kendini gösterir. Bu kesimlerin başta gelenleri parmaklar, eller, dudaklar ve dildir. Elbiseler ya kısmen, ya da büsbütün çıkarılır ve derinin deriye değmesiyle uyarma, elde olduğu kadar büyük bir yüzeye yayılır.

Ağız ağıza olan temaslar, bu dönemde sıklık ve süreklilik bakımından en yüksek noktaya erişir. Dudaklar yoluyla yapılan tazyik en hafifinden en şiddetlisine kadar değişik değerlerde olur. Şiddet çok arttığında dudaklar açılır, dil, eşin ağzına sokulur ve ağız içindeki hassas zarı tahrik etmek için hareket ettirilir. Dudaklar ve dil, eşin başka yerlerinde, özellikle kulak memelerinde, boynunda ve cinsel organında da gezdirilir. Erkek, dişinin göğüslerine ve meme başlarına özel bir önem verir ve dil ve dudak temasları daha özenli bir yalama ve emme şeklini alır. Temas bir kere kurulduktan sonra eşin cinsel organları da bu çeşit sürekli hareketlere hedef olur. Bu duruma gelinince, erkek hareketlerini daha çok klitoris üzerinde, kadın da penis üzerinde yoğunlaştırırlar. Bu arada her ikisi de başka bölgelere el atmaktan geri kalmazlar.

Ağız, öpüşme, yalama ve emme dışında vücudun çeşitli yerlerinde değişik şiddetlerde ısırmalar için de kullanılır. Bu ısırmalar, genellikle deriyi hafifçe dişlemekten ileri geçmezse de, arada şiddetli ve can yakıcı olabilir.

Eşi uyarmak için ağız yoluyla girişilen bu saldırıların yanısıra çoğu kez eller de deriyi ellemek ve okşamakta kullanılır. Parmaklar ve eller vücudun her tarafında gezdirilir, özellikle yüzde ve faaliyet yoğunlaştığında kaba etlerle cinsel organlar üzerinde ısrarla durulur. Erkek ağıza yapılan temaslarda olduğu gibi, bunda da kadının göğüslerine ve meme uçlarına büyük önem verir. Parmaklar durmaksızın okşar, sıkıştırır. Arada bir büyük bir güçle deriyi kavrar, tırnaklar ete geçer. Dişi, erkeğin cinsel organını avucuna alıp, onu çiftleşme temposunu andıran ritmik hareketlerle okşar. Erkekse, aynı şekilde kadının cinsel organını ve özellikle klitorisi gene ritmik hareketlerle uyarmaya çalışır.

Çiftleşme öncesi faaliyet yoğunlaştığında, bu el ve vücut temaslarının yanısıra cinsel organları eşin vücuduna ritmik olarak sürtmek eğilimi de görülür. Yine kol ve bacakların bir-

birine sıkıca sarıldığı, adalelerin zaman zaman şiddetle kasıldığı da olur. Böylece, vücutta sarılma sırasında kasılma ve bunu izleyen gevşeme hareketlerine tanık oluruz.

İşte, çiftleşme öncesinde uygulanan ve çiftleşmenin gerçekleşmesi için eşi yeterince uyarmaya yarayan cinsel temaslar bunlardan ibarettir. Çiftleşme, erkeğin cinsel organının kadının dişilik organına sokulmasıyla başlar. Bu işlem genellikle bir çiftin yüz yüze, erkek kadının üstünde, ikisi de uzanmış ve bacaklarını ayırmış durumda iken olur. Daha sonra da göreceğimiz gibi, bu pozisyonun birçok değişik biçimleri de vardır, ama en basit ve tipik olanı budur. Erkek bundan sonra kalçasını ritmik olarak ileri geri oynatmaya başlar. Bu gidiş-gelişlerin gücü ve hızı değişik olabilir, ama herhangi bir engelle karşılaşmamışsa, genel olarak, oldukça hızlı ve derindir. Çiftleşme faaliyeti ilerlediği oranda, ağız ve eller yoluyla olan temasın azalma eğilimini gösterdiği, ya da hiç olmazsa, artık baştaki kadar ince ve ustalıklı olmadığı görülür. Yine de, artık ilk önemini yitirmiş olan bu karşılıklı uyarıların, bir ölçüde sürdürüldüğü durumlar da az değildir.

Çiftleşme dönemi genellikle, çiftleşme öncesi dönemden çok daha kısa sürer. Erkek, isteyerek geciktirmek taktiğine başvurmamışsa, birkaç dakika içinde tohumlarını fışkırtır. Diğer primatlarda, dişinin cinsel temas sonunda, orgazm haline geldiği sanılmamaktadır. Ama, çıplak maymun bu bakımdan da bir değişiklik gösterir. Erkek, çiftleşmeyi daha uzun sürdürebilirse, kadın da aynı sonuca varabilecektir. Bu, tıpkı erkeğinki gibi güçlü ve kurtarıcı bir orgazm duygusudur ve biyolojik açıdan —tohum fışkırtma dışında— erkeğinkinden hiç bir farkı yoktur. Bazı dişiler bu noktaya çok çabuk varır, bazıları ise hiç varamazlar. Ama ortalama olarak, çiftleşmenin başlangıcından on ya da yirmi dakika sonra elde edildiği söylenebilir.

Orgazma ve boşalma haline varmak için gereken zaman konusunda, kadınla erkek arasında böyle bir farklılık bulun-

ması oldukça gariptir. Bu sorunu ileride, çeşitli biçimdeki cinsel faaliyetlerin, işlevsel anlamlarını incelediğimiz zaman daha enine boyuna tartışacağız. Şimdilik, erkeğin «zaman unsuru»na hâkim olabileceğini söylemekle yetinelim. Bunun da çeşitli yolları vardır: Çiftleşme öncesi faaliyetlerin süresini uzatmak ve şiddetini arttırmak. Böylelikle, dişi daha, erkek uzvunun hazneye (döl yolu) girişinden önce kuvvetle uyarılmış olur. Çiftleşme sırasında orgazmını geciktirmek için kendini dizginlemesi. Fışkırmadan hemen sonra, ereksiyon henüz sona ermeden, çiftleşme hareketini sürdürmek. Kısa bir süre dinlenip, ikinci kez çiftleşmeye geçmek. Bu son durumda, erkeğin isteğinin azalması, otomatik olarak orgazma daha geç varmasını sağlayacak ve bu hal de kadına orgazma erişmek için gerekli zamanı bırakacaktır.

Eşler, orgazma vardıktan sonra normal olarak derin bir yorgunluk, gevşeme, rahatlık duyar ve çoğu kez uyurlar.

Cinsel uyarılardan sonra, cinsel tepkileri ele alalım. Vücudumuz bu şiddetli uyarılar karşısında ne gibi bir tepki göstermektedir? Her iki cinste de nabız atışlarının, kan basıncının ve solunum temposunun belli oranda arttığını görmekteyiz. Çiftleşme öncesinde belirmeye başlayan bu değişiklikler, orgazm sırasında doruğa erişir. Normal olarak dakikada 70-80 atan nabız, cinsel uyarının başlamasıyla birlikte 100'e çıkar. şiddetlenmesiyle 130'a yükselir ve orgazm anında 150'yi bulur. Kan basıncı 120'den 200'e, hatta 250'ye çıkabilir. Solunum, uyarı yoğunlaştığı oranda daha derin, daha hızlı olur ve orgazm yaklaştıkça bunun yanısıra ritmik inlemeler ve hırıltılar da görülür. Orgazm anında yüzün kasıldığı, ağzın açıldığı, burun kanatlarının genişlediği de vâkidir: Tıpkı, gücünün son damlasını harcamakta olan bir atlette, ya da nefes alamayan bir insanda olduğu gibi.

Cinsel uyarı sırasında kendini gösteren başka bir önemli değişiklik de, kan dağılımının vücudun derinliklerinden yüzeyine çıkmasıdır. Deri tabakalarına doğru püskürtülen kanın

artması, çok ilginç sonuçlar doğurur. Yalnız, vücut daha ısınmakla —cinsel bir ateşle yanıp tutuşmakla— kalmaz, ayrıca birtakım belirli bölgelerde özel değişikliklere de yol açar. Uyarı şiddetlendiğinde, vücutta karakteristik bir cinsel kızartı görülür. Bu kızartı, kadınlarda genellikle ilkönce, mide ve karın üstü bölgelerde başlar, arkadan göğüslerin üst kısmında, gövdenin yukarısında, sonra böğürlerde ve göğüslerin ortasında, en sonda da memelerin alt yüzünde belirir. Kızartının yüze ve boyna yayıldığı da olur. Daha şiddetli tepki gösteren kadınlarda karnın alt kısmını, omuzları, dirsekleri kaplar ve orgazmla birlikte butlara, kaba etlere ve sırta da yayılır. Bazı hallerde, hemen hemen bütün vücudu sardığı da olur. Bu kızartı, kızamık benzeri bir döküntü olarak tarif edilir ve bir çeşit görsel cinsel işarettir. Ayni hal, daha hafif olarak, erkeklerde de görülmektedir. Onlarda da karnın üst kısmından başlayarak göğse doğru yayılır, sonra boyna ve yüze doğru uzanır. Omuzları, ön kolları ve butları da kaplar. Orgazma vardıktan sonra ise, bu cinsel kızartı çabucak ve başladığı sırayı tersinden izleyerek, silinip gider.

Bu genel cinsel kızartının ve damar genişlemesinin yanısıra, şişme yeteneği olan organlarda, kan toplanması görülür. Bunun nedeni, atardamarların bu organlara, toplardamarların çekebileceğinden daha çok kan pompalamasıdır. Bu hailn oldukça uzun sürmesi de mümkündür. Zira, bu organlardaki kan damarlarının boğulması, kanın akmak istediği toplardamarların tıkanıklığına yardım eder. Bu durum, dudaklarda, burunda, kulak memelerinde, meme başlarında, eşlerin cinsel organlarında ve kadının göğüslerinde kendini gösterir. Dudaklar şişer, kızarır ve daha belirginleşir. Burnun yumuşak kısımları şişer, burun kanatları genişler. Kulak memeleri de kalınlaşıp şişer. Meme başları, kadında daha çok olmak üzere, büyüyüp sertleşir. (Bu yalnız kanın toplanmasında değil, meme kaslarının gerilmesine de bağlıdır.) Kadında meme başının boyu, bazı durumlarda bir santim, çapı ise yarım santim

kadar büyür. Meme başının çevresindeki koyu renkli kısım da daha şişkinleşir ve rengi erkekte değil ama, kadında daha koyulaşır. Kadının göğsü hissedilir derecede büyür. Orgazma varıldığı anda, kadının memesi, çoğu kez, normal boyunun yüzde 25'i kadar daha büyümüş, daha sert, yuvarlak ve kabarık bir şekil almıştır.

Uyarılma süresi uzadıkça, her iki cinsin cinsel organlarında önemli değişiklikler görülür. Kadında, hazne kenarları kuvvetli bir kan akımına uğrar ve hazne, kaypak bir sıvı ile kaplanır. Bazı durumlarda, bu olay çiftleşme öncesi faaliyetin başlangıcından hemen birkaç saniye sonra ortaya çıkar. Aynı zamanda, haznenin rahme yakın kısmının üçte ikisinde uzama ve gerilme de görülür ki, cinsel uyarının en yüksek noktasında hazne, toplam olarak on santim kadar uzamıştır. Orgazm yaklaştıkça, hazne kanalının, dış üçte birinin şiştiği ve tam orgazm anında buradaki adalelerin iki ile dört saniye süreyle kasıldığı, bundan sonra bir saniyenin onda sekizi kadar aralıklarla ritmik olarak kasılıp gevşediği görülür. Her orgazmda üçle on beş arasında ritmik kasılma-gevşeme hareketi olur.

Uyarı süresince, kadının dış cinsel organları önemli derecede kabarır ve şişer. Büyük dudaklar açılır, şişer ve bazı hallerde normal ölçülerinin iki ya da üç katına varan bir büyüme gösterirler. Küçük dudaklar da normal çaplarının iki üç katına varıncaya kadar gerilir ve hazne kanalının toplam uzunluğunu bir santim kadar daha uzatacak şekilde, büyük dudakların koruyucu perdesinden dışarı taşarlar. Uyarı arttıkça, küçük dudaklarda, önemli bir değişiklik daha görülür. Kan toplanmasında dolayı daha belirgin bir biçim aldıktan başka, renkleri de değişmiş ve kıpkırmızı olmuştur.

Erkeğin penisinin kadındaki karşılığı olan klitoris de, cinsel uyarı başlar başlamaz daha genişleyip kabarır. Ama, uyarı yoğunlaştıkça, dudakların şişkinliği bu değişikliği örtmeye başlar ve klitoris, koruyucu başlığın altına çekilir. Bu

durumda erkeğin penisinin klitorisi doğrudan doğruya uyarmasına imkân yoktur. Ancak, klitorisin içinde bulunduğu kan birikmesi ve duyarlılık hali, erkeğin bu bölge üzerinde gidip gelerek yaptığı ritmik baskıdan dolaylı olarak etkilenmesini sağlar.

Cinsel uyarı arttığı oranda, erkeğin penisi göze çarpan bir gelişme gösterir. Normal halde gevşek ve yumuşak olan penis şişer, sertleşir ve şiddetli bir kan toplanması sonucu dikilme durumuna gelir. Aşağı yukarı dokuz santim uzunluğunda iken, yedi sekiz santim daha büyür. Çapı da önemli bir ölçüde genişler. Primatlar arasında en büyük penisin çıplak maymunda bulunduğu böylece anlaşılır.

Erkekte orgazm anında penisin kasları çok güçlü şekilde kasılır ve hazne kanalına tohum taşıyan sıvıyı fışkırtır. Bu kasılmalardan en kuvvetlisi baştakilerdir. Saniyenin onda sekizi kadar aralıklı, yani orgazm sırasında, kadının haznesinde (döl yolunda) görülen kasılmalara eşit bir ritm içinde gelişirler.

Uyarı sırasında, husye zarı geriilr ve husyelerin oynaklığı azalır. Soğukta, korku ya da kızgınlık zamanlarında olduğu gibi, spermatik kordon kasılır ve husyeleri vücuda yapıştırır. Bu bölgede de kan toplanması olduğundan, husyelerin boyu aşağı yukarı, yüzde 50 ile 100 arasında büyür.

Cinsel faaliyet sırasında kadının ve erkeğin vücutlarında görülen tepkilerin başlıcaları bunlardır. Orgazma varıldıktan sonra bütün bu saydığımız değişiklikler ortadan kaybolur ve çiftleşmeden sonra durulan eşler kısa sürede normal fizyolojik duruma dönerler. Ancak, orgazm sonrasında olagelen son bir tepkiye de değinmeden geçemeyiz. Orgazmdan hemen sonra kadında olsun, erkekte olsun, büyük bir terleme görülür, bu olayın cinsel faaliyet sırasında harcanan fizik çabanın az ya da çok olmasıyla ilgisi yoktur; orgazmın şiddet derecesine bağlıdır. Ter tabakası sırtta, butlarda ve gövdenin üst

kesiminde kendini gösterir. Ter bazan koltuk altlarından akar. Şiddetli vak'alarda, omuzdan butlara kadar bütün gövdenin ter içinde kaldığı olur. Avuç içleri ile ayak tabanları da terler. Yüzde cinsel kızartıların belirdiği durumlarda, alnın ve üst dudağın terlediği de görülür.

Buraya kadar, türümüzdeki cinsel uyarılarla, sebep oldukları tepkileri kısaca özetlemiş olduk. Şimdi buna dayanarak cinsel davranışımızın kökenlerimiz ve genel yaşayışımız açısından ne anlam taşıdığını tartışabiliriz. Yalnız şunu söyleyelim ki, söz konusu bütün uyarı ve tepkiler her zaman aynı olağanlıkla kendini göstermemektedir. Bu olaylardan birtakımı, bir erkekle bir dişinin cinsel faaliyette bulunmak amacıyla karşı karşıya geldikleri her durumda ortaya çıkmakta, birtakımı ise, ancak bazı koşullar altında görülebilmektedir. Yine de, olağanlık dereceleri oldukça yüksek olduğu için bunlara «türümüze özgü nitelikler» gözüyle bakmamızda bir sakınca yoktur. Vücudun tepkilerini gözönüne alırsak, cinsel kızartının kadınlarda yüzde 75, erkeklerde aşağı yukarı yüzde 25 oranında geliştiğini görürüz. Meme başlarının dikleşmesi her kadında görülen, erkeklerde ise sadece yüzde 60 oranında rastlanan bir şeydir. Orgazmdan sonra aşırı terleme, gerek kadınların, gerekse erkeklerin yüzde 33'ünde görülür. Bu birkaç özel durum dışında, saydığımız diğer bütün tepkiler, süre ve şiddetleri yer yer değişik olmakla beraber, her zaman aynı şekilde beliren hallerdir.

Bu cinsel faaliyetlerin, kişinin hayatına nasıl dağıldığı da ayrıca belirtilmesi gereken bir noktadır. Doğduktan sonraki ilk on yıl içinde ne kızlarda, ne de olgunlarda herhangi bir cinsel faaliyete rastlanır. Küçük çocuklarda «seks oyunu» denilebilecek birtakım davranışlar görüldüğü doğru ise de, fonksiyonel seks hayatının, kızlarda yumurtlama ve olgunlarda fışkırtma döneminden önce geliştiğini söyleyemeyiz. Bir kısım kızlarda âdet kanamalarının on yaşında başladığı olur; on

dört yaşlarında genç dişilerin yüzde 80'i, normal olarak âdet görürler. On dokuz yaşına varınca âdet görmeyen kız kalmaz. Dişilik organı çevresinin kıllanması, kalçaların büyümesi, göğüslerin şişmesi de bunun yanısıra, hattâ biraz daha önce, ortaya çıkan hallerdir. Vücudun genel gelişimi ise, daha yavaş bir şekilde sürüp gider ve yirmi iki yaşına varınca durur.

Oğlanlarda da ilk fışkırtma, genellikle on bir yaşından önce olmaz. Demek ki, cinsel anlamda işe kızlardan daha geç başlamaktadırlar. (En erken, sekiz yaşında bir oğlan çocukta fışkırtma olayına rastlanmışsa da, bu çok az görülen bir durumdur. Oğlanların yüzde 25'i on iki, yüzde 80'i ise on dört yaşında fışkırtmayı görmüşlerdir. Demek ki, bu dönemde kızlarla arayı kapatmış oluyorlar.) İlk fışkırtma için yaş ortalaması on üç yıl on aydır. Oğlanlarda da, kızlardaki gibi, bu olayın yanısıra birtakım değişiklikler ortaya çıkar. Vücutta, özellikle apış arasında ve yüzde, kıllanma başlar. Bu kıllanma, genellikle şu sırayı izler: Apış arası, koltuk altları, üst dudak, yanaklar, çene. Arkadan da göğüs ve vücudun diğer yerleri. Oğlanlarda kalça değil, omuzlar genişler ve ses, daha kalın, daha boğuk çıkar. Bu sonuncu değişmeye, çok daha belirsiz olarak, kızlarda da rastlanır. Her iki cinste de asıl cinsel organın hızla geliştiği görülür.

Orgazm sıklığını, bir cinsel tepki ölçüsü olarak alırsak, erkeklerin en yüksek noktaya kızlardan daha erken ulaşmaları ilginçtir. Erkekler, ergenlik çağına kızlardan bir yıl sonra girmelerine rağmen, daha yirmi yaşına varmadan en yüksek orgazm noktasına erişirler, kızlarda ise, bu ancak yirmi beş yaşlarında, hatta bazı defa da otuzunu geçtikten sonra olur. Aslında, türümüzün dişileri, on beş yaşındaki bir erkeğin orgazm sayısına ancak yirmi dokuz yaşında erişebilmektedirler. On beş yaşındaki dişilerden sadece yüzde 23'ü orgazmı tatmışlardır; yirmi yaşında bu sayı, yüzde 53'e yükselir ve ancak otuz beş yaşında yüzde 90'ı bulur.

Yetişkin bir erkek, ortalama olarak, haftada üç orgazm elde eder. Erkeklerin yüzde yedisi her gün, ya da günde birkaç defa orgazma varmaktadır. Erkeklerde orgazmın en sık olduğu dönem, on beşle otuz yaş arasıdır; otuzdan sonra ihtiyarlığına kadar gittikçe düşer. Üstüste fışkırtma olanağı azaldığı gibi, penisin dikleşme açısı da küçülür. On sekiz, yirmi yaşlarına doğru penis, ortalama olarak bir saat dik tutulabilir, ama yetmiş yaşında bu dört dakikadan ileri geçemez. Yine de, erkeklerin yüzde 70'i, cinsel faaliyetlerini, yetmiş yaşına kadar sürdürebilirler.

Yaş ilerledikçe cinsel faaliyetin azalması olayının, benzeri bir duruma dişilerde de rastlanır. Ölçümüzü geniş tutarsak, kadınlarda elli yaşlarına doğru meydana gelen âdetten kesilme olayının, cinsel tepkiyi fazla etkilmediğini görürüz. Yine de bu olayın, cinsel davranış üzerindeki etkisi, kişiden kişiye değişir.

Sözünü ettiğimiz çiftleşme faaliyetlerinin büyük bir kısmı, iki kişi bir çift kuracak şekilde biraraya geldikleri zaman yapılır. Bu birleşme resmen tescil edilmiş bir evlenme, ya da herhangi bir bağlantı biçiminde olabilir. Evlenme dışı birleşmelerin varolması, yanyana gelen her erkekle dişinin çiftleşmeye hazır olduğu anlamına gelmez. Bu çeşit bağlantılar pek uzun sürmese bile, yine belirli bir kur döneminden ve çift kurma hazırlığından geçmesi gerekir. Batı ülkelerinde, halkın aşağı yukarı yüzde 90'ı resmen evlidir. Ama, kadınların yüzde 50'si, erkeklerin ise yüzde 84'ü evlilikten önce cinsel ilişki kurmuşlardır. Kırk yaşında, evli kadınların yüzde 26'sı, erkeklerin de yüzde 50'si evlenme dışı çiftleşmeyi denemiş bulunmaktadırlar. Birçok hallerde, resmî evliliklerin bozulduğu ve çiftlerin ayrıldığı da vardır. (Örneğin, Amerika'da 1965'de bu, yüzde 0,9 oranında olmuştur.) Türümüzde, çift kurma mekanizması, çok güçlü olsa bile tam başarıya ulaşmış olmaktan uzaktır.

Şimdi bütün bu gördüklerimizden sonra, kendi kendimize birtakım sorular sormaya başlayabiliriz. Cinsel alandaki davranışımızın, yaşamımızı sürdürmeye ne gibi bir yardımı olmaktadır? Neye bu şekilde değil de, şu şekilde davranmaktayız? Bu soruların cevaplandırılması, ortaya başka bir soru atmakla belki daha kolaylaşmış olacaktır: Bizim cinsel davranışımızla, öteki primatların davranışlarını nasıl kıyaslayabiliriz?

Herşeyden önce, türümüzde cinsel faaliyetlerin, bize en yakın olanlar da dahil, diğer primatlara kıyasla çok daha yoğun olduğunu görürüz. Öteki primatlarda öyle uzun boylu kur yapma dönemi yoktur. Maymunlar arasında uzun süren karı-kocalık durumuna rastlanmaz. Çiftleşme öncesi gösteriler çok kısa sürer ve birkaç yüz ve ses ifadesiyle sınırlı kalır. Çiftleşmenin kendisi de çok kısa sürer. (Örneğin, şebeklerde, erkeğin dişiye binmesiyle fışkırtma arasındaki zaman ancak yedi, sekiz saniyedir. Ritmik kalça hareketleri ise, on beş kadar, bazen de daha az olur.) Dişinin orgazma vardığını gösteren hiç bir belirti yoktur. Böyle bir şey duyuyorsa bile, bunun türümüzün dişilerine kıyasla, pek belli belirsiz bir tepki olması gerekir.

Dişi maymunun «cinsel alıcılık» süresi dedaha sınırlıdır. Bir aylık âdet dönemi içinde ancak bir hafta kadar. Aşağı kademelerdeki memeli hayvanlarda, bu sürenin sadece gerçek yumurtlama dönemiyle sınırlı olduğuna bakılırsa, maymunların bu konuda yine de ileride olduğu görülür. Ama, primatların daha uzun bir alıcılık dönemine eğilimi, türümüzde öyle ileri bir noktaya varmıştır ki, dişinin her an alıcı durumda olduğunu söyleyebiliriz. Dişi maymun gebe kaldığı anda, ya da yavrusunu emzirdiği sürece her türlü cinsel faaliyetten kesilir. Oysa, türümüzün cinsel faaliyeti bu dönemlere de uzanmaktadır. Öyle ki, çiftleşmenin gerçekten sınırlı olduğu biricik dönem, o da pek kısa olarak, yalnız doğum öncesiyle doğum sonrasından ibarettir.

Besbelli, çıplak maymun, yaşayan bütün primatlar arasında cinsel yaşantısı en yoğun olanıdır. Bunun nedenlerini bulmak için, köklerine inmemiz gerekir. Ne olmuştur acaba? İlkönce, yaşayabilmek için avlanmak zorunda kalmıştır. İkincisi, avcılıktaki zayıf yanlarını örtebilmek için, beynini daha geliştirmesi gerekmiştir. Üçüncüsü, beynini ve eğitimini geliştirebilmesi için daha uzun bir çocukluk dönemine ihtiyacı olmuştur. Dördüncüsü, erkekler ava giderken dişiler, çocuklarına bakmak için yerlerinden ayrılmamak zorunda kalmışlardır. Beşincisi, erkeklerin av sırasında işbirliği etmeleri gerekmiştir. Altıncısı da, avdan eli boş dönmemek için art ayakları üstünde durmak ve silâh kullanmak zorunluğunu duymuşlardır. Bütün bu değişiklikler bu sırayı izleyerek olmuştur demek istemiyorum. Tersine, hiç şüphe yok ki, bir değişiklik bir başkasının doğmasına yardım etmiş ve bunlar ağır ağır ve atbaşı gelişmişlerdir. Ben sadece, avcı maymunun gelişimi sırasında ortaya çıkan, altı köklü değişikliği incelemekle yetineceğim. Bana kalırsa, bu değişiklikler bugünkü cinsel davranışlarımızdaki karmaşıklığı açıklığa kavuşturacak olan bütün unsurları kapsamaktadır.

En başta, erkeklerin ava giderken geride bıraktıkları dişilerin kendilerine sadık kalacaklarından emin olmaları gerekiyordu. Bunun için dişilerde, çift halinde yaşama yatkınlığının oluşması gerekti. Arkadan, daha zayıf erkeklerin de ava katımlası isteniyorsa onlara daha fazla cinsel avantaj tanımak gerekti. Dişileri daha iyi paylaşmak, daha demokratça, daha hoşgörülü bir cinsel örgütlenme gerekti. Her erkeğin bir dişi ile birleşik bir çift kurmak eğilimini duyması şarttı. Üstelik, erkeklerin elinde bulunan öldürücü silâhlar cinsel rekabeti daha tehlikeli bir hale sokabilirdi: Bu da bir erkeğin bir dişi ile yetinmesi için iyi bir nedendi. Bütün bunlardan başka, bir de ana-baba için, ağır gelişen çocukların bakımının doğurduğu yükler vardı. Babaca davranmayı öğrenmek ve

ana-babanın görevleri paylaşması zorunluydu: Sağlam bir çift kurmaya yardımcı olacak bir neden daha.

Bu durumu başlangıç noktası olarak alırsak, arkasını çıkartabiliriz. Çıplak maymun âşık olmak, cinsel bakımdan bir tek eşe bağlanmak ve sağlam bir çift kurmak özelliklerini kazanmış olacaktı. Bu nasıl olmuş, ona kim, ne yardım etmişti? Henüz primat dönemindeyken birkaç saat, bazen de birkaç gün süren beraberlikler kurmaya yatkınlığı vardı. Ama bunları daha da yoğunlaştırması, uzatması gerekecekti. Ona bu konuda yardımcı olan bir unsur,.uzun süren çocukluğu idi. Büyümenin sürüp gittiği uzun yıllarda, ana-babasıyla köklü kişisel bağlar kurabilecekti ki, bu bağlar yavru bir maymunkinden çok daha güçlü ve sürekliydi. Büyüyünce ve bu aile bağı kopup, serbest kalınca bir çeşit «ilişki boşluğu» çıkıyordu ortaya. Bu boşluğu doldurmak lâzımdı. Demek ki, bu kaybolan ilişkilerin yerini dolduracak güçte, yeni bağlar kurmaya hazır duruma gelmişti.

Bu, çift kurması için yeterli bir neden olabilirdi ama, çiftin bir arada kalmasını sağlamak için başka bir yardımcı unsur gerekiyordu. Çift uzun süre beraberliğini sürdürmeliydi ki, aile yetiştirmek gibi, zaman isteyen bir işi başarabilsin. Çıplak maymun, âşık olmakla yetinmeyip, bu aşkı körüklemek, söndürmemek zorundaydı. İlk koşulun yerine getirilmesi, uzun ve uyarıcı bir kur dönemi sayesinde, kolay oluyor, ama ikinci koşul için daha başka bir şey gerekiyordu. Bunun da en basit ve dolaysız yolu, çiftin bir arada yaptıkları işi daha karmaşık ve daha zevkli bir duruma getirmekti. Yani, yasak meyvanın daha tatlı olması.

Bu nasıl sağlandı? Cevap, olsa olsa, «her çareye baş vurarak»tır. Bugünkü çıplak maymunun davranışlardan bu şemanın nasıl çizildiğini çıkartabiliriz. Kadının «alıcılığının» bu derece çoğalmasının nedeni sadece doğum oranını artırmak olamaz. Evet, dişi çıplak maymunun daha çocuğunu emzirirken

bile çiftleşmeye hazır olması doğum oranını yükseltecektir. Zaten, çocuk yetiştirme döneminin uzunluğu göz önünde tutulursa, aksi halde soyumuz kolayca tükenirdi. Ama, bu da dişinin aylık dönemlerinin her birinde erkeği kabul etmeye ve cinsel anlamda uyarılmaya neden hazır bulunduğunu açıklamaya yetmemektedir. Dişi, bu dönemin sadece belirli bir noktasında yumurta saldığı için, bunun dışındaki çiftleşmelerin hiç bir «üretici» niteliği olmadığı da ortadadır. Türümüzün gösterdiği geniş cinsel faaliyetin amacı, belli ki, nesil üretmek değil, iki tarafın birbirine sağladığı hazlar yoluyla çiftler arasındaki bağları daha da sağlamlaştırmaktır. Demek ki, çiftler arasında cinsel ilişkinin sık sık tekrarlanması, çağdaş uygarlığın doğurduğu bir çeşit yapmacık değil, türümüzün gelişmesi bakımından çok haklı ve sağlam biyolojik nedenlere dayanan köklü bir eğilimdir.

Dişi, âdetten kesildiği —yani gebe kaldığı— zamanlarda bile erkeğe karşı ilgisini sürdürür. Bunun da büyük bir önemi vardır. Zira, «bir erkeğe bir dişi» sistemi ile, erkeği hakkı olan şeylerden uzun süre yoksun bırakmak doğru olmazdı. Böyle bir durum, çiftin birliğini tehlikeye atabilirdi.

Bir yanda, cinsel faaliyetlerin uygulanabileceği süre artarken, öte yandan, bu faaliyetler daha karmaşık bir şekil kazanmıştır. Derimizin çıplaklaşmasına ve ellerimizin daha da hassaslaşmasına yol açan avcılık, bedensel temas halinde daha büyük bir cinsel duyarlık elde etmemizi sağlamıştır. Derinin ve ellerin, çiftleşme öncesi döneminde önemli bir rol oynadığını gördük. Çıplak maymun, bütün öteki primatlardan fazla koklaşmakta, sürtüşmekte, okşamakta, sıkıştırmaktadır. Bundan başka dudaklar, kulak memeleri, meme başları, göğüsler ve cinsel organlar dokunma yoluyla yapılan cinsel uyarılar karşısında çok duyarlı sinir uçlarıyla bezenmiştir.

Kulak memeleri sadece bu iş için ortaya çıkmışa benzer. Anatomi bilginleri burada çok defa hiç bir nedene dayanma-

yan bir ek parça, ya da «hiç bir yararı olmayan, fazladan bir yağ büyümesi» diye nitelerler. Kulak memelerinin varlığı, genellikle, eskiden sahip olduğumuz büyük kulakların bir kalıntısı olarak açıklanır. Oysa, öteki primat türlerine bakıldığı zaman, onlarda böyle etli bir kulak memesinin varlığına rastlanmamaktadır. Kulak memesi, bir kalıntı olmak şöyle dursun, cinsel uyarma etkisiyle kızardığı, şiştiği ve aşırı derecede hassaslaştığı gözönüne alınırsa, sadece yeni bir şehvet merkezi yaratmak amacıyla gelişmiş gibi görünmektedir. (Bu küçük et parçasının oynadığı rolün şimdiye kadar bu açıdan pek önemsenmemiş olması şaşılacak bir şeydir. Oysa, kadın olsun, erkek olsun çok kişinin sadece kulak memesinin uyarılması sonucu orgazma vardıklarını unutmamalıyız.) Öte yandan, anatomi bilginlerinin türümüze özgü olan o garip, çıkık ve etli burnun sırrını çözememiş olmaları da oldukça ilginçtir. Bir anatomi bilgini, insan burnunun «herhangi bir fonksiyonel anlamı olmayan basit bir çıkıntı» olduğunu söyler. Bir primat türünde, bu kadar açık ve belirli bir «uzantı»nın hiç bir görevi olmadan geliştiğine inanmak zordur. Burnun yan duvarlarının içinde bulunan, süngere benzer, büyüyebilir dokunun cinsel uyarma anında kan damarlarının genişlemesi sonucu, burun deliği kanallarının genişlemesine yol açtığını öğrendikten sonra, sanırım aklımıza birtakım sorular gelecektir.

Dokunma repertuarının böylece genişlemesi yanısıra, sadece bizim türümüze özgü birtakım görsel gelişmelere de tanık oluyoruz. Karmaşık yüz ifadeleri, başka durumlarda sadece karşılıklı anlaşmaya yardımcı bir faktör oldukları halde, bu konuda özel önem taşır. Yüz adalelerimizin yapısı, bütün öteki primatlardan daha karmaşık ve gelişmiş durumdadır. Daha doğrusu, yüzümüzün ifadesi bütün canlı hayvanlarınkinden daha ince, daha anlamlıdır. Ağız, burun, gözler, kaşlar ve alın çevresindeki etleri belli belirsiz hareket ettirmek ve bu hareketleri çeşitli şekillerde bir arada kullanmak yoluyla,

içinde bulunduğumuz karmaşık ruh hallerini yansıtmayı, başarmaktayız. Bu ifadelerin önemi, cinsel karşılaşmalarda, özellikle kur döneminin başlangıcında, daha da artar. (Bu ifadelerin aldıkları şekilleri ileride ayrıntılı olarak inceleyeceğiz.) Cinsel uyarı sırasında göz bebeğinin de büyüdüğü görülür. Bu, ufak bir değişikliktir, ama belki de farkına vardığımızdan büyük bir tepki gösteririz. Ayrıca, göz yüzeyi de parlamaya başlar.

Kulak memelerimiz ve çıkık burnumuz gibi, dudaklarımızın biçimi de, başka primatlarda rastlanmayacak derecede değişiktir. Bütün primatların dudakları vardır, kuşkusuz. Ama, hiç birininki bizimkiler gibi dışa dönük değildir. Şempanzelerin somurtma ifadesi, dudaklarını ileri uzatıp dışa döndürmektir. Böylece, normal olarak ağzın içinde kalan dudak zarını göstermiş olurlar. Ama, bu durumda dudaklar ancak kısa bir süre için ortaya çıkar, surat, kısa zamanda «kapalı dudaklı» normal ifadesini alır. Buna karşılık, bizim dudaklarımız sürekli olarak devrik ve dışarıya dönüktür. Şempanzeler sürekli surat astığımızı düşünürler herhalde. Sizi seven bir şempanzenin boynunuza kondurduğu öpücük hiç şüphesiz dudaklarıyla dokusal bir işaret verebilme yeteneğine sahip olduğunu gösterir. Şempanze için, bu öpücük cinsel olmaktan çok, bir selâm işaretidir. Oysa, insanlar öpüşmeyi, her iki anlamda da kullanırlar. Özellikle, çiftleşme öncesi dönemde öpücük daha sık ve daha uzun olur. Bu durumda, ağız çevresindeki adalelerin boyuna gergin halde kalmamaları için, hassas zarın her zaman dışarıda olması daha uygun düşerdi. Ama, dahası var. Sözünü ettiğim mükoza kaplı dudakların kesin çizgili, karakteristik bir biçimleri vardır. Çevrelerindeki yüz derisinden keskin, belirli bir kenar çizgisi ile ayrılmış olduklarından, önemli bir görsel işaret niteliğini kazanmışlardır. Cinsel uyarının dudakların kırmızılaşmasına ve şişmesine yol açtığını görmüştük. Dudak bölgesinin kesin bir çizgiyle ayrılmış olması, oluşan belli belirsiz değişikliklerin bile, kolayca algı-

lanmasını sağlamaktadır. Aslında, böyle bir uyarı olmadığı zaman bile, dudakların, yüzün başka taraflarından daha kırmızı olması, dikkati üzerlerine çekmekte ve onlar da böylece, fizyolojik bir değişiklik belirtisi göstermeseler bile, sırf bu nitelikleri yüzünden, orada bir cinsel dokunma alanı olduğunu ilân eder gibi durmaktadır.

Anatomi bilginleri, başkalarına benzemeyen bu dışa dönük mükoza kaplı dudakları incelerken, nasıl geliştiklerinin «henüz tam olarak anlaşılmadığını» belirtmişler ve bunun süt emen bir bebeğin sürekli emme ihtiyacından ileri gelebileceği ihtimali üzerinde durmuşlardır. Oysa, şempanze yavrusu da uzun uzun meme emmekte ve adaleli dudakları, bu yapışma hareketi için daha elverişli görünmektdeir. Üstelik bu, dudaklarla yüz derisi arasındaki kesin ayrılığı, açıklayabilecek bir neden de değildir. Ayrıca, açık ve koyu renkli ırkların dudakları arasındaki farklılığı da bu yolla izah edemeyiz. Ama, eğer dudakların, görsel işaretleşme araçları olduklarını kabul edersek, bu farklılık daha kolay anlaşılacaktır. İklim şartları daha koyu bir deri gerektiriyorsa, bu durum dudakların renk karşıtlığını azaltarak gözle görünür bir işaret olmak niteliklerini önlylecektir. Eğer dudaklar gerçekten önemli görsel bir işaretleşme aracıysalar, o zaman bu eksikliği kapatacak bir gelişme beklenir. Bu çeşit bir gelişme ortaya çıkmıştır. Zencilerin dudakları daha büyük ve daha belirgin bir biçim almakla, göze batıcı niteliklerini korumuş, böylece renk alanındaki kayıplarını boy ve biçim yoluyla kapatmışlardır. Bundan başka, zencilerin bu nitelikleri bir ilkellik olarak değil, tersine, dudakla ilgili uzmanlaşmanın attığı olumlu bir adım olarak görülebilir.

Görsel cinsel işaretler, bu kadarla kalmaz. Daha önce de söylediğim gibi, ergenlik çağında tam verimli bir üretici durumuna geçiş, özellikle cinsel organlar çevresiyle koltuk altlarında ve erkeklerin yüzünde görülen kıllarla ortaya çı-

kar. Dişilerde, göğsün hızla geliştiği görülür. Vücudun biçimi de değişir. Erkeğin omuzları, kadının kalçaları genişler. Bu değişiklikler, cinsel olgunluğa ermiş bir kişiyi henüz bu olgunluğa ermemiş birisinden ayırmakla kalmaz. Çoğu, olgun bir erkekle olgun bir kadını birbirinden ayırdetmeye de yarar. Bunlar, sadece cinsel sistemin işler hale gelmiş olduğunu açığa çıkaran işaretler değil, aynı zamanda dişilik, ya da erkeklik belirtileridir.

Genellikle, kadınların göğüslerinin büyümesinin cinsel olmaktan çok, analıkla ilgili bir gelişme olduğu ileri sürülür, ama ortada bunu ispatlamaya yeter kanıt yoktur. Daha başka primat türleri, çocuklarını beslemeye bol bol yetecek kadar süt verdikleri halde, göğüsleri, öyle belirli ve yuvarlak biçimde gelişmiş değildir. Türümüzün dişisi, bu bakımdan, öteki primatlardan kesin olarak ayrılır. Memelerin böylesine eblirli bir biiçmde dışarı fırlamış olması, yine bir cinsel işaretleşme örneğinden başka bir şey değildir. Bunu mümkün kılan ve kolaylaştıran da, derimizin çıplaklığı olmuştur. Vücudu kılla kaplı bir hayvanın memeleri büyük de olsa, göze çarpmaz ama, kıllar yok edilecek olursa, açıkça ortaya çıkar. Memeler, ilgi çekici biçimlerinden ayrı olarak, gözlerin dikkatini meme başları üzerinde de toplar. Böylelikle, cinsel uyarı sırasında, meme başlarının dikleşmesi, derhal göze çarpar. Meme başlarını çevreleyen ve cinsel uyarı anlarında daha koyulaşan renkli doku da bu konuda yardımcı olmaktadır.

Derinin çıplak oluşu, renk değiştirerek işaret verme olanağını da kolaylaştırır. Renk değiştirerek işaret vermeye, derileri kısmen çıplak olan hayvanlarda da rastlanır. Ama bizim türümüzde olduğu kadar önemli değildir. Cinsel davranışın ilk aşamalarında (kur aşamasında) deri, göze batacak şekilde kızarır, hele bundan sonraki daha şiddetli uyarma aşamalarında bu kızarıklık, pençe pençe vücudu kaplar. (Bu da, cinsel işaretleşmenin başka bir biçimidir. Koyu derili ırklar, iklim koşul-

ları dolayısıyla bundan yoksun kalmışlardır. Ama, bu ırkların da aynı değişiklikleri gösterdiklerini biliyoruz. Zira, renkteki değişiklik, gözle görülecek kadar belli olmasa bile, dikkatle bakılınca, deri dokusunun önemli değişmelere uğradığı görülmektedir.)

Görsel cinsel işaretlerle ilgili bu konuyu, kapamadan önce, olağandışı evrimsel niteliklerine de bir göz atmamız gerekir. Bunun için de, aşağı kademelerdeki bazı maymun kuzenlerimizin vücutlarında görülen, birtakım garip gelişmeleri kısaca inceleyeceğiz. Alman bilginlerinin son araştırmaları, bazı türlerin kendi kendilerini taklit ettiklerini ortaya çıkarmıştır. Bu olaya en çok, *mandrillla*'larla *geleda*'larda rastlanmaktadır. Erkek *mandrilla*'da penis kıpkırmızı ve iki yanındaki husye torbaları da mavidir. Bu renk düzeni, olduğu gibi, suratında da tekrarlanmıştır: Burnu kırmızı, tüysüz yanakları koyu mavidir, sanki hayvanın yüzü cinsel organlarıyla aynı görüntüsel işaretleri vererek çağrıda bulunmaktadır. Erkek *mandrilla*, başka bir hayvana yaklaştığı zaman, vücudunun duruşu dolayısıyla cinsel organları görünmeyecek bile olsa, o yine suratındaki «tenasülî» görünüş yoluyla, gerekli mesajı yollayabilecektir. Dişi *gelada* da buna benzer bir kendi kendini taklit usulü kullanır. Cinsel organlarının çevresinde kırmızı bir deri ile kaplı, kenarı beyaz pütürüklerle çevrili bir bölge vardır. Bu bölgenin ortasında bulunan dudaklar çok daha koyu kırmızı renktedir. Bu renk kompozisyonu, göğüs bölgesinde de aynen tekrar edimliştir. Göğüsteki çıplak ve kırmızı deri parçasının çevresi de, beyaz pütürüklerle donanmıştır. Tam ortadaki kırmızı memecikler, birbirine öylesine yakın oturtulmuşlardır ki, tıpkı cinsel organın dudaklarını andırır. (Gerçekten de okadar yakındırlar ki, maymunun yavrusu iki memeyi birden emer.) Göğüsteki bu lekede de, tıpkı dişilik organının kendisinde olduğu gibi, aylık cinsel dönemin çeşitli dönemlerine uygun olarak, rengin koyulaştığı ya da açıldığı görülür.

Bunun tek izahı, *mandrilla* ile *gelada*'nın, bir nedenle, cinsel organlarıyla verdikleri işaretleri, önden görülecek bir duruma getirdikleridir. *Mandrilla*'ların doğal yaşayışları üzerinde fazla bilgimiz olmadığı için, bu garip olayın neden özellikle bu türde ortaya çıktığı konusunda, varsayımlar öne sürecek durumda değiliz. Ama, buna karşılık, yabanî *gelada*'ların öteki maymun türlerinin aksine, çoğu zaman dikey biçimde oturduklarını biliyoruz. Eğer, *gelada*'lar sık sık böyle oturuyorlarsa, göğüslerindeki bu cinsel işaretleri diğer grup üyelerine daha kolay ulaştırabiliyorlar demektir; yalnızca vücutlarının alt kısmı ile işaretleşmeleri çok daha güç olurdu. Primat türlerinin çoğunda, böyle çiğ renkli cinsel organlara rastlanır, ama önden görünecek şekilde «kendi kendini taklit» olayları oldukça az görülür bir şeydir.

Bizim türümüz de, asıl duruş biçimini temelinden değiştirmiştir. Biz de, *gelada*'lar gibi, zamanımızın büyük bir kısmını dikey durumda oturarak geçiririz. Toplumsal temaslarımızı genellikle ayakta ve yüzyüze bakarak yaparız. Acaba biz de böyle birtakım «kendi kendini taklit» oyunlarına mı baş vurmaktayız? Bizim dikey durumumuz da, acaba, cinsel işaretlerimizi etkilemiş midir? Soruyu bu şekilde sorarsak cevabı kuşkusuz «evet» olur. Primatların tipik çiftleşme biçimi, erkeğin dişiye arkadan yaklaşması şeklindedir. Dişi, kıçını kaldırır ve erkeğe domalır. Dişilik organı, erkeğe arkadan görünüşüyle arzedilmiştir. Erkek bunu görür, yaklaşır ve dişiye arkadan biner. Çiftleşme sırasında, yüz yüze bir temas yoktur. Erkeğin cinsel organları, dişinin arka kısmına dayanmıştır. Türümüzde ise, durum bambaşkadır. Çiftleşme öncesi faaliyetin, uzun süre yüz yüze olması bir yana, çiftleşmenin kendisi de, genellikle yüz yüze yapılan bir iştir.

Bu son nokta epeyce tartışılmıştır. Yüz yüze çiftleşmenin türümüz için tek doğal pozisyon olduğu öteden beri ileri sürülen bir fikirdir. Bundan çıkan anlam, bütün diğer pozisyon-

ların yapmacık, uydurma, özenti olduklarıdır. Son çalışmalar bu kanı üzerinde tartışmalara yol açmış ve bazı araştırıcılar, türümüz için temel pozisyon diye bir şeyin varolmadığını ileri sürmüşlerdir. Bunlara göre, iki vücudun, ne şekilde olursa olsun, bir araya gelişi, cinsel değirmeni döndürmeye başlatacak güçtedir ve yeni buluşlara meraklı bir tür olduğumuzdan hoşumuza giden her pozisyonu denememiz de doğal sayılmalıdır. Bunlar ne kadar çok olursa o kadar iyidir, zira duruşların çeşitliliği cinsel işlemin karmaşıklığını, tadını artırır ve uzun süredir birlikte bulunan çiftlerin birbirinden bıkmasını önler. Bu araştırıcıların leri sürdükleri fikir, sunuluş biçimi içinde doğru görünse de, görüşlerini kabul ettirmek için biraz fazla leri gitmişlerdir. Aslında bunlar, temel pozisyon dışındaki bütün duruşların günah olduğu düşüncesine karşı çıkıyorlardı. Bu ön yargıyla savaşmak için de, haklı olarak, değişik pozisyonların değerini ortaya koymuşlardır. Bir çiftin her iki üyesi de duydukları cinsel hazlar arttığı oranda birbirlerine daha çok bağlanacaklardır. Şu halde, bu değişik pozisyonlar, türümüz için hiç de zararlı bir şey olmamalı. Ancak, araştırmacılar, bu görüşü savunurken türümüz için her şeye rağmen normal ve doğal bir pozisyonun, yüz yüze duruşun, varlığını unutmuş gibidirler. Gerçekten, bütün cinsel işaretler, şehvet kaynağı bölgeler, vücudun ön tarafında yer almıştır: Yüz ifadeleri, dudaklar, sakallar, dişinin göğüsleri, (meme uçları ve bunları çevreleyen renkli hâleler), apış arası kılları, belli başlı cinsel kızarma bölgeleri ve nihayet cinsel organların kendileri. Ama, şöyle de düşünülebilir: Bu işaretler, iki tarafın yüz yüze bulunduğu başlangıç aşamasında çok işe yarayabilirler ama, sıra çiftleşmeye gelince, yani erkek de, dişi de önden gördükleriyle iyice uyarıldıktan sonra, erkeğin dişiye arkadan yanaşması ya da dilediği herhangi bir pozisyonu seçmesi pekâlâ kabildir. Böyle bir şey, çiftleşmenin biçimini yenilemesi bakımından mümkün ve doğrudur, ama birtakım sakıncaları vardır. İlkönce, bizim gibi çift kurmaya dönük türlerde, cin-

sel ilişkide bulunulan kişinin kimliği büyük rol oynar. Birbirine önden yaklaşma, cinsel çağrılarla cinsel ödüllerin kimlik belirten işaretlerle sıkıca bağlı olduğu anlamına gelir. Karşı karşıya sevişme «kişileştirilmiş sevişme» dir. Ayrıca, cinsel uyarıya cevap veren bölgelerin, vücudun ön tarafında toplanmış olmaları, çiftleşme yüz yüze olduğu zaman bu bölgelerde duyulan dokunsal hazzın çiftleşme sırasında da sürdürülmesine imkân verecektir. Başka pozisyonlarda, bu hazlardan birçoğu kaybolabilir. Dahası, önden yaklaşma halinde, erkeğin ritmik kalça hareketiyle dişinin klitorisini uyarması daha kolay olacaktır. Erkeğin kadına nazaran duruşu ne olursa olsun, klitorisin bu hareketler sırasında çekilerek, pasif şekilde etkilendiği doğrudur. Ama, yüz yüze sevişmede, erkeğin cinsel organlarının, klitoris üzerinde doğrudan doğruya yapacağı tazyik, bu uyarıyı çok daha güçlendirecektir. Ve son olarak, dişinin döl yolu anatomisini de gözönüne almak gerekir. Başka memelilerle kıyaslanınca, bu kanalın öne doğru eğildiği görülmektedir. Dikey duran bir türe dönüşmemiz sonucu denilemeyecek kadar fazla öne gelmiştir âdeta. Hiç kuşkusuz, türümüzün dişisi için, cinsel organlarının erkeğin arkadan binmesine yarayacak şekilde olması bir önem taşısaydı, doğal ayıklanma kuralı bu eğilimi teşvik eder ve bugün dişilerin dölyolu çok daha belirgin şekilde geriye yönelmiş olurdu.

Bu durumda, türümüz için yüz yüze çiftleşmenin esas olduğunu düşünmek daha doğru geliyor. Tabii, yüz yüze pozisyonun birtakım çeşitleri de yok değildir: Erkeğin ya da dişinin üstte olması, yan dönmüş, çömelmiş, ya da ayakta bulunmaları gibi. Ama, en geçerli ve yaygın pozisyon, her ikisinin de yatar durumda ve erkeğin, kadının üstünde bulunduğu pozisyondur. Amerika'da yapılan araştırmalar, bu ülkede halkın yüzde 70'inin bu pozisyonu kullandığını ortaya koymuştur. Birtakım değişikliklere baş vuranlar bile, temel pozisyonu kullanmaya devam etmektedirler. Arkadan binmeyi deneyenlerin oranı yüzde 10'un altındadır. Dünya yüzünde iki yüze yakın

değişik toplum üzerinde yapılan incelemeler, bunlardan hiç birinde erkeğin kadına arkadan yaklaşmasının temel pozisyon haline gelmediğini ortaya çıkarmıştır.

Bu durumu böylece kabul edersek, yeniden asıl konumuza, cinsel anlamda kendi kendini taklit konusuna dönebiliriz. Türümüz dişisinin, erkeğin ilgisini ön tarafına çekmeyi başarması gerekseydi, evrim de bu bölgeyi daha çekici kılmak için yardımcı olurdu, kuşkusuz. Uzun geçmişimizde, erkeğin dişiye arkadan yaklaştığı bir dönem olmuş olmalı. Diyelim ki dişi, erkeği çekmek için o yuvarlak ve dolgun kalçaları (böyle bir şeyin öteki primatlarda olmadığını da belirtelim) ve kıpkırmızı «dudakları»yla arkadan birtakım cinsel işaretler gönderecek duruma gelmiştir. Evrimin bu döneminde, türün gittikçe daha dikey bir duruma geçtiğini ve toplumsal temaslarını yüz yüze yapmaya yöneldiğini de gözönünde tutalım. Bu duruma göre, *gelada*larda gördüğümüz gibi, bir çeşit «önden kendi kendini taklit» olayının doğuşunu bekleyebilirdik. Türümüz dişilerinin yüzden görünen bölgelerini incelersek, yuvarlak kaba etllerin ve dudakların görüntüsünü taklit eden bir yapı biçimine rastlar mıyız? Bu sorunun cevabı, dişinin memeleri kadar açık olarak göze çarpmaktadır. Kadın göğsünün bu yarım yuvarlak çıkıntıları, hiç kuşkusuz kabaetlerin bir kopyasıdır. Ağzı çevreleyen kesin çizgili dudakların, dölyolu dudaklarının kopyası olması gibi. (Şiddetli bir cinsel uyarı sırasında gerek ağız, gerek cinsel organ dudaklarının şiştiğini ve daha koyu bir renk aldığını hatırlamak yerinde olur. Öyle ki, bunlar, sadece birbirine benzemekle kalmamakta, cinsel uyarma sırasında benzer değişikliklere uğramaktadırlar.) Türümüzün erkeği, bu işaretler arkadan göründüğü zaman onlara cinsel tepki göstermeyi öğrenmiş idiyse, aynı işaretler dişinin ön yüzünde göründükleri zaman da içinde aynı duygular uyanacaktır. Gerçekten de ön tarafında yedek bir çift kalça ile «dudak» taşıyan kadının karşısında erkeğin tepkisi budur. (Bu

sırada akla hemen dudak boyası ve sütyen geliyor; ama bu ayrıntılara daha sonra, çağdaş uygarlığa özgü cinsel teknikleri incelediğimiz zaman değineceğiz.)

Birtakım önemli görsel işaretlerin yanısıra, bazı kokular da cinsel bir rol oynar. Koku alma duyumuz, evrim boyunca hayli zayıflamış olsa bile, yeterince faaldir ve cinsel davranışlarımızı sanıldığından daha çok etkiler. Vücut kokuları bakımından iki cins arasında bazı farklar olduğu ve çift kurma —yani, âşık olma— sürecinin karşı tarafın kişisel ve özel ten kokusundan etkilenme ile bir arada yürüdüğü bilinmektedir. Buna, şaşırtıcı bir buluşu da eklememiz gerekir: Ergenlik çağına gelince, sevdiğimiz kokularda belirli bir değişiklik olmaktadır. Ergenlik öncesinde tatlı ve meyvasal kokulardan hoşlandığımız halde, cinsel ergenlikten sonra bu tepki kaybolmakta ve çiçeksel, yağlı, miski andırır kokuları tercih etmeye başlamaktayız. Bu olay her iki cins için de geçerli olmakla beraber, misk kokusuna karşı olumlu tepki göstermek, dişiden çok erkekte görülür. Yetişkin yaşlarda, havada sekiz milyonda bir oranında bile olsa, misk kokusunu alabildiğimiz ileri sürülmektedir. Birçok memeli hayvanın özel koku bezlerinden üretilen bu madde, bu hayvanların koku ile işaretleşme sistemlerinde önemli bir rol oynar. Bizim koku yapan büyük salgı bezlerimiz yoktur ama, yine de bu işi gören birtakım küçük bezlerimiz vardır. Bunlar, bildiğimiz ter çıkaran bezlerle aynı cinstendirler, ancak salgılarındaki katı cisim oranı daha yüksektir. Vücudumuzun her tarafına yayılmakla beraber, en çok koltuk altlarında ve cinsel organlar civarında yoğunlaşmışlardır. Bu bölgelerdeki kıllar, şüphesiz, önemli koku tuzaklarıdır. Cinsel uyarılma sırasında, bu bölgelerde daha büyük bir koku üretimi olduğu ileri sürülmüşse de, bu olay henüz ayrıntılı olarak incelenmiş değildir. Yine de, türümüzün dişisinde bu salgı bezlerinin erkeğe oranla yüzde 75 daha fazla bulunduğunu biliyoruz. Bu arada, aşağı kademelerdeki

memeli hayvanların cinsel karşılaşmalarında daha çok, erkeğin dişiyi kokladığı da hatırlamamız gereken ilginç bir olaydır.

Özellikle koku üretmekle görevli bölgelerin vücuda dağılış biçimi de, cinsel yaklaşmaların yüz yüze yapılması yolunda atılmış yeni bir adım gibi görünür. Cinsel organlar bölgesinde bir koku merkezi bulunması, diğer memelilerle paylaştığımız bir niteliktir. Ama, koltuk altlarında bu denli yoğun olmaları şaşırtıcı bir şeydir. Bu, türümüzdeki vücudun ön tarafında yeni birtakım cinsel uyarı merkezleri yaratma eğilimini kanıtlamaktadır âdeta. Zira, böylece çiftleşme öncesinde ya da sırasında, eşlerin her ikisinin de burnu birbirlerinin önemli bir koku merkezinin hemen yakınında bulunabilecektr.

Buraya kadar, türümüzde cinsel istekle ilgili davranışların nasıl geliştiğini inceledik ve bunun sonucu olarak eşlerin temaslarında gittikçe daha memnunluk duyduklarını, aralarındaki bağın gittikçe daha güçlenip sağlamlaştığını gördük. Ancak, istek, sonunda doyurucu bir harekete yol açacağından bu konuda da bazı düzeltmeler gerekecekti. Bir an için, primatların eski sistemini gözönüne getirelim. Yetişkin erkekler, fışkırmayı izleyen dönem dışında, hemen her zaman cinsel faaliyet halindedirler. Tek bir doyurucu orgazmla yetinebilirler, zira cinsel gerilimleri giderilmiştir ve tohum depolamak üzere bir süre sâkin kalabilirler. Dişilere gelince, bunlar ancak yumurtlama dönemleri civarında belirli bir süre içinde cinsel faaliyet gösterirler. Bu süre içinde herhangi bir erkeği kabule hazır bulunurlar. Döl verme şansları, ne kadar çok çiftleşirlerse o kadar çoğalır. Bu dişiler, cinsel ihtiyaçlarını yatıştıracak orgazmı tanımadıkları için, cinsel doymuşluk nedir, bilmezler. Kızıştılar mı bir kere, kaybedecek zamanları yoktur artık, durmadan iş görmeleri şarttır. Eğer şiddetli bir orgazm tatmış olsalar, çiftleşme zevki uğruna kıymetli bir zamanı kaybederlerdi. Çiftleşme sona erdiğinde, yani erkek işini

görüp çekilince, dişi maymun hiç bir heyecan belirtisi göstermez ve genellikle, sanki hiç bir şey olmamış gibi, alır başını gider.

Ancak, bizimki gibi, çift kurma eğilimi gösteren bir türde durum bambaşkadır. En başta, her dişi için tek bir erkek söz konusu olduğuna göre, erkeğin cinsel anlamda tükendiği an, dişinin cinsel tepki göstermeye devam etmesi bir avantaj sağlamaz. Demek oluyor ki, dişinin orgazma varmasına bir engel yoktur. Bunu destekleyen iki unsur da vardır ayrıca: Birincisi, orgazmın, seçilmiş olan bir eşle girişilen cinsel işbirliğine kattığı büyük bir hoşnutluk duygusu. Cinsiyet alanındaki diğer bütün olumlu gelişimler gibi bu da bir çift arasındaki bağları güçlendirecek ve aile birliğini koruyacaktır. İkincisi de, orgazmın, döllenme şansını geniş ölçüde artırmasıdır. Bunu daha iyi anlamak için, yine primat kuzenlerimize geri dönmek gerekecek. Dişi maymun, bir erkek tarafından döllendikten sonra rahatça çekip gidebilir. Döl tohum sıvısı, döl yolunun derinlerinde yerleştiği için, onu kaybetmek korkusu yoktur. Dört ayak üstünde yürüdüğünden, döl yolunun açısı aşağı yukarı yatay yöndedir. Bizim türümüzden bir dişi, çiftleşme sonunda, hemen kalkıp işine gücüne bakacak kadar az etkilenmiş bile olsa durum yine de değişik olacaktır. Zira, iyi ayak üzerinde hareket etmekte ve yürüdüğü zaman döl yolunun açısı hemen hemen dikey durumda bulunmaktadır. Sadece yer çekiminin etkisiyle tohum sıvısı döl yolundan dışarı sızacak ve büyük bir kısmı kaybolup gidecektir. Erkek, fışkırtmasını yapıp da çiftleşme son bulduktan sonra, kadını yatay vaziyette bırakan bir tepkinin ne kadar ilginç olduğu böylece anlaşılır. Dişiyi doymuşluk ve cinsel bitkinlik durumuna sokan şiddetli orgazm, bu sonucu doğurması bakımından, ayrıca ilgi çekicidir.

Türümüzün dişilerinde görülen orgazm halinin başka primatlarda olmaması ve hemen hemen erkeğinkini andırır bir

çizgi izlemesi, bunun evrim açısından «erkeksi» bir tepki olması ihtimalini akla getiriyor. Gerek dişilerin, gerek erkeklerin yapılarında, karşı cinse ait birtakım gizli elemanlar bulunmaktadır. Başka hayvan grupları üzerinde yapılan incelemelerden öğreniyoruz ki, evrim, gerekirse, bu gizli niteliklerden birini uyandırmakta ve (bir anlamda «yanlış» cinste) yeniden ön plana geçirmektedir Türümüzün dişisinin, klitorisin cinsel anlamda uyarılmasından özellikle etkilendiğini biliyoruz. Bu organın, erkek penisinin bir benzeri, ya da karşılığı olduğu hatırlanırsa şu sonuca varılabilir: Kadındaki orgazm hali, hiç olmazsa başlangıçta, erkekten «ödünç» alınmıştır.

Erkeğin neden bütün öteki primatlardan daha büyük bir penise sahip olduğu da böylece açıklanabilir. Tam kalkma halinde çok uzaması bir yana, başka türlerinki ile kıyaslandığı zaman çok da kalın olduğu görülür. (Örneğin, şempanzenin penisi bizimkine kıyasla kürdan gibi kalır.) Penisin bu denli büyümesi, kadının dış cinsel organlarının erkeğin ritmik kalça hareketleri sırasında daha fazla çekilip itilmesine yol açacaktır. Penisin her ileri hareketiyle, klitoris bölgesi aşağıya doğru çekilmekte, sonra her geri çekilişte kısmen yukarı doğru çıkmaktadır. Buna bir de yüz yüze pozisyonda erkek cinsel bölgesinin klitoris bölgesi üzerine yaptığı tazyiki eklerseniz, klitorisin sanki erkekte olduğu gibi, bir çeşit mastürbasyon hareketine uğradığı meydana çıkar.

Özet olarak şöyle diyebiliriz: Gerek istek, gerek doyum alanında çıplak maymunun cinselliğini artırmak ve bu memeli hayvan grubunda, ötekilerde buulnmayan bir şeyi, yani çift kurma sürecini sağlamak amacıyla elde ne varsa yapılmıştır. Ama, bu yeni eğilimi yerleştirmek için uğranılan zorluklar geçiştirilmiş değildir henüz. Beraberce yaşamayı, birlikte çocuk büyütmeyi başarıyla sürdüren bir çıplak maymun çiftini ele alırsak, her şey yolunda gibi görünür. Ama, çocuklar büyümektedirler, yakında ergenlik çağına geleceklerdir.. O za-

man ne olacak? Primatların eski şeması hâlâ geçerli olsaydı, yetişkin erkek, genç erkekleri kovmakta ve genç dişilerle içftleşmekte gecikmezdi. Onlar da böylece annelerinin yanında ek dişiler olarak aile birliğine katılırlar ve başlangıç noktasına dönülmüş olurdu. Bundan başka, kovulan genç erkekler toplum dışı bir duruma düşerlerse —ki birçok primat topluluklarında böyle olmaktadır— o zaman erkeklerden kurulu avcı grupların işbirlikçi yapısı zedelenmiş olurdu.

Demek ki, üreme sisteminde bir değişiklik yapmak, bir aile dışı birleşme (ekzogami) mekanizması kurmak gerekeceti. Birlik halinde bir çiftin devamlılığı için oğulların ve kızların kendilerine birer eş bulması lâzımdır. Çift halinde yaşayan türler için olağanüstü bir şey değildir bu. Nitekim, aşağı memelilerde bunun örneğini görmek mümkündür. Ama, çoğu primatların toplumsal nitelikleri işi güçleştirmektedir. Çift kuran türlerin çoğunda çocuklar büyüyünce aile de dağılır. Çıplak maymun, işbirliğine dayanan toplumsal karakterinden dolayı bu dağılmaya izin vermez. Şu halde, soruna başka bir çözüm bulunması gerekmektedir. O da şöyle olur: Çift halinde yaşayan bütün hayvanlar gibi, ana - baba birbirini «kendi malı» olarak görmektedirler. Baba, cinsel anlamda ananın «mal»ıdır, ana da babanın. Çocuklar ergenlik çağına gelip, kendileri de cinsel işaretler vermeye başladıkları zaman birer cinsel rakip kesilirler. Kız ananın, oğlan babanın rakibi olur. Artık onları baştan savmanın zamanı gelmiştir. Çocuklar da kendilerine özgü bir «yer»e sahip olmak ihtiyacını duymaya başlarlar. Kendilerine bir yuva kurmuş olduklarına göre, anababa da aynı ihtiyacı duymuşlardı demek. Aynı süreç, tekrarlanacaktır. Gençler üslerini —anne ve babanın egemenliğindeki aile ocağını— kendileri için yeterli görmeyeceklerdir. Gerek bu yer, gerek içinde yaşayanlar onların gözünde anababaya bağlayıcı birtakım işaretlerle yüklüdür. Ergenlik çağındaki çocuk bunları otomatik olarak reddedecek ve gidip

kendine yeni bir üreme üssü arayacaktır. Toprağa bağlı (üslenmiş) genç et yiyiciler genellikle böyle davranırlar. Ama, primatların davranışı farklıdır. Çıplak maymun da, temel davranışında gerekli olan bu değişikliği kabul etmek zorunda kalacaktır.

Bu «aile-dışı birleşme» (ekzogami) olayının «aile-içi zina»yı önlemek üzere konulmuş bir yasak (tabu) gibi gösterilmesi, belki de kötü olmuştur. Zira, böyle bir görüş, bu olayın nisbeten yeni ve kültürel bir kısıtlama olduğu sanısını uyandırır. Oysa, aslında çok daha eskiden biyolojik olarak gelişmiştir. Böyle olmasa, çıplak maymun türünün üreme sistemi primatlarınkinden kopamaz, aynı biçimde sürüp giderdi.

Yalnız türümüze özgü gibi görünen başka bir nitelik de, dişide kızlık zarının süregelmiş olmasıdır. Bu zara, aşağı memelilerde embriyon aşamasında, sidik ve döl yollarının gelişiminde rastlanır. Ancak, çıplak maymunda, neoteni sonucu, kalmıştır. Bu zarın varlığı, dişinin ilk çiftleşmesinde birtakım güçlüklerle karşılaşacağı anlamına gelmektedir. İlk bakışta evrim dişiyi cinsel bakımdan alabildiğine duyarlı kılmaya bu kadar uğraştığı halde, öte yandan onu âdeta çiftleşmeyi önleyici bir sistemle donatmış olması insana garip gelebilir. Ama durum, göründüğü kadar çelişik değildir. Bekâret zarı, ilk çiftleşme denemesini zor, hattâ ıstıraplı kılmakla bu işin hafife alınmasını önlemektedir. Nasıl olsa dişi, ergenlik çağında, kendine uygun bir eş bulmak için birtakım cilve oyunlarına gireşecektir. Genç erkeklerin bu oyunları çiftleşmeye kadar sürdürmek isteyecekleri de besbellidir. Ne var ki onlar, bu işin sonunda bir aile kurulamamışsa, kendilerini hiç bir şekilde bağlı hissetmeyecek ve uygun bir eş buluncaya kadar daha başka denemelere girişeceklerdir. Ama, genç dişiler aile kurmadan önce işi bu kadar ileri götürürlerse, kendilerine eşlik edecek birisini bulamadan çocuk sahibi olma durumuna düşerler. Kızlık zarı dişide bu eğilimi bir parça olsun frenle-

mekle, onun, baştaki bu fizik rahatsızlığa aldırmayacak kadar güçlü bir bağlılık duymasına imkân hazırlamış olur.

Burada monogami* ve poligami** konularına biraz değinmemiz gerekir. Bu türde çift kurma olayının gelişmesi, monogamiyi hiç şüphesiz teşvik eder, ama zorunlu kılmaz. Çetin bir avcılık yaşamı erkek sayısının kadın sayısına oranla azalmasına yol açarsa, hayatta kalan yetişkin erkekler birden fazla kadınla yaşamak eğilimini duyacaklardır. Bu tutum, ortada «fazla» dişi bırakmadan ve tehlikeli gerilimlere de yol açmadan, üreme oranını yükseltecektir. Çift kurma süreci, böyle bir olayı yasaklayacak kadar tekelci olsa, etkinlikten de uzaklaşırdı. Yine de dişilerin «sahip olma» nitelikleri ve cinsel rekabet dolayısıyla böyle bir gelişim pek kolay olmaz. Poligamiyi güçleştiren başka bir faktör de daha kalabalık bir aileye ve çoğalan çocuklara bakmanın ekonomik zorluğudur. Demek ki poligami, küçük bir ölçüde var olabilse bile, sınırlı kalmaktadır. Bugün birkaç önemsiz kültür içinde varlığını sürdürmekteyse de, dünya nüfusunun çoğunluğunu teşkil eden bütün büyük toplumların monogam olduğunu görüyoruz. Poligami, bunu hoşgören toplumlarda bile, ancak küçük bir erkek azınlığınca uygulanmaktadır. Büyük kültür gruplarında poligamiye yer verilmemiş olmasının, bunların bugün ulaşmış oldukları başarıda rol oynayıp oynamadığı da merak edilecek bir sorudur. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Bugün bazı geri kalmış kabilesel topluluklar dışında, türümüzün büyük çoğunluğu çift halinde yaşamak eğilimini en aşırı biçimde, yani uzun süreli monogam birleşmeler şeklinde ortaya koymaktadır.

Demek, çıplak maymunu bütün erotik karmaşıklığı içinde şöyle tanımlayabiliriz: Çift halinde yaşayan, önemli cinsel güce sahip, başka hiç bir yerde rastlanmayan bir sürü karakteristikleri olan bir tür; primat geçmişli, et yiyiciye dönüşme-

* **Tek** eşle yaşamak.
** **Birden fazla** eşle yaşamak.

nin izlerini taşıyan karmaşık bir bileşim. Bunlara, üçüncü ve sonuncu unsur olan çağdaş uygarlığı da eklememiz gerekir. Orman maymununun işbirlikçi avcı maymuna dönüşmesinin yanısıra büyüyen beyni, birtakım teknik gelişmelerle uğraşmaya koyulmuştur. Kabilelerin küçük yerleşim alanları, köylere ve şehirlere dönüşmüştür. Yontulmuş taş devri giderek uzay çağını doğurmuştur. Ama bu parlak başarıların, bu gösterişli ilerlemelerin türün cinsel sistemine ne katkısı olmuştur acaba? Görünüşe bakılırsa, pek az. Bütün bunlar, temel bir biyolojik ilerlemenin ortaya çıkmasına imkân vermeyecek kadar kısa zamanda olup bitmiştir. Dışarıdan bakılırsa, böyle bir ilerleme *olmuş gibi* görünürse de, aslında bu, aldatıcı bir görünüşten ibarettir. Modern bir şehir hayatının dekoru arkasında yaşayan, yine bildiğimiz çıplak maymunun ta kendisidir. İsimler değişmiştir sadece: «avlanmak» yerine «çalışmak», «av alanı» yerine «işyeri», «in» yerine «ev», «çift kurma» yerine «evlenme», «eş» yerine «zevce» demek gerekmektedir o kadar. Yukarıda da söylediğim gibi, Amerika'da çağdaş cinsel âdetler üzerinde yapılan incelemeler, türümüzün fizyolojik ve anatomik donanımının bugün de tümüyle kullanıldığını ortaya koymuştur. Et yiyiciler ve öteki primatlarla ilgili kıyaslamalı verilere eklenen tarih öncesi kalıntılar, çıplak maymunun çok eski geçmişte cinsel donanımını ne şekilde kullandığını ve aşk hayatını nasıl düzenlediğini bize göstermektedir. Bugün elde edilen veriler de hemen hemen aynı tabloyu canlandırır gözümüzde: ahlâk kaygusu ile sıvanmış koyu cilâ üzerinden kazınılınca. Bu bölümün başında da söylediğim gibi, uygarlığın toplumsal yapısına şekil veren, hayvanın biyolojik niteliği olmuştur. Yoksa, toplumsal yapı ,hayvanın biyolojisini belirlemiş değildir.

Yine de, temelde cinsel sistem, oldukça ilkel şekliyle korunmuş olsa bile (toplulukların büyümesiyle beraber, seksin ortaklaştırılması gibi bir gelişmeye rastlanmamaktadır) küçük çapta bir sürü denetim ve kısıtlamalar çıkmıştır

ortaya. Evrimimiz sırasında bizde meydana gelen cinsel tepki güçlenmesi, anatomik ve fizyolojik cinsel işaretleşme sisteminin büyümesi nedeniyle buna ihtiyaç görülmüştür. Bu kontroller bir kabile örgüsü içinde geçerli olarak düşünülmüştü, büyük bir şehir halkı için değil. Büyük şehirde, her an yüzlerce uyarıcı ya da uyarılabilecek yabancıyla karşı karşıya gelmekteyiz. Yeni önlemler gerektiren yeni bir olaydır bu.

Aslına bakarsak, kültürel alandaki kısıtlamalar çok daha erken, daha ortada yabancılar yokken başlamış olmalıdır. En küçük kabile topluluklarında bile, bir çiftin her iki üyesi için de, başkalarının önünde cinsel işaretleşmeyi biraz olsun azaltmak gerekli olmuştur. Çiftin birliğini sürdürmek için cinsel gücünü artırmak gerekmiştir ama, buna karşılık eşler beraber olmadığı sürece, üçüncü kişiler üzerinde fazla bir uyarıya yol açmamak için azaltıcı birtakım önlemlere başvurulmuştur. Bir arada ve çift halinde yaşayan başka türlerde bu, özellikle saldırgan davranışlar yoluyla sağlanır. Ama bizimki gibi işbirlikçi bir toplumda daha az savaşçı yöntemler yeğlenmiştir. Gelişmiş beynimizin burada bize yardımı dokunur. Birçok sosyal ilişkide olduğu gibi, bu konuda da düşündüğünü sözle açıklayabilmenin önmeli bir rolü vardır muhakkak («Kocam bundan hoşlanmaz» gibi) ama bunun yanısıra daha kesin birtakım önlemler de gereklidir.

Bunların en basit örneği o ünlü kutsal asma yaprağıdır. Çıplak maymun, dikey duruşu yüzünden, kendi türünden başka birisine yaklaştığı vakit, ister istemez cinsel organlarını göstermek zorundadır. Dört ayak üzerinde yürüyen öteki primatlar için böyle bir sorun yoktur. Bize gelince, biz her an, ne yaparsak yapalım, hep bu sorunla karşı karşıya kalırız. Kültürümüzün ilk gelişmelerinden biri, muhakkak, cinsel organlarımızı bir şekilde saklamak olmuştur. Giysilerin soğuğa karşı koruyucu olarak kullanılmasının kökeni de buradadır sanırım. Ama bu, çok daha sonraları, türümüz daha elverişsiz iklimlere doğru uzandığı sıralarda olmuştur.

Kültür koşullarının çeşitlenmesi ile, cinsellik-karşıtı giysiler de değişik bir gelişim göstermiştir. Bazen göğüsler, dudaklar gibi ikinci derecede cinsel işaretlerin örtülmesine, gizlenmesine kadar yayılmıştır. Bazı aşırı hallerde, dişilerin cinsel organları sadece gizlenmekle kalmamış, erişilmez duruma da sokulmuştur. Bunun en önemli örneği de bekâret kemeridir ki, bu kemer, cinsel organları ve anus'u kapatır, yalnız dışkı ve salgıların dışarı çıkabileceği gibi delikleri olurdu. Genç kızların evlenmeden önce cinsel organlarının dikildiği, dudakların madenî halka ya da maşalarla kilitlendiği de görülmüştür. Daha yakın zamanlarda, bir erkeğin karısının dudaklarında delik açtığı ve her çiftleşmeden sonra cinsel organını kilitlediği de bilinmektedir. Bu gibi aşırı önlemlere pek az rastlanmakla birlikte, cinsel organların örtücü bir elbise altında gizlenmesi zamanımızda hemen hemen evrenselleşmiştir.

Cinsel faaliyetler konusunda gizlilik kavramının ortaya çıkması da önemli bir gelişmedir. Cinsel organlar sadece gizli bir bölge olmakla kalmamış, bunları gizlilik içinde kullanmak da gerekmiştir. Böylece, çiftleşme ile uyku arasında belirli bir yaklaşıklık doğmuş, birisiyle yatmak, onunla çiftleşmekle aynı anlama gelir olmuştur. Sonuç olarak, cinsel faaliyetlerin büyük çoğunluğu, zamanımızda, gün boyunca uzanacak yerde, belirli bir zamana, gece vaktine sığdırılmıştır.

Vücutların birbirine değmesi, önce de gördüğümüz gibi, cinsel davranışlarda öylesine önemli bir rol oynar ki, bunların da gündüzkü normal yaşayış sırasında azaltılması gerekir. İçinde yaşadığımız dar ve kalabalık yerlerde yabancılarla fizik teması önlemek lâzım gelir. İnsanlar kaza ile bir yabancıyla sürtüşecek olurlarsa hemen birbirlerinden özür dilerler. Bu özürün yoğunluğu, vücudun dokunulan kısmının cinsellik derecesiyle orantılıdır. Bir sokakta ya da büyük bir binanın içinde yürüyen kalabalığın hızlı bir filmini çekecek olursanız,

insanların birbirinin vücuduna değmemek için ne inanılmaz manevralara başvurduklarını açıkça görebilirsiniz.

Yabancılarla olan temasın böylece sınırlanması ancak olağanüstü sıkışıklıklarda, bir de toplumdan «dokunma izni» almış berber, terzi, doktor gibi meslek adamları söz konusu olduğu hallerde ortadan kalkar. Yakın dostlar ve akrabalarla olan temaslar daha az yasağa tâbi tutulmuştur. Bunların toplumsal rolü aslında cinsellik dışı olarak belirlendiğinden, tehlike o kadar büyük sayılmaz. Buna rağmen, selâmlaşma merasimi de iyice biçimselleştirilmiştir. El sıkmanın, günümüzde, kesinlikle belirlenmiş bir düzeni vardır. İnsanların birbirleriyle «merhaba» anlamına öpüşmesi de bir âyin biçimine sokulmuştur. Dudak dudağa olan cinsel öpüşmeden ayrılması için dudaklar sadece yanağa değdirilir. Vücut pozisyonları da, bazı bakımlardan, cinsellikten uzaklaştırılmıştır. Kadın, cinsel çağrı anlamına gelmesin diye, bacaklarını açarak oturmaktan kesin olarak kaçınır. Oturduğu zaman bacaklar ya birbirine sıkıca yapışmış, ya da birbiri üstüne atılmıştır.

Eğer ağız, cinsel bir tepkiyi andıracak bir mimik yapmak zorunda kalmışsa, elle kapatılır. Bazı gülüşler ve yüz ifadeleri vardır ki, kur aşamasının niteliklerini taşıyabilir; bu durumlarda da el hemen kalkar ve ağız bölgesini gizler.

Birçok toplumlarda erkekler sakallarını ve (ya da) bıyıklarını traş ederek dıştan görülebilen ikinci derecede cinsel karakterlerini yok ederler. Kadınlarsa, koltuk altlarını kazırlar. Giysileri bu bölgeyi açıkta bırakacak biçimde ise, birer koku tuzağı olan buradaki kılların yok edilmesi lâzımdır. Cinsel organlar bölgesindeki kıllar her zaman iyice örtülü olduğu için bunlara aynı işlemin uygulanması gerekmez. Ama, çıplaklıklarının cinsellik taşımaması gereken ressam modellerinin çoğu kez buradaki kıllarını tıraş etmeleri de oldukça ilginç bir şeydir.

Ayrıca, bütün vücudu kokudan arıtmaya da başvurulur. Vücut, normal sağlık kurallarının gerektirdiğinden çok daha

fazla yıkanır, temizlenir. Vücut kokuları toplumsal olarak baskı altında tutulduğundan, bir sürü koku giderici kimyasal madde çıkmıştır piyasaya.

Bu kontrollerin çoğunu sürdürebilmek için itiraz kabul etmeyen basit bir taktik uygulanır: Yasaklanması gereken durumlar hakkında bunların «iyi olmadığı», «yakışıksız olduğu» ya da «terbiyeye aykırı» olduğu söylenir. Bu yasakların cinsellik-karşıtı niteliği pek az ağza alınmakta, hattâ çoğunlukla akla bile getirilmemektedir. Daha kesin denetleme, cinsel yasalar ya da ahlâk kuralları aracılığıyla yapılır. Bunlar her topluma göre değişik olmakla beraber, hepsinin temelinde şu tasa yatar: Yabancılardan gelecek cinsel uyarıyı önlemek ve çift dışında karşılıklı cinsel uyarıyı asgariye indirmek. En dindar toplulukların bile uygulamakta güçlük çektikleri bu işlemi kolaylaştırmak için birtakım «arındırıcı» usullere baş vurulmuştur. Okullarda öğrencileri spora ve daha başka vücut çalışmalarına yöneltmekle cinsel ihtiyaçlarının azaltılabileceği sanılır. Bu düşünceyi ve uygulanışını incelediğimiz zaman, genellikle umut kırıcı bir başarısızlıkla sonuçlandıklarını görürüz. Sporcuların cinsel faaliyeti, başkalarından ne eksiktir, ne de fazla. Yorulmakla kaybettiklerini, fizik kondisyonla kazanır. Az çok olumlu sonuç veren tek yöntem, yine bildiğimiz eski ceza - ödül sistemidir. Cinsel arzuya kapıldın mı ceza, kendini tuttun mu ödül. Ve tabiî, bu sistem de cinsel içgüdünün azaltılması değil, bastırılması sonucunu doğurur.

Günümüzde anormal şekilde büyümüş olan şehirlerimizde bir arada yaşamaktan doğan ve cinsel faaliyetlerin çift çerçevesi dışında tehlikeli şekilde çoğalmasına yol açabilecek olan temasları önlemek için birtakım önlemlere başvurulması doğaldır. Ama, çıplak maymunun evrim sonucu cinsel gücü hayli arttığından, böyle bir kısıtlamaya ancak bir yere kadar boyun eğebilir. Biyolojik yapısı her an isyan halindedir. Herhangi

bir yapay denetlemeye karşı, bunun etkisini azaltacak bir çare bulumakta ve sonunda çok kez gülünç denecek kadar çelişik birtakım durumlar ortaya çıkmaktadır.

Dişi, göğsünü örter, ama memelerinin biçimini daha çok ortaya çıkartmak için sütyen takar. Bu cinsel işaret aracının içi ya şişirilmiştir ya da göğsü daha dik gösterecek biçimdedir. Öyle ki, gizlenmiş olan memeleri yeniden ortaya çıkarmakla kalmaz, cinsel uyarı sırasındaki biçimlerini taklit edercesine daha da şişkin gösterir. Bazı durumlarda, düşük memeli kadınlar estetik ameliyata bile başvurur, deri altına parafin enjeksiyonu yaptırarak, göğüslerini sürekli olarak dik tutmaya çalışırlar.

Cinsel şişirme, vücudun başka taraflarında da uygulanır: Erkeklerin omuzlarına koydukları vatkaları, pantalonların önündeki plileri, kadınların butlarını dışarı çıkaran korseleri göz önüne getirin. Günümüzde, bazı kültürlerde cılız kadınların «yalancı kıç» işini gören yastıklar kullandığını biliyoruz. Yüksek ökçelere gelince bunlar, normal yürüyüşün biçimini değiştirerek, vücudun alt kısmının çalkalanmasını sağlamaktadır.

Kalçaların yastıklarla şişirilmesi de, kadınların çeşitli dönemlerde uyguladıkları bir şeydir; beli sıkan kemerler kalçanın ve göğüsün yuvarlaklığını meydana çıkarır. Bu yüzden kadınların ince belli olması her zaman tercih edilmiş ve beli sıkan korseler kullanılmıştır. Bu merak, bundan elli yıl önce «eşek arısı beli» adı altında doruğuna erişmişti. Bu dönemde kadınlar, bellerini daha ince göstermek için, alt kaburga kemiklerinden birkaçını aldırtmaktan bile kaçınmamışlardır.

Dudak boyası, makyaj ve parfümlerin de dudak, yüz kızarması ve vücut kokusu gibi şeyleri daha belirginleştirecek şekilde yaygın olarak kullanılması, başka bir çelişme örneğidir. Vücudunun normal biyolojik kokusunu gidermek için sık

sık yıkanan dişi, bunun yerine piyasada satılan «*sexy*» parfümleri kullanır. Bu parfümler, bizimle hiç ilgisi olmayan, başka memeli hayvan türlerinin benzerinden çıkan kokulardan başka bir şey değildir.

Bütün bu cinsel sınırlandırmalara ve bunlara karşı alınan önlemlere bakınca, insanın aklına şu soru gelir: Sıfırdan başlamak daha doğru olmaz mıydı sanki? Arkadan ateş yakarak ısıtacak olduktan sonra ne diye bir odayı buz gibi soğutmalı? Daha önce söylediğim gibi, bu kısıtlamaların amacı oldukça açıktır: Çiftin birliğini tehlikeye sokacak yersiz bir uyarının önünü almaktan ibarettir mesele. Peki, yabancılar önünde topyekûn bir kısıtlamaya neye başvurulmuyor acaba? Doğal, ya da yapay cinsel göserilerin, yalnızca bir çiftin başbaşa bulundukları zamana sığdırılması neden düşünülmüyor? Bu soruya, kısmen de olsa, şöyle cevap verebiliriz: Cinselliğimizin çok yüksek dozda olması, boyuna bir dışa vurmayı ve açığa çıkarmayı gerektirmektedir. Çiftin beraberliğini sağlamak için öngörülmüş olan bu aşırı cinsel güç, günümüzün karmaşık toplumunun uyarıcı ortamında, sadece çifte özgü olmayan durumlarda da boyuna ortaya dökülmektedir. Ama bu, cevabın ancak bir parçasıdır. Cinsellik, başka primat türlerinde de görüldüğü gibi, bir çeşit korunma aracı olarak da kullanılabilir. Dişi bir maymun, düşman bir erkeğe cinsel olmayan bir amaçla yaklaşmak isterse, ona karşı birtakım cinsel gösterilerde bulunabilir. Bunu da çiftleşmek istediği için değil, fakat onda düşmanlık duygularını yenmeye yetecek kadar, cinsel arzu uyandırmak istediği için yapar. Bu çeşit davranışlara «yeni amaç yaratmak» diyoruz. Dişi, erkekle yeni bir ruh hali yaratmak, onu cinsel olarak uyarmak yoluna gider. Buna, çiftleşmek istediğinden değil, erkekteki saldırganlığı bastırmak için başvurmaktadır. Türümüz de bu gibi metodları kullanmaktadır. Yapay cinsel işaretlerden yararlanmanın amacı da genellikle budur. Kişiler, karşı cinsten olanlara karşı çekici

görünmek yoluyla, içinde yaşadıkları toplumun başka üyelerindeki düşmanlık duygusunu etkili bir şekilde azaltabilirler.

Şüphe yok ki bu strateji, yaşamını çiftin birlik ve beraberliğine dayamış bir tür için tehlikelidir. Cinsel uyarıyı pek ileri götürmemek gerekir. Kültürün geliştirdiği temel cinsel kısıtlamalara uyarak bir yandan «ben sizinle yatacak kadınlardan değilim» anlamına birtakım kesin işaretler vermek, bir yandan da «ama yine de çok *sexy*'yimdir» demek kabildir. Bu son işaretler aradaki düşmanlığı azaltacak, birinciler ise, ipin ucunun büsbütün elden kaçmasını önleyecektir. Böylece, pastayı hem yiyebilir, hem de saklayabiliriz.

Aslında bu iş koalylıkla yapılabilmeliydi, ama ne yazık ki, bunu engelleyen birtakım etkenler vardır. Çift kurma mekanizması o kadar mükemmel işlemez. Bu mekanizma, primatların eski sistemin üstüne aşılanmıştır ve eskisi, altından hâlâ sırıtmaktadır. Bir çiftin durumunda herhangi bir aksaklık olduğu zaman, primatlara özgü eski içgüdüler yeniden su yüzüne çıkar. Çıplak maymunun evriminin önemli aşamalarından birinin de tecessüs ve merakın çocukluktan yetişkinliğe kadar uzanması olduğunu düşünürsek, tehlikenin büyüklüğünü daha iyi anlarız.

Sözünü ettiğimiz sistem, besbelli, dişinin dünyaya birçok yavru getirdiği ve erkeğin de öteki erkeklerle bir arada avlandığı bir durum için öngörülmüştü. Bu durum, aslında olduğu gibi kalmışsa da, birtakım değişikliklere uğramıştır. Şimdi, yavruların sayısı, yapay olarak kısıtlanmaktadır. Bu nedenle analık görevi, eskiden olduğu gibi, dişinin bütün zamanını almamakta ve kadın, erkeği yanında bulunmadığı sürede cinsel faaliyete daha «elverişli» olmaktadır. Dişilerin çoğunda, avcı topluluğuna katılma eğilimi de görülmektedir. Bugün avlanmanın yerini «iş» almıştır ve her gün işyerlerine giden erkekler, sırf erkeklerden kurulu eski avcı sürüleri yerine, her iki cinsin karışımından meydana gelen gruplar için-

de bulmaktadır kendilerini. Bu da, bir çiftin her iki üyesinin de ciddî bir sınav karşısında kalması demektir. Çok kere çift, bu baskıya dayanamayıp çöker. (Hatırlanacağı gibi, Amerikan istatistikleri kırk yaşındaki evli erkeklerden yüzde ellisinin, kadınlardan ise yüzde yirmi altısının evlilik dışı ilişkiler kurduklarını gösteriyordu.) Ama, çoğunlukla asıl çift bu gibi dış ilişkilerden kendini koruyacak, ya da bunlar sona erdiği zaman, eski sağlamlığını yeniden kazanacak kadar güçlü çıkmaktadır. Bir çiftin birbirinden tam ve kesin olarak ayrılması, çok daha az rastlanan bir olaydır.

Ancak, bununla yetinmek, çiftin sağlamlığını fazlaca abartmak olur. Çift, çoğu zaman cinsel merakı yenecek durumda olsa da, bunu büsbütün önleyecek kadar güçlü değildir. Çiftin her iki üyesi cinsel anlamda birbirlerini yakından tanımış, alışmış olmalarından ötürü bağlı kalsalar da, çift-dışı cinsel faaliyetlere karşı duydukları ilgi büsbütün kaybolmaz. Çift-dışı faaliyetler çiftin beraberliğini zedeleyecek gibi bir çatışmaya yol açıyorsa, o zaman bunlara daha az zararlı bir «yedek» bulmak gerekir. Bunun çözümü, en geniş anlamıyla «röntgencilik»te bulunmuştur ki, bu, bütün dünyada büyük ölçüde uygulanan bir olaydır. Dar anlamda «röntgencilik», başkalarının çiftleşmesini seyretmekten duyulan cinsel hazza denir. Ama, bunu daha genişleterek herhangi bir cinsel faaliyete karşı, iştirak etmeksizin duyulan ilgiyi de bu arada sayabiliriz. Gerçekte, hepimiz «röntgenci»yizdir. Bakar, okur, dinleriz. Televizyon, radyo, sinema, tiyatro ve romanlardan meydana gelen koca yığın bu isteği karşılamaya yarar. Resimli dergilerin, gazetelerin ve konuşmaların da genellikle büyük bir payı vardır bunda. Röntgencilik isteğini karşılamak için büyük bir endüstri yaratılmıştır. Cinsel gözlemci, kendisi, bu gösterinin hiç bir anında, hiç bir harekette bulunmaz. Her şey, onun yerine başka birisi tarafından yapılır. Bu istek zamanla öylesine güçlenmiştir ki, bunun için aktörler ve aktrislerden

kurulu özel bir icracılar sınıfı yaratmak gerekmiş ve bunlar kendilerini gözleyebilmemiz için sözde sevişme sahneleri oynamakla görevlendirilmişlerdir. Bunlar birbirleriyle sevişir, evlenirler, sonra başka bir gün başka rollere çıkıp yine sevişir, evlenirler. Bu usül sayesinde «röntgenci»nin stoku da önemli ölçüde çoğaltılmış olur.

Çeşitli hayvan türlerini şöyle bir gözden geçirecek olursak, türümüzdeki bu röntgencilik faaliyetinin biyolojik açıdan anormal olduğu sonucuna varırız. Oysa, aslında zararsız bir şeydir ve bir bakıma türümüze yardımı bile dokunur. Zira, cinsel merakımızın sürekli isteklerini, çifti tehlikeye sokacak yeni çiftleşme olanaklarına yol açmadan, bir ölçüde tatmin edebilmektedir.

Fuhuş da aşağı yukarı aynı prensipler içinde oluşur. Bu durumda iştirak vardır, kuşkusuz. Ama, en tipik durumu ele alırsak, bunun olsa olsa çiftleşme aşamasında kaldığını görürüz. Kur dönemi, hattâ çiftleşme öncesi faaliyetler, asgariye indirilmiştir. Aslında bunlar, çiftin kurulmaya başladığı dönemlerdir ki, fuhuşta kesinlikle bastırılmıştır. Bir erkek, cinsel yenilik ihtiyacını bir fahişeyle yatarak gidermeye kalktığı vakit, çiftin birliğine zarar verecek bir şey yapmamaktadır. Ama kendini, çiftleşmenin söz konusu olmadığı bir aşk macerasına kaptıracak olsa, tehlike daha büyük olurdu.

İncelenmesi gereken başka bir cinsel faaliyet türü de, homoseksüel bağlantılardır. Cinsel davranışın en başta gelen fonksiyonu, türün üremesini sağlamaktır. Oysa, aynı cinsten kişilerin kurdukları çiftlerle bunu yapmaya imkân yoktur tabii. Burada ince bir ayırım yapmamız gerekiyor. Homoseksüel bir sözde-çiftleşmenin, biyolojik anlamda hiç bir anormal yanı yoktur. Bu şekilde davranan birçok hayvan türü biliyoruz. Lâkin, homoseksüel bir çiftin kuruluşu, çocuk yetiştirmekle sonuçlanamayacağı ve iki yetişkin insanın üretme güçlerini boşu boşuna harcamalarına yol açacağı için, üretim açısından sa-

kat bir davranıştır. Bunun nasıl ortaya çıkabildiğini anlamak için öteki türlere bir göz atmamızda fayda var.

Dişinin, düşman bir erkekte «yeni amaç yaratmak» için nasıl cinsel işaretlere başvurduğunu daha önce açıklamıştım. Bu dişi, erkeği cinsel anlamda uyararak düşmanlığını giderir ve saldırıdan kendini kurtarır. Zayıf bir erkek de bunun gibi bir hileye başvurabilir. Genç erkek maymunlar çok kere dişiye özgü cinsel çağrı pozisyonlarına girer ve böyle yapmasa kendilerine saldıracak olan güçlü maymunlar da onlara binerler. Güçlü dişiler de aynı şekilde kendilerine boyun eğen dişilere binmektedirler. Cinsel olmayan durumlarda böyle cinsel bir tutum benimsenmesi primat toplumlarında çok rastlanan bir olay haline gelmiş ve topluluk içinde uyumluluğun ve örgütlenmenin korunmasına büyük ölçüde yardımcı olmuştur. Sıkı bağlarla bağlanmış çiftler kurmayı bilmeyen bu primat türleri için, uzun süreli homoseksüel çiftlerin kurulması gibi bir toplumsal karışıklık söz konusu değildir. Sadece o anki üstünlük sorunu çözümlenmiş, ortaya uzun süreli bir cinsel ilişki sorunu çıkmamıştır.

Homoseksüel davranışa, çevrede «ideal cinsel nesne» (yani karşı cinsten birisi) bulunmadığı zamanlarda da rastlanır. Birçok hayvan gruplarında görülen bir şeydir bu: Aynı cinsten biri, cinsel faaliyet konusunda geçici yedek gibi kullanılır. Büsbütün yalnız kalan hayvanlar daha aşırı çarelere başvururlar. Ya cansız cisimlerle çiftleşmeye ya da kendi kendilerini tatmin yoluna giderler. Kafese kapatılan bazı yırtıcı hayvanların yemek kapları ile çiftleşmeye kalktıkları görülmüştür. Maymunların sık sık baş vurdukları, kendi kendilerini tatmin faaliyetine aslanlarda bile rastlanır. Yabancı türden bir hayvanla, aynı yere konulmuş hayvanların, bunlarla çiftleşmeyi denedikleri de olur. Ama bu faaliyetler, biyolojik anlamda uygun olan —kendi türünün karşı cinsinden— bir eş ortaya çıktığı anda kesinlikle ortadan kalkar.

Bu gibi durumlara türümüzde de sık sık rastlanır ve hemen hemen aynı tepkiyi doğurur. Herhangi bir nedenle karşı cinsten bir eşle biraraya gelemeyen dişileri ya da erkekleri ele alalım: Başka şekilde bir cinsel boşalma yeri bulacaklardır kendilerine. Ya kendi cinslerinden, hatta başka türden birini kullanacaklar, ya da mastürbasyonu deneyeceklerdir. Amerikalıların cinsel davranışları üzerine yapılan incelemeler, bu ülkede kırk beş yaşındaki erkeklerden yüzde 37'sinin, kadınlardan da yüzde 13'ünün orgazma kadar varan homoseksüel ilişkileri bulunduğunu ortaya koymuştur. Öteki hayvan türleriyle cinsel temas, daha az rastlanan bir şeydir. (Bunun nedeni, kuşkusuz, uygun bir cinsel uyarma sağlayacak nitelikten yoksun olmalarıdır. Bu tür ilişkilerin oranı kadınlarda yüzde 3,6, erkeklerde yüzde 8'dir.) Mastürbasyona gelince, «eş tarafından uyarılma» imkânını sağlamamakla beraber, uygulanması çok kolay olduğundan daha sık başvurulan bir yoldur. Tahminlere göre, dişilerin yüzde 58'i, erkeklerinse yüzde 92'si, hayatlarının herhangi bir döneminde cinsel isteklerini, mastürbasyon yoluyla gidermişlerdir.

Üretim bakımından bir israftan başka bir şey olmayan bu çeşit faaliyetler, uzun hesapta ilgili kişilerin üretim güçlerini azaltmayacak nitelikte oldukları sürece, zararsız sayılabilir. Aslında, biyolojik anlamda yararlı olduklarını bile söyleyebiliriz. Zira, çeşitli biçimlerde toplumsal bir uyumsuzluğa varabilecek olan cinsel tedirginliği önlemeye yararlar. Ne var ki, bu faaliyeler, cinsel saplantı haline dönüştüğü takdirde sorun yaratırlar. Daha önce gördüğümüz gibi, günümüzde cinsel ilgimizi çeken kişiyle sağlam bağlar kurmak —«âşık olmak»— eğilimi oldukça güçlüdür. Bu birbirini cinsel açıdan etkileme eylemi, ana-baba için çok gerekli olan uzun süreli beraberliğe imkân sağlar. Arada ciddi cinsel ilişkiler kurulduktan sonra, ortaya çıkan bu karşılıklı etkilenme, alışma bilinen sonuçlara kadar gider. Cinsel dikkatimizi üzerinde top-

layan en eski nesne, giderek cinsel çekiciliği olan biricik nesne haline gelecektir. Bu etkilenme, bir çağrışımlar dizisini beraberinde getirir. Cinsel haz duygusuyla birlikte varolan birtakım temel uyarılar, bu duyguyla sıkı sıkı bağlı duruma gelir ve az sonra, bu uyarılar olmadan cinsel davranışın oluşması imkânsızlaşır. Toplumsal baskılarla, ilk cinsel hazlarımızı homoseksüellik ya da mastürbasyon yoluyla tatmaya zorlanmışsak, bu durumlara özgü bazı unsurların güçlü ve sürekli bir cinsel anlam kazanması gibi bir tehlike çıkar ortaya. (Anormal, aşırı *fetişizm* biçimleri de aynı şekilde ortaya çıkar.)

Bu sapmaların çok üzücü durumlara yol açacağı akla gelebilirse de, çoğunlukla iki unsur sayesinde önleri alınmıştır. Bunlardan birincisi, karşı cinsin gösterdiği belirli cinsel tepkilere karşı içgüdümüzle cevap vermeye hazır olmamızdır ki bu, benzeri işaretlerden yoksun olan bir nesneye kur yapmamızı önler. İkincisi ise, ilk cinsel temaslarımızın tamamen deneysel nitelikte olmasıdır. Başlangıçta, gönlümüzü çok çabuk kaptırır, çok çabuk bıkarız. Birbirini karşılıklı olarak tam etkileme sürecinin öteki cinsel gelişimlerden çok daha yavaş yol aldığını söyleyebiliriz. Bu «arama» dönemi sırasında genellikle bir sürü küçük «damgalanma»ların etkisinde kalırız. Bunlardan her biri, ondan sonra gelen tarafından silinir; tâ ki en güçlü şekilde «damgalanma»ya hazır bir olgunluğa varıncaya kadar. O zamana dek, genellikle cinsel uyarının her çeşidini yeterince denemişizdir. Bu bakımdan, biyoloijk anlamda bize en uygun geleni seçebilecek durumdayızdır. Çiftleşme, böylece, normal bir «karşı cinsle girişilen faaliyet» şeması içinde gelişir.

Bu mekanizmayı, başka türlerde görülen durumlarla kıyaslayacak olursak, daha kolay kavrayabiliriz. Örneğin, çift halinde yaşayan sıcak iklim kuşları üreyebilecekleri yerlere göçer ve orada yuvalarını kurarlar. O zamana kadar çift halinde yaşamayan ve yetişkin olarak ilk uçuşlarını yapan genç

kuşlar, tıpkı büyükleri gibi kendilerine üreyecek bir yer bulmak zorundadırlar. Bir yere konaklayınca ilk yaptıkları iş de bu olur. Genç kuşlar, eşlerini cinsel işaretlerine göre seçerler. Bu işaretlere karşı gösterdikleri tepki, doğuştan gelmedir. Bir şeye yakınlık gösterdikten sonra, artık başkasına bakmazlar. Karşılıklı cinsel etkilemenin sonucudur bu. Çiftin kuruluşundan önceki kur dönemi başlar başlamaz, içgüdüsel cinsel ipuçları (ki bunlar bir türün bir cinsinden olan bütün hayvanlar için aynıdır) bireye özgü birtakım işaretlerle birleşir ve böylece, her kuşun yalnız kendi eşi tarafından etkilenmesi sağlanmış olur. Sevişme mevsimi sınırlı olduğundan, bütün bunların çok kısa zamanda oluşması gereklidir. Bu dönemin başında bir deneye başvurulacak ve aynı cinsten olan bütün kuşlar topluluktan çekilip alınacak olsa, ihtimal, kuşlar umutsuzlukla kendilerine uygun herhangi bir eş bulmaya kalkar ve böylece ortaya bir sürü homoseksüel çift çıkardı.

Türümüzde bu süreç çok daha yavaş oluyor. Sevişme mevsimi sona ermeden bir şeyler yapmak zorunda değiliz. Bu da bize aramak için zaman sağlar. Uzun ergenlik yıllarımızda karşı cinsten kimselerle bir araya gelmek olanağından uzak kalsak bile, bu durum otomatik olarak, sürekli homoseksüel çiftler kurmaya sürükleyemez bizi. Yukarıda sözünü ettiğimiz kuşlar gibi olsaydık, örneğin yatılı bir okulda (ya da sadece aynı cinsten kişilerin bir arada bulunduğu herhangi bir çevrede) yaşayan bir genç, karşı cinsten biriyle çift kurma umudunu tümüyle yitirmiş olurdu. Bugünkü haliyle, bu gibi durumların çok zararlı olduklarını söyleyemeyiz. Çoğunlukla, üzerimizde kalan iz pek derin olmaz ve sonradan gelen güçlü etkilerle kolayca silinebilir.

Yalnız, pek az da olsa, bazı hallerde zarar daha kalıcı olmaktadır. Birtakım unsurlar güçlü çağrışımlarla cinsel ifadenin ayrılmaz bir parçası haline gelir ve ilerde çift kurma durumları söz konusu olduğunda, aranılan gerekli nitelikler

biçimini alırlar. Aynı cinsten bir eşin gönderdiği cinsel işaretler çok zayıf bile olsa, eski damgalanmadan dolayı, yine bir çağrışıma yol açar. Bir toplumun bu gibi tehlikeleri ne diye göze aldığı sorusu, haklı olarak, akla gelebilir. Bunun cevabı, olsa olsa, günümüzde kültürün gittikçe artan teknolojik isteklerini karşılamak üzere eğitim döneminin uzatılması zorunluğudur. Genç erkek ve dişiler, biyolojik olanağa sahip olur olmaz çift kurmaya kalksalardı, eğitim için gerekli zamanın büyük bir kısmı ziyan olup gidecekti. Gençleri bundan alıkoymak için büyük bir baskı uygulanagelmektedir. Ne var ki, cinsel sistmein gelişimi, en sıkı önlemlerle bile felce uğratılamamakta ve normal yolunu izlemesini engellediğimiz anda, başka bir yol bulmaktadır.

Homoseksüel eğilimleri teşvik edecek, oldukça önemli bir faktör daha vardır. Aile içinde anne, anormal şekilde egemen ve erkeksi, baba da anormal şekilde zayıf ve kadınsı olursa, bu durum büyük bir karışıklık çıkarabilir çocuğun karşısına. Davranışa bağlı çizgiler bir yönde, anatomiye bağlı çizgiler başka yönde gelişir. Erkek çocuklar cinsel olgunluğa eriştikleri zaman, anatomik bakımdan değil de, davranış bakımından annelerine benzeyen bir eş aramaya başladıklarında, dişi yerine erkeklere yönelmeleri ihtimali ortaya çıkar. Buna benzer bir tehlike, ters yönde olarak, kızlar için de mevcuttur. Bu çeşit cinsel sorunların en kötü yanı, çocuğun ana-babaya muhtaç olduğu dönemin uzunluğu yüzünden, kuşaktan kuşağa aktarılması ve sürüp gitmesidir. Hiç şüphe yok ki, yukarıda sözünü ettiğimiz kadınsı baba da vaktiyle kendi ana-babasında anormal cinsel ilişkilere tanık olmuştur. Ondan öncekiler de öyle. Bu tür sorunlar uzun süre kuşaktan kuşağa yansıyıp gider, ya ortadan silininceye, ya da üretimi büsbütün engelleyecek kadar şiddetli bir hal alıncaya kadar.

Ben zoolog olduğum için, bu cinsel «özellikler»i ahlâk açısından tartışacak değilim. İşi, olsa olsa, nüfusun başarısı ya da

başarısızlığı açısından, yani biyolojik ahlâk açısından ele alabilirim. Eğer birtakım cinsel davranışlar üretimin başarısına engel oluyorsa, o zaman bunları biyolojik anlamda «sağlıksız» sayabiliriz. Papazlar, rahibeler, evde kalmış kızlar ve müzmin bekârlarla homoseksüeller üretim açısından bir «sapıklar topluluğu»ndan başka bir şey değildir. Toplum onları yükseklere çıkarmış, ama onlar asansörü aşağıya göndermeyi unutmuşlardır. Aslında aktif bir homoseksüel, üretim açısından, bir katolik papazından daha sapık sayılamaz. Bundan başka, herhangi bir cinsel faaliyet biçimini, üretimin başarısına engel olmadığı sürece, biyolojik bakımdan iğrenç, ya da uygunsuz diye eleştirmek de doğru değildir. Cinsel eylem birtakım garip ve aşırı inceliklerle uygulanmış olabilir. Ama bu, ya bir çiftin üyelerinde döllenmeyi sağlamaya, ya da aralarındaki bağı güçlendirmeye yardımcı olmuşsa, o zaman üretim açısından rolünü lâyıkıyla oynamış olur ve biyolojik anlamda herhangi bir «uygun» cinsel davranış kadar kabul değer sayılır.

Bunu böylece belirttikten sonra, kuralın bir istisnası olduğunu da söylemeden geçemeyeceğim. Yukarıda sözünü ettiğim «biyolojik ahlâk» ilkesi, nüfus fazla çoğaldığı takdirde geçerli olmaktan çıkar. Nüfus falzalaştığı zaman, kuralları tersini uygulamak gerekir. Başka türler üzerinde yapılan deneysel incelemelerden, nüfusun aşırı derecede çoğalmasının toplumun temelini sarsacak bazı sonuçlara yol açtığını öğrenmiş bulunuyoruz. Hayvanlar hastalığa tutulmakta, çocuklarını öldürmekte, birbirlerini sakatlamaktadır. Bütün davranışları anormal şekilde gelişmektedir. Sağlam hiç bir şey kalmamaktadır ortada. En sonda ölü sayısının çokluğu, nüfus yoğunluğunu azaltacak dereceye varır ve o zaman, üretime yeniden girişmek olanağı doğar. Ama, iş işten geçtikten sonra. Eğer nüfusun aşırı derecede arttığı baştan farkedilip, bir doğum kontrolü mekanizması kurabilmiş olsa, bu kargaşalık önlenebilirdi. Bu gibi koşullarda (yani, nüfus artışı aşırı dereceyi

bulduğu ve ortada bunu hemen önleyecek bir önlem görülemediği hallerde) üretici olmayan cinsel ilişkileri de değişik bir açıdan değerlendirmek gerekir kuşkusuz.

Türümüz de, bugün böyle bir duruma doğru hızla yol almaktadır. Öyle bir noktaya gelmiş bulunuyoruz ki, omuz silkip geçmeye hakkımız yok artık. Bir tek çözüm yolu var karşımızda Doğum oranını mevcut sosyal yapıyı bozmayacak gibi düşürmek, nitelik bakımından artışı engellemeden, nicelik bakımından artışı durdurmak zorundayız. Doğumu önleyici yöntemlere başvurmamız gerekmektedir kuşkusuz. Ama, bunun ailenin temel yapısını zedeleyecek şekilde de olmaması lâzımdır. Doğrusunu isterseniz, bu tehlike de o kadar büyük sayılmaz. Doğumu önleyici ilâçların aşırı ölçüde kullanılmasının rasgele cinsel ilişkileri artıracağı ileri sürülmüştür. Ama, biz buna da pek ihtimal vermiyoruz. Türümüzdeki çift kurma eğilimi, buna karşı koyacak kadar güçlüdür. Yalnız, çok sayıda çift, bu ilâçları bir daha çocuk yapamayacak kadar çok kullanacak olursa, ortaya başka bir sorun çıkabilir. Bu gibi çiftler, aralarındaki bağı gerginleştirecek birtakım durumlara düşer ve giderek normal çocuk yetiştirmek isteyen başka çiftlerin başına belâ kesilebilirler. Ama, doğumun böyle aşırı derecede azaltılmasına da gerek yoktur. Her aile sadece iki çocuk yapacak olsa, her ana-baba kendi sayısına eşit olarak üreyecek ve nüfus da böylece çoğalmayacaktır. Hattâ, erken ölümleri ve kazaları dahesaba katacak olursak, ortalama sayının biraz daha yüksek olmasını bile kabul edebiliriz. Bu şekilde, bütün tür için bir felâket halini alabilecek bir nüfus çoğalmasına yol açılmamış olur.

Mekanik ya da kimyasal yollarla doğum kontrolunun cinsel açıdan gösterdiği tehlike, çok yeni olması ve birkaç kuşak sonra toplumun temel cinsel yapısı üzerinde ne gibi etkiler doğuracağının, ne gibi yeni gelenekler yaratacağının bilinememesidir. Doğum kontrolu, toplumsal-cinsel sistemimizde,

önceden hesaplanamayacak bozukluklar, daha ötesi kesiklikler yaratabilir. Bunu ancak zaman gösterecektir. Ama, ne olursa olsun, insanların üremesi sınırlandırılmayacak olursa, çok daha korkunç durumlarla karşılaşmamız mümkündür.

Bu aşırı kalabalıklaşma sorununu dikkate aldığımız sürece, üretim oranını düşürme zorunluğunun papazlar, rahibeler, ihtiyar kızlar, müzmin bekârlar ve homoseksüeller gibi gruplara karşı yönetilen eleştirileri boşa çıkardığını düşünebiliriz. Bu, meseleye sadece üretim açısından bakıldığında, doğru bir düşüncedir. Oysa, birer azınlık üyesi olarak karşılaştıkları birtakım başka toplumsal sorunları da göz önüne almak gerekir. Yine de bu kimselerin, üretim hariç, toplumun normal birer üyesi olarak kaldıkları sürece, nüfus patlamasını önlemeye çalışanlara büyük ölçüde yardımcı olduklarını kabul etmeliyiz.

Şimdi, cinsel tabloyu bütünüyle göz önüne alacak olursak, türümüzün, temel biyolojik içgüdülerine sanıldığından çok daha bağlı kalmış olduğunu görürüz. Et yiyicilik niteliklerinin eklenmesiyle değişen primat cinsel sistemi, teknolojik gelişmelere rağmen zamanımıza kadar erişebilmiştir. Bir kentin dış mahallelerinde yaşayan yirmi aileyi alıp da, erkeklerin yiyecek sağlamak için avlanmak zorunda kalacakları yabani bir yere taşıyacak olsak, bu yeni kabilenin cinsel yapısında, hiç denecek kadar az bir değişiklik olacaktır. Aslında, büyük şehirlerde de böyle olmuştur. Orada oturanlar, avlanma (çalışma) tekniklerinde uzmanlaşmış, ama toplumsal cinsel sistemlerini, aşağı yukarı baştaki şekliyle korumuşlardı. Kurgu-bilim romanlarının bize yansıttığı çocuk çiftlikleri, ortaklaşa sevişme, ayıklayarak kısırlaştırma, üretim görevlerinde devlet kontrolu altında iş bölümü yapılması gibi şeyler, gerçekleşmiş değildir. Çıplak uzay maymunu, aya doğru yol alırken, hâlâ karısının karısının ve yavrularının resimlerini cebinde taşımaktadır. Çağdaş uygarlığın, eski cinsel siste-

mimize karşı giriştiği tek saldırı, doğumu genel olarak sınırlandırma alanında olmuştur. Doktorluk, operatörlük ve sağlık bilgileri sayesinde, çocuk büyütme konusunda inanılmayacak başarılara erişmiş bulunuyoruz. Ölümün kontrol altına alınmasını sağladıktan sonra, bunu dengelemek için doğum kontroluna el atmak zorundayız. Önümüzdeki yüzyıl içinde cinsel alışkanlıklarımızda, nihayet bir değişiklik yapmak zorunluluğu doğacak gibi görünmektedir. Ama bu alışkanlıkların başarısızlığa uğramış olmasından değil de, aksine, fazlasıyla başarılı olmasından dolayı yapacağız bunu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YAVRU YETİŞTİRME

Çocuk bakımı, ana-baba çıplak maymunlar için diğer hiç bir türle kıyaslanamayacak kadar büyük bir yüktür. Ötekilerde, ana-babalık görevleri aynı yoğunlukta olsa bile, hiç bir zaman bu denli yaygın bir alan kapsamaz. Bu sorunun özelliğini ele almadan önce, birkaç temel unsura göz atalım.

Dişinin aşılanması ve rahmin içinde bir embriyonun büyümeye başlamasıyla birlikte dişide bazı değişiklikler görülür. Âdetten kesilir, sabahları midesi bulanır, tansiyonu düşer, hafif kansızlık başgösterebilir. Zamanla göğüsleri büyür ve acımaya başlar, iştahı artar, üzerine halim-selim bir hal gelir.

Yaklaşık olarak, 266 günlük bir gebelik süresinden sonra, rahimde ritmik ve kuvvetli kasılmalar başlar. Cenini çevreleyen zar yırtılır ve ceninin içinde yüzdüğü su dışarı akar. Devam eden şiddetli kasılmalarla çocuk dölyolundan dışarı çıkar, yani dünyaya gelir. Yeniden başlayan kasılmalar, plasentayı da dışarı atar, sonra plasentayı çocuğa bağlayan kordon kesilir. Diğer memeli hayvanlarda, kordon, anne tarafından ısırılarak koparılır. Atalarımız da aynı şekilde yaparlardı kuşkusuz. Oysa, bugün, kordon, dikkatle düğümlendikten sonra makasla kesilmektedir. Çocuğun göbeğinde bağlı kalan kordon parçası ise kurur ve doğumdan birkaç gün sonra düşer.

Bugün hemen her toplumda, dişi, diğer yetişkinlerin yardımıyla doğum yapar. Büyük bir ihtimalle, bu çok eski bir usuldür. İnsanoğlunun ayağa kalkmasıyla, dişinin karşılaşa-

cağı zorluklar pek hesaba alınmamış gibi görünmektedir: Evrimsel bir ilerleme olan bu adımın bedelini dişi, saatler süren doğum sancılarıyla öder. Avcı maymunun, ormanda yaşayan atalarından ayrıldığı evrimsel dönemde bile, bireyler arası yardımlaşmanın varolması, kuvvetle muhtemeldir. Bereket, türün işbirlikçi niteliği de avcılık güdüsüyle aynı zamanda gelişmekteydi; böylece güçlüklerin nedeni bir yandan da çözüm yollarının kaynağı olabiliyordu.

Ana şempanze, yavrusunu plasentaya bağlayan kordonu ısırıp koparmakla kalmaz, plasentayı yer, suyu yalar, doğan yavruyu yıkar, temizler ve bağrına basar. Bizim türümüzde ise, doğumdan bitkin düşen ana, bütün bu işleri (ya da günümüzdeki karşılıklarını) yapabilmek için, başkalarının yardımına muhtaçtır.

Doğumdan ancak bir iki gün sonra, annenin sütü gelir ve iki yıl kadar bir süre çocuğunu, sütü ile besler. Şu var ki, ortalama emzirme süresi daha kısadır; modern usule göre çocuk altı ile dokuz ay emzirilir. Çocuk emzirildiği sürece, kadın âdet görmez. Doğum sonrası ilk âdet, normal olarak, çocuk, memeden kesildikten sonra görülür. Eğer çocuk çok erken mamaya başlatılır ya da şişe ile emzirilirse, kadın daha erken âdet görmeye başlayacaktır. Oysa, ilkel sistemi benimseyip iki yıl boyunca çocuğunu emzirirse, yaklaşık olarak üç yılda bir doğum yapabilecektir. (Emzirme bazen isteyerek, gebe kalmayı önlemek için uzatılır.) Yaklaşık olarak otuz yıllık üretici hayatı olduğuna göre, kadının doğal üretim gücü on çocuktur. Şişeyle süt verme ya da erken sütten kesmeyle bu sayıyı, teorik olarak otuza çıkartmak mümkündür.

Emzirme işlemi, insan türünün dişisi için, diğer maymunlara kıyasla hayli büyük bir sorundur. İnsan yavrusu öylesine âcizdir ki, ananın çocuğu memede tutmak ve ona yol göstermek gibi aktif bir rol oynaması gerekir. Bazı anneler, yavrularına gerektiği gibi meme emmeği öğretmekte zorluk çeker-

ler. Bunun nedeni, meme ucunun çocuğun ağzının içine yeterince girmemesidir. Çocuğun yalnız meme ucunu ağzının içine alması yeterli değildir. Memenin ucu, damakla dilin üst düzeyi arasına gelecek biçimde çocuğun ağzının içine sokulmalıdır. Meme, ancak bu şekilde doğru olarak yerleştirildiğinde, çene, dil ve yanaklar gerekli emme hareketine geçeceklerdir. Bunu sağlamak içinse, meme ucunun hemen arkasındaki kısmın yumuşak ve kolaylıkla eğilir olması lâzımdır. Bu yumuşak dokuya «asılabilme» sürecidir emme işleminin önemli yanı. Eğer çocuk, ana sütüyle beslenecekse, emzirme doğumdan dört beş gün sonra kusursuz olarak yapılmaya başlanmış olmalıdır. İlk hafta içerisinde başarısızlık oranı fazla olursa, çocuk hiç bir zaman gereken gayreti göstermeyecektir. Daha kolaylıkla sonuç elde ettiği yolu seçecek, emziğe şartlanacaktır.

İkinci bir emzirme zorluğu da, bazı çocuklarda görülen ve «memeyle savaşma» olarak adlandırılan davranıştır. Bu durumda anne, genellikle çocuğun süt emmek istemediği kanısına varır. Oysa, gerçekte çocuk, var gücüyle emmeye çalışmakta, ancak boğulacak gibi olduğundan memeyi bırakmak zorunda kalmaktadır. Çocuğun başının, biraz olsun yanlış tutulması, memenin burun deliklerini kapamasına sebep olur ve böylelikle, ağzı dolu çocuğun nefes almasını engeller. Memeyle savaşması emmek istemediğinden değil, havasızlıktandır. Yeni doğum yapmış annenin, bu gibi daha birçok dertleri vardır şüphesiz. Bu ikisini seçmemin nedeni, kadın göğsünün bir süt makinesi olmaktan çok, bir cinsel çağrı aracı olduğunu desteklediklerindendir. Her iki zorluk da, göğüslerin katı ve yuvarlak olmalarından doğar. Oysa, meme ucunun nasıl olması gerektiğini anlamak için, çocuklar için hazırlanmış süt şişelerinin emziklerine bir göz atmak yeter. Emzikler çok daha uzundur, çocuğun ağzını, burnunu tıkayacak bir yarım küreye de bağlı değillerdir. Daha çok, dişi şempanzenin memelerini andırırlar. Şempanzenin memeleri de, süt verme döneminde

büyür, ama en dolu zamanında bile, insan dişisinin memelerine kıyasla «tahta» gibidirler. Öte yandan, meme uçları çok daha uzun ve çıkıktır, dolayısıyla yavru şempanze, emmeye başlamakta hemen hiç zorluk çekmez. Hem insan dişisinin sırtındaki emzirme yüzü hayli ağır olduğundan, hem de göğüslerin aynı zamanda yavruyu beslemek görevini taşımalarından, göğüslerin yuvarlak ve çıkık biçimlerini tamamen analıkla ilgili olarak kabul etmişizdir. Oysa, şimdi şimdi farkedilmektedir ki, bu varsayım yanlıştır ve insan türünde göğüs biçiminin başlıca fonksiyonu anaç olmaktan çok, cinseldir.

Beslenme sorununu burada bırakıp, biraz da ananın diğer zamanlarda yavrusuna karşı nasıl davrandığını bir gözden geçirelim. Bildik sevme, okşama, temizleme faaliyetleri özel bir açıklama getirmese de, ananın çocuğunu kucağında tutuş biçimi hayli aydınlatıcıdır. Amerikalıların titizlikle yaptıkları deneyler, anaların yüzde 80'inin çocuklarını sol kollarında taşıyıp, vücutlarının sol tarafına yasladıklarını ortaya çıkarmıştır. Neden böyle bir tercih yapıldığı sorusuna verilen genel cevap, çok kişinin sağ elini kullandığı, annenin de çocuğunu sol kolda taşımakla, sağ elini kolaylıkla hareket ettirebileceği olmuştur. Sağ ellerini kullanan annelerle solak anneler arasında bir fark olmakla birlikte, bu fark yukarıdaki açıklamayı kanıtlamaya yeterli değildir. Sonuçlar, sağ ellerini kullanan annelerin yüzde 83'ünün, buna karşılık solak annelerin yüzde 78'inin çocuklarını sol kollarında taşıdıklarını göstermiştir. Bir başka deyimle, solak annelerin sadece yüzde 22'si çocuklarını sol kolları serbest kalacak biçimde taşımaktadırlar. Bu da, daha derinlerde bir başka açıklamanın aranması gerektiğine işaret eder.

Tek bir ipucu kalmaktadır ki, o da annenin kalbinin vücudun sol tarafında olmasıdır. Kalp atışları sesinin önemli bir unsur olması mümkün müdür? Öyleyse, önemi ne olabilir? Bu düşünce çizgisinden yola çıkıldığında ortaya atılan, bir iddia bel-

ki de, ceninin daha ana rahmindeyken kalp atışı sesine koşullandığı (bu sesin içine işlediği) dir. Eğer bu doğruysa, doğumdan sonra bu bildik sesi yeniden «bulmak», yabancı ve ürkütücü bir dünyaya fırlatılıp atılan çocuğun üzerinde rahatlatıcı bir etki yapacaktır. Bundan ötürü, anne ya içgüdüsüyle, ya da bilinçsiz olarak uyguladığı eleme metodu sonucu, çocuğun sol tarafta, kalbe yakın tutulduğu zaman, sağ tarafta tutulduğundan daha rahat ettiğini farkedecektir.

Bu iddia, ilk bakışta biraz uzak bir ihtimal gibi görünse de, en doğru açıklama olduğu, deneylerle kanıtlanmıştır. Hastanelerdeki bebek odalarında yapılan deneylerde, grup halindeki bebeklere uzun bir süre normal kalp atışının (dakikada 72) banda alınmış sesi verilmiştir. Her grup, dokuz bebekten meydana gelmekte ve hepsinde, en az bir bebek, zamanının yüzde 60'ını ağlayarak geçirmekteydi. Kalp atışı bandı çalıştırıldığında bu oran, yüzde 38'e düşmüştür. Bu sesi dinleyen gruplarda, verilen besinin aynı olmasına rağmen, bebeklerin daha çok kilo aldıkları da görülmüştür. Bunun izahı da, kalp atışı sesi dinletilmeyen bebeklerin, aşırı ağlamaları sonucu, daha fazla enerji kaybettikleridir.

Daha büyük bebeklerde, uyku zamanlarında yapılan bir diğer deneyde ise, bazı gruplarda oda sessiz tutulmuş, diğerlerinde banda alınmış ninniler çalınmıştır. Üçüncü bir grupta, dakikada 72 vuruş temposuyla çalışan bir metronom kullanılmıştır. Bir diğer grupta ise, odaya normal kalp atışının banda alınmış sesi verilmiştir. Sonra bu gruplardan hangisinin daha önce uyuduğu saptanmış ve kalp sesini dinleyen grubun, diğer grupların uyumasına gerekli zamanın yarısında derin bir uykuya daldığı görülmüştür. Bu deney, yalnızca kalp atışının yatıştırıcı bir etkisi olduğunu göstermekle kalmıyor; sonuç almak için kalp atışının bir benzerinin değil, kendisinin önemine işaret ediyor. Metronomla taklit edilen ses, hiç olmazsa bebekler için, geçerli olmamaktadır.

Böylece, annenin, çocuğunu, neden sol kolunda taşıdığı açıklanmış oluyor. Yüzyıllar boyunca çizilmiş olan 466 Meryem ve İsa tablosu, bu amaçla incelendiğinde, bunlardan 373'ünde Meryem'in İsa'yı göğsünün sol tarafında tuttuğu görülmüştür. Burada da oran aynıdır, yani yüzde 80. Bu izlenimler, kadınların paket taşırken hangi ellerini kullandıkları konusundaki izlenimlerle karşılaştırılınca, ortaya çıkan sonuç hayli ilginçtir: Kadınların yüzde 50'si paketlerini sol, diğer yüzde 50'si ise sağ ellerinde taşımaktadırlar.

Bu kalp atışı şartlanması, başka ne gibi sonuçlar doğurabilir? Örneğin, sevgiyi kafamızda değil, kalbimizde duyduğumuzda israr etmemizin nedeni bu olamaz mı? Bize yüz vermeyenlere «Kalpsiz!» demez miyiz? Ayrıca, annelerin çocuklarını sallayarak uyutmaları da buna bağlı olamaz mı? Çocuk, hemen hemen kalp atışı temposunda sallanır ve bu ona ana rahmindeyken duyduğu o ritmik atışları «hatırlatır».

İş bununla da bitmez. Ana kalbinin atış temposu, yetişkin hayatımızda da etkisini sürdürür. Beklerken sallanırız. Bir gerilim altında, durduğumuz yerde bir ileri bir geri sallanırız. Bundan sonra, konuşurken sallanan bir konferansçı ile karşılaştığınızda, sallanış hızının normal kalp atışına yakın olup olmadığını kontrol etmeyi unutmayın. Bir dinleyici kitlesi karşısına çıkmaktan duyduğu rahatsızlığı, içinde bulunduğu koşullar imkân verdiği nispette karşılamak için başvuracağı «müsekkin», ana rahminde dinlediği bildik tempoya sığınmak olacaktır.

Güvensizliğin varolduğu her yerde, kalp atışının yatıştırıcı ritmine şu ya da bu biçimde rastlamak mümkün. Folk ya da dans müziğinde ritmin zayıftan kuvvetliye bağlanması bir rastlantıdan ibaret değildir. Burada da sesler ve hareketler bunları yapanları rahmin içindeki güven dolu dünyaya geri götürmeye yararlar. Ergenlik çağı müziğinin «sallanma» (*rock*) müziği olarak adlandırılması da bir raslantı değildir. Son za-

manlarda daha da açıklayıcı bir ad almıştır bu müzik. «Atış» (*beat*) müziği denilmektedir artık bu türe. Ya söyledikleri şarkılara ne dersiniz: «Kalbim kırık», «Kalbini başkasına verdin», ya da «Kalbim senindir».

Bu konu, her ne kadar çekiciyse de, asıl konumuz olan, ana-baba davranışlarından fazla ayrılmamamız doğru olur. Buraya kadar, ananın çocuğuna karşı davranışlarını gözden geçirdik. Nasıl doğum yaptığını, çocuğu nasıl emzirdiğini, nasıl kucağında tuttuğunu, yatıştırdığını gördük. Şimdi de çocuğu ele alalım.

Normal bir çocuk üç buçuk kilo doğar. Yani, normal bir yetişkinin yaklaşık olarak yirmide biri kadar. İlk iki yıl içinde hızla büyür, bunu izleyen dört yıl boyunca da büyüme hemen hemen aynı hızda olur. Altı yaşına geldikten sonra gözle görülecek kadar ağırlaşır. Bu ağır büyüme, kız çocuklarda on, erkek çocuklarda on bir yaşına kadar sürer. Sonra ergenlik çağında yeniden hız kazanır. Kızlarda on - on beş, erkeklerde on bir - on yedi yaşları arasında büyüme yine hızlanmıştır. Ergenlik çağı, kızlarda daha erken başladığından, on bir - on dört yaşları arasında kızlar erkekleri geçseler de, bu arayı kısa zamanda kapayan erkeklerin gelişimini, bundan sonra kızlar daha geriden izlerler. Fizik gelişim kızlarda on dokuz, erkeklerde yirmi beş yaş sıralarında durur. İlk dişler çocuk altı, yedi aylıkken çıkmaya başlar ve ikisini bitirdiğinde ya da üç buçuk yaşına doğru süt dişlerinin hepsi çıkmış olur. Kalıcı dişler altı yaşında çıkmaya başlarsa da son azı dişleri (akıl dişleri) on dokuz yaşında çıkar.

Yeni doğmuş bebekler, zamanlarının çoğunu uyuyarak geçirirler. Bebeklerin hayatlarının ilk haftalarında günde sadece iki saat kadar uyanık kaldıkları iddia edilir ama, bu doğru değildir. Uykuludurlar belki, ama uyumazlar. Yapılan deneyler, yeni doğmuş çocuğun, ilk üç gününün yirmi dört saatinden 16,6 saatini uyuyarak geçirdiğini ortaya koymuştur.

Ancak, bebekten bebeğe büyük farklar olduğu da tespit edilmiş, 23 saat uyuyan bebeklerin yanısıra 10,5 saat uyuyanlara da rastlanmıştır.

Uyku - uyanıklık oranı, çocukluk boyunca gittikçe uyanıklık lehine artar. Yetişkin insanda, bebekken uykuda geçirilen on altı saat yarıya inmiştir. Yine de bu ortalama sekiz saatlik uyku süresi, kişiden kişiye farklılıklar gösterir. Beş saatle yetinenler olduğu gibi, on saat uyumak ihtiyacını duyanlar da vardır. Bu arada, yetişkin dişilerin erkeklere kıyasla ortalama olarak daha uzun bir uykuya ihtiyaçları olduğunu da belirtelim.

Doğumdan hemen sonraki dönemde, on altı saatlik uykuyu bir seferde uyumaz bebek. Uyku, kısa dönemler halinde yirmi dört saate dağılmıştır. Gene de doğumdan hemen sonra bile geceleri daha fazla uyumak eğilimi vardır. Zamanla bu uykulardan biri (gece uykusu) diğerlerine kıyasla uzar. Artık, bebek gündüzleri kestirmekte, ancak gece uzun ve sürekli uyumaktadır. Bu değişiklikle birlikte (altıncı ayda), gündelik uyku, on dört saate iner. Daha sonraki aylarda da gündüz uykuları biri sabah, diğeri öğleden sonra olmak üzere ikiye inecektir. İkinci yılın içerisinde sabah uykusu da kalkar ve çocuk, on üç saat uyumakla yetinir. Beşinci yılda öğleden sonra da uyumamaya başlayan çocuğun uykusu, artık on iki saate inmiştir. Ergenlik çağına kadar, gündelik uyku, üç saat daha azalır ve on üç yaşındaki çocuklar, dokuz saat uyurlar. Ergenlik çağından itibaren de, yetişkinler gibi sekiz saat uykuyla yetinirler. Son uyku biçiminin, fizik olgunluktan çok, cinsel olgunlukla denk düştüğü böylece görülmektedir.

Başka bir ilginç nokta da, okul öncesi dönemde zeki çocukların aptallara kıyasla daha az uyumalarıdır. Yedi yaşından sonra bu oran tersine döner ve daha zeki okul çocukları daha çok uyurlar. Bu dönemde, daha uzun süre daha fazla şey öğrenmek yerine, daha fazla şey öğrenmek için aşırı enerji

harcayanların gün sonunda yorgun düştükleri sonucu çıkmaktadır. Yetişkinler arasında ise, uyku ile zekâ arasında bir ilişki bulunamamıştır.

Sıhhatli yetişkin dişilerle erkekler, yattıktan yirmi dakika kadar sonra uykuya dalarlar. Uyanma ise ani olmalıdır. Uyanabilmek için yapay çarelere ihtiyaç duymak, bu kişilerin uykularını almadıklarına, dolayısıyla uyanık kaldıkları süre boyunca atik davranamayacaklarına işaret eder.

Yeni doğmuş bebek, uyanık olduğu zamanlar az hareket eder. Diğer maymunlara kıyasla adale sistemi gelişmemiştir. Maymun yavrusu, doğar doğmaz anasına sarılabilir. Doğum sırasında bile anasının postuna asıldığı olur. Bizim türümüzde ise, bunun aksine, yeni doğmuş bebek çok âcizdir, kol ve bacaklarıyla ancak küçük, çelimsiz hareketler yapabilir. Bir aylık olmadan, yüzükoyun yatırıldığında yardımsız, başını çenesi yere değmeyecek kadar kaldıramaz. Göğsü yere değmeyecek gibi dirsekleri üzerine kalkabilmesi için iki aylık olmasını beklemek gerekecektir. Üç aylıkken başının üzerine asılan nesnelere doğru uzanır. Dört aylık olunca annesinin yardımıyla oturabilir. Beş aylıkken annesinin kucağında oturup, eline verilen nesneleri avuçlayabilir. Altı aylık olduktan sonra iskemlesinde oturup, sallanan nesneleri yakalayabilir. Yedi aylıkken yardıma ihtiyaç olmadan oturabilir. Sekiz aylık olduktan sonra annesinin yardımıyla ayağa kalkar. Dokuz aylıkken eşyalara tutunarak ayağa kalkabilir. On aylık bebek, elleri ve dizleri üzerinde emeklemektedir. On bir aylıkken anababa elinden tutarsa yürüyebilir. On iki aylık olduğunda çevresindeki nesnelere tutunarak ayağa kalkar. On üç aylık merdiven çıkabilir. On dört aylık hiç bir şeye tutunmaksızın ayağa kalkabilir. On beş aylık olduğunda artık o önemli gün gelmiştir: Başkasının yardımına ihtiyacı olmadan yürüyebilir. (Bu dönemler ortalama olmakla birlikte, bizim türümüzün oturma ve yürüme gelişim hızını aşağı yukarı belirtmektedir.)

Çocuk desteksiz yürümeye başladığı günlerde, tek tük konuşmaya da başlar ve önceleri, birkaç basit kelimeden ibaret olan sözlüğü, kısa zamanda görülmedik bir hızla gelişir: İki yaşındaki çocuk 300 kadar kelime kullanır konuşurken. Üç yaşında sözlüğü üç katı büyümüştür. Dört yaşında 1600, beş yaşında 2100 kelime kullanır insan yavrusu. Ses taklidi alanındaki bu inanılmaz beceriklilik, bizim türümüze özgüdür ve kuşkusuz en önemli başarılarımızdan biridir. Birinci bölümde gördüğümüz gibi, bu yeteneğinin bu denli gelişmesi, avlanma faaliyetlerindeki işbirliği için gerekli olan kesin ve açıklayıcı haberleşme ihtiyacından doğmaktadır. Bu yeteneği uzaktan andıran bir yeteneğe, en yakın maymun akrabalarımızda bile rastlanmamaktadır. Şempanzeler, bizler gibi ellerini kullanmayı gerektiren işlemleri hemen taklit edebilseler de, duydukları sesleri taklit etme hünerinden yoksundurlar. Genç bir şempanzeye konuşmayı öğretmek için ciddi ve yorucu bir deney yapılmışsa da alınan sonuç, başarılı denemeyecek kadar sınırlı olmuştur. Hayvan, bizim türümüzden bir bebeğin içinde yaşadığı şartlara uygun bir evde büyütülmüş, basit kelimeler söylemek üzere dudaklarını oynatması için çeşitli yiyeceklerle ödüllendirilmiştir. İki buçuk yaşında «anne», «baba» ve «tas» demeyi öğrenmiş ve zamanla bu kelimeleri yerlerinde kullanmayı, su içmek istediğinde «tas» demeyi de başarmıştır. Deneye büyük bir gayretle devam edilmişse de, altı yaşına vardığında, maymunun sözlüğü ancak, yedi kelimeden ibaret kalmıştır. (Bizim sözlüğümüz 2000 kelimeyi aşar bu yaşta.)

Bu farklılık sesle değil, beyinle ilgilidir. Şempanzenin ses mekanizması, çeşitli tonlarda sesler çıkarması için elverişlidir. Bu beceriksizliği, ses çıkarma yeteneklerine bağlamamız için hiç bir sebep yok. Beceriksizlik kafatasının içindedir.

Şempanzelerin aksine, bazı kuşlarda şaşırtıcı bir ses taklit etme yeteneği vardır. Papağanlar, muhabbet kuşları, kargalar ve daha birçok kuş türleri, bir çırpıda tam bir cümleyi tekrar edebilirler. Ama, ne yazık ki, bu yeteneklerinden yarar-

lanamayacak kadar kuş beyinlidirler. Sadece öğretilen karmaşık bir ses düzenini taklit edip, onu aynı sıra içinde, çıkardığı seslerle çevre arasında hiç bir ilişki kurmaksızın tekrarlarlar. Gene de şempanze ve maymunların bu konuda, öylesine beceriksiz olmaları gerçekten gariptir. Birkaç basit kelime bile, yaşadıkları doğal ortamda o kadar yararlı olabilirdi ki, böyle bir evrimsel gelişim göstermemiş olmalarının nedenini anlamak güçtür.

Biz, yine kendi türümüze dönelim. Konuşma alanındaki bu parlak başarımız, diğer primat gruplarıyla paylaştığımız, temel içgüdüsel homurtu, inilti, çığlık gibi sesleri yitirmemize yol açmamıştır. Bu doğal, sesli işaretlerimiz olduğu gibi kalmış; üstelik, önemlerinden de bir şey kaybetmemiştir. Kelimelerden yaptığımız gökdelenin ilk temeli olmaktan ötedir bu sesler. Başlangıçtaki fonksiyonlarını, yani türe özgü haberleşme aracı olmayışlarını da sürdürmüşlerdir. Konuşma türünden işaretlerin aksine, eğitim gerektirmeksizin ortaya çıkarlar ve her kültürde eş anlamlıdırlar. Çığlık, kahkaha atma, hıçkırma, gülme, inleme ve ritmik ağlama her yerde herkese aynı mesajı iletir. Diğer hayvanların çıkardıkları sesler gibi, temel duygusal ruh hallerini dile getirdiklerinden, sesi çıkaranın durum, maksat ya da isteğini belirtirler. Aynı şekilde, gülümseme, sırıtma, kaş çatma, donuk bakış, «korkmuş yüz», «kızgın yüz» gibi ifadelerimizi de sürdürmüşüzdür. Bunlar da bütün toplumlar için aynı anlamı taşırlar ve çeşitli kültürel ifade biçimlerinin benimsenmesine rağmen, anlam ve önemlerini yitirmemişlerdir.

Gelişmemizin ilk zamanlarında, türümüze özgü seslerle yüz ifadelerinin nasıl ortaya çıktığı da ilginç bir inceleme konusudur. Ritmik ağlama (hepimizin çok iyi bildiği gibi) doğumla başlar. Gülümseme ilk kez biraz daha sonra, beş haftalık olduğumuzda görülür. Gülme ve huysuzluk nöbetlerine dört, beş aylıktan önce pek rastlanmaz. Aşağıda bu ifade biçimlerini ayrıntılı olarak ele alacağız.

Ağlama, yalnız bir ruh hali bildirimi işareti değildir, aynı zamanda sesli işaretlerimizin başlıcasıdır. Gülümseme ve gülmenin, türümüze özgü özel işaretler olmalarına karşılık, ağlamayı binlerce hayvan türüyle paylaşırız. Kuşlar bir yana, bütün memeliler korktukları ya da acı duydukları zaman tiz seslerle bağırır, çığırır, cıyaklar, haykırır, feryat ederler. Üst kademedeki memeliler, yüz ifadelerini de görsel haberleşme aracı olarak kullandıklarından, bu alarm mesajlarının yanısıra, hayvan türüne özgü «korku-yüzü»nü de takınırlar. Gerek genç, gerekse yetişkin hayvanlar, bu ifadeleri gerçekten kötü bir durum varolduğunda kullanırlar. Yavru hayvan anababasını, yetişkin hayvansa toplumsal grubunun diğer üyelerini uyarmak için bu ifadeleri takınır.

Bebeklik çağında, değişik nedenlerle ağlarız. Acı duyarsak, acıkırsak, yalnız kalırsak, yabancı bir kimse ya da durumla karşılaşırsak, fizik desteğimizi birden kaybedersek, kısa vadeli amacımıza erişmemiz engellenirse ağlarız. Bütün bunları iki temel nedene bağlamak mümkün: acı ve güvensizlik duymak. Her iki durumda da işaret verildiğinde, ana-babadan gelecek, ya da gelmesi beklenen karşılık, koruyucu bir davranışta bulunmasıdır. İşaret verildiğinde çocuk, ana-babadan ayrıysa, kendisine yaklaşılması, kucağa alınması, sallanması, okşanması için bir çağrıdır bu. Eğer çocuk, anayla temas halindeyse, ya da ağlaması temasa rağmen devam ediyorsa, o zaman acıya neden olabilecek bir durum alıp olmadığını anlamak amacıyla vücudu incelenir. Ananın işarete verdiği karşılık, ağlama kesilene kadar devam eder (ki, ağlama ile gülümseme ve gülme arasındaki temel fark da buradadır).

Ağlama sırasında baş kızarır, gözler sulanır, ağız açılır, dudaklar geri çekilir, hızlı hızlı nefes alınır ve tabii bir de tiz perdeden kesik kesik sesler çıkarılır. Ağlama eylemi, bütün bunlarla bir arada oluşan bir adale kasılmasıdır. Daha büyük çocuklarda bunların yanısıra, bir de ananın yanına koşup ona asılma görülür.

Çok iyi bildiğimiz bu ifade biçimini, böylesine ayrıntılı olarak ele almamızın nedeni, türümüze özgü diğer iki sesli ifadenin, gülümseme ve gülmenin, ağlamadan evrinmiş olmalarıdır. «Ağlayıncaya kadar gülmek» bu ilişkiyi belirten bir deyimdir. Ancak, evrimsel açıdan baktığımızda, bu ilişkinin tam ters yönde gelişmiş olduğunu, yani gülünceye kadar ağladığımızı görürüz. Nasıl olmuştur bu? İlkönce ifade biçimleri olarak ağlama ve gülmenin birbirlerine çok benzediklerini anlamamız gerek. Birbirinin karşıtı iki ruh halini ilettiklerinden aralarındaki benzerlikleri çoğunlukla gözden kaçar. Ağlamada olduğu gibi, gülmede de adale kasılır, ağız açılır ve soluklar hızlanır. Aşırı hallerde yüz kızarır ve gözler yaşarır. Ancak, çıkarılan sesler o kadar şiddetli olmayıp, daha alçak perdedendir. En önemlisi, bu sesler daha kısa sürelidir ve birbirlerini daha yakından izlerler. Sanki bebeğin uzun yaygarası küçük parçalara bölünmüş ve aynı zamanda daha bir olgunlaşarak düzgün ve alçak perdeden sesler haline dönüşmüştür.

Gülme tepkisinin ağlama tepkisinden ikinci bir işaret biçimi olarak evrinmesini şöyle açıklayabiliriz: Daha önce de belirttiğimiz gibi, ağlamak doğumda bile mevcutken, gülmek ilk olarak üçüncü, hatta dördüncü ayda, yani bebeğin anasını tanımaya başladığı günlerde ortaya çıkar. Akıllı bir çocuk, belki babasını tanır, ama gülen çocuk, anasını tanıyan çocuktur. Annesinin yüzünü tanımadan, onu diğer yetişkinlerden ayırt edemezken, çocuk sevinç sesleri çıkartır, ama gülmez. Kendi annesinin yüzünü ayırdetmesiyle birlikte, ondan başka yüzlerden, yabancı yetişkinlerden de korkmaya başlar. İki aylıkken herhangi bir yüz, her dost yetişkin makbuldür. Ama, artık çevresinden korkma duygusu olgunlaşmakta, bilinmedik her şey, çocuğun ürküp ağlamasına yol açmaktadır. (Çocuk sonraları diğer bazı yetişkinlerin de yararlı olduğunu anlayıp onlardan korkmamayı öğrenecektir. Ancak bunu kişisel tanımaya dayanan bir seçim sonucu yapacaktır.)

Anasını tanıma sürecinin sonucu, çocuk kendisini garip bir açmazda bulur. Eğer anne onu ürkütücü bir işaret yaparsa çocuğa, iki mesaj birden iletilmiş olur. Biri, «Ben annenim, özel koruyucun. Korkulacak bir şey yok,» derken, ikincisi, «Dikkat et, burada bir tehlike var,» demektedir. Çocuk, anasını birey olarak tanımazdan önce, böyle bir açmaza düşmez, çünkü ana, ürkütücü bir şey yaptığında, tehlike işareti veren bir kaynaktan başka bir anlam taşımamaktadır henüz. Oysa, şimdi «Tehlike var ama tehlike yok» gibi bir çifte işaret vermektedir. Ya da bir başka deyimle, «Tehlike var gibi görünebilir ama, işaret benden geldiğine göre ciddiye alman gerekmez,» demektedir. Bunun da sonucu, çocuğun ağlamakla, anayı tanımanın getirdiği sevinç arası bir tepki vermesidir. Bu sihirli birleşim gülmeyi doğurur. (Daha doğrusu, doğurmuştur, evrimin bir döneminde. O zamandan bu yana değişmez, iyice gelişmiş, kendi başına bir tepki haline gelmiştir.)

Gülmek, «Tehlikenin gerçek olmadığını farkettim,» demektir ve çocuk gülmekle, bu mesajı, anneye iletmiş olur. Artık anne, bebekle, onun ağlamasına sebep olmaksızın, oyun oynayabilir. Bebekleri güldüren ilk oyunlar, ana-babayla oynanan «ce» (saklanma), el çırpma, ritmik diz vurma ve havalara kaldırma oyunlarıdır. Altıncı aydan sonra gıdıklama önemli rol oynamaya başlar. Bütün bu oyunlar, şok tepkisi yaratır ama, «güvenilen» koruyucuyla oynamaktadırlar. Çocuklar kısa zamanda bu oyunları başlatmanın yollarını öğrenirler. Örneğin, bulunup o «şok»u yaşamak için saklanır ya da yakalanmak için kaçarlar.

Giderek, gülme bir oyun çağrısı, ana ile çocuk arasındaki dramatik karşılıklı davranışların devam edip gelişebileceğinin bir işareti olur. Oyun çok ürkütücü ya da acı verici hale gelirse ağlamaya yol açar ve derhal annenin koruyucu davranışa geçmesi için gerekli işaret verilir. Bu sistem, çocuğun bedensel yeteneklerini ve çevresinin fiziksel niteliklerini araştırma alanını geliştirmesine yardım eder.

Diğer hayvanlarda da oyun çağrısı işaretler görülür, ancak bizimkilere kıyasla hayli etkisizdirler. Örneğin, şempanzenin türüne özgü bir «oyun yüzü» vardır ve beraberinde bizim gülüşümüze koşut bir yumuşak oyun homurtusu çıkartır. Aslında bu işaretler de aynı çekici - itici ikilemini taşırlar. Genç şempanzenin selâm ifadesi, dudaklarını ileri doğru uzatarak büzmektir. Korktuğunda ise, dudaklarını toplar, ağzını açar ve dişlerini gösterir. «Oyun yüzü», hem dostça selâmlama, hem de korku duygularının bileşimidir. Gene, korku ifadesinde olduğu gibi iyice açılır, dudaklar dişleri örtecek gibi öne uzatılır. Çıkartılan hafif homurtular, selâmlama sesi olan «u-u-u» ile korku çığlığının karışımıdır. Eğer oyun hoyratlaşırsa, dudaklar geri çekilir ve homurtu kısa, tiz çığlıklara dönüşür. Eğer fazla sakin bir havaya girerse, dudaklar şempanzelerin selâmlama biçimi olan «somurtkan» ifadeyi alır. Yani, aslında ağlama - gülme ilişkisi şempanzelerde de bizim türdeki doğrultudadır; yalnızca hafif oyun homurtuları bizim «yürekten» kahkahalarımızın yanında çok daha zayıf bir çağrı, bir işaret kalmaktadır. Ayrıca, şempanzeler büyüdükçe bu oyun işaretinin önemini yitirmesine karşılık, bizlerde yetişkin çağımızda gündelik hayatta önemli bir yer tutacak gibi gelişmiştir.

Çıplak maymun, yetişkin çağında bile oyuncu bir maymundur. Her şeyi sonuna kadar zorlamakta, canını acıtmaksızın kendini ürkütmekte, korkutmakta büyük hüner gösterir; sonra da rahatladığını, çevresini de etkileyen kahkahalarla ifade eder.

Birinin haline gülmek de, gerek büyük çocukların, gerekse yetişkinlerin sık sık başvurdukları toplumsal bir silâhtır. Birisine gülmekle, ona yapılan hakaret iki kat artar: çünkü altında yatan anlam, o kişinin hem ürkütücü olacak kadar garip, hem de adam yerine konulmayacak kadar önemsiz olduğudur. Profesyonel komikler, bilinçli olarak bu toplumsal rolü takınırlar ve büyük dinleyici kitleleri bu yapmacık «anormal-

liği» kendi toplumsal «normallikleri» ile karşılaştırıp, çevreyle uyumluluklarını kanıtlamak için avuç dolusu para harcar.

Bu arada yeni yetmelerin «taptıkları» sanatçılar karşısındaki davranışlardan da söz etmek yerinde olacak. Bir dinleyici kitlesi olarak, eğlenmeleri, kahkaha değil, çığlık atarak çığrışmak şeklinde ortaya çıkar. Üstelik, çığlık atmakla da kalmayıp, kendilerinin ya da başkalarının vücutlarına sarılırlar, kıvranırlar, inlerler, elleriyle yüzlerini kapar, saçlarını çekiştirirler. Bütün bunlar aşırı korku ya da acı duymanın klâsik gösterileri olmakla birlikte, burada bilinçli, biçimsel bir nitelikte mevcutturlar. Çağrı olma nitelikleri yapay olarak azaltılmıştır. Yardım isteme haykırışları değildir artık. Dinleyiciler birbirlerine, cinsel semboller tarafından dayanılmaz bir güçle uyarıldıklarını, bunu duyumsama yeteneğine sahip olduklarını ve her aşırı uyarma karşısında gösterilen tepki gibi, bunun da katıksız acı duyma isteği yarattığını göstermektedirler. Eğer bir yeni-yetme kız, kendini birdenbire «taptıklarından» biriyle başbaşa bulsaydı, çığlık atmaya başlayacağını hiç sanmam. Çığlıklar ona değil, dinleyiciler arasındaki diğer kızlara yöneltilmiş işaretlerdir. Genç kızlar, bu davranışlarıyla birbirlerinin gelişmekte olan duygusal tepki gösterme yeteneklerini kanıtlamaktadırlar.

Göz yaşları ve kahkahalar konusunu kapatmadan önce, açıklanacak bir şey daha kalıyor. Bazı anneler, doğumdan sonraki ilk üç ay içinde durmaksızın ağlayan bebekleri karşısında, eli kolu bağlı kalırlar. Ana-baba ne yapsa fayda etmez. Onlar da çocuklarının temelde fizik bir rahatsızlığı olduğu kanısına varıp ona göre davranmaya başlarlar. Doğru düşünmektedirler aslında. Gerçekten de fizik bir rahatsızlıkları vardır bebeklerin, ancak bu rahatsızlık ağlamanın nedeni olmaktan çok, sonucudur. Elimizdeki en önemli ipucu, «gaz sancısı» ağlaması olarak adlandırılan bu sürekli ağlamanın üçüncü ya da dördüncü ayda, sihirli bir şekilde bıçakla kesilmişçesine ortadan kalkmasıdır. Bu da bebeğin anasını diğer yetişkinler-

den ayırdetmeğe başladığı dönemdir. Çocukları ağlayan annelerle çocukları daha sakin olanların davranışlarına bir göz atmak sorunu aydınlatmaya yetecek. Çok ağlayan bebeklerin anneleri onlara karşı daha kararsız, sinirli, endişeli davranırlar. Oysa, sakin bebeklerin anneleri kararlı, rahat ve serin kadınlardır. Bu yaşta bile insan yavrusu, anasının temasındaki «güvenlik» ve «emniyet» va da «güvensizlik» ve «tehlike» duygusunu ayırdedebilir ve bundan etkilenebilir. Tedirgin bir anne, kaçınılmaz olarak yeni doğmuş çocuğuna bir tedirginlik işareti verecektir. Çocuk da buna, normal tepkiyi gösterecek, işareti aldığını belirtip annesinden, kendisini bu tedirginlik kaynağına karşi korumasını isteyecek, yani ağlayacaktır. Ancak, çocuğun verdiği karşı işaret, annenin üzüntüsünü daha da artıracağından, çocuğun ağlaması da artacaktır. Giderek zavallı çocuk, ağlaya ağlaya bitkin düşecek, çektiği fizik acılar da bunun üstüne binince, yeterince berbat olan durum, daha da kötüleyecektir. Bu kısır döngüyü yıkmanın tek yolu, annenin durumu böylece kabul edip kendini yatıştırmaya bakmasıdır. Eğer bunu başaramazsa (ki, bu konuda bebeği aldatmak, hemen hemen imkânsızdır), daha önce de belirttiğimiz gibi, sorun kendi kendine çözümlenecek, bebek üç dört aylık olduğunda annesini tanıyacak ve içgüdüsel olarak onu özel «koruyucusu» olarak görmeye başlayacaktır. Ana artık sürekli tedirginlik işaretleri veren bir kaynak değil, bildik bir yüzdür çocuk için. Tedirgin edici işaretler vermeye devam etse bile, artık dost bilinen tanıdık bir kaynaktan gelen bu işaretler, çocuk için ürkütücü olmaz. Giderek çocuğun annesine bu türlü bağlanması anneyi de yatıştıracak, tedirginliği ortadan kaldıracaktır. Ve «gaz sancıları» da böylece kesilmiş olur.

Buraya kadar gülümseme sorununu, özellikle konu dışı bırakmamın sebebi, gülmeden de daha öte bir «özelleşme» sorunu olmasıdır. Nasıl gülme, ağlamadan doğmuşsa, gülümseme de gülmeden türemiştir. İlk bakışta gülümseme gülmenin

daha hafifi gibi görünürse de, bu basit ve yersiz bir açıklama olur. Hafif bir gülüşle gülümseme arasında pek fark yoktur ve büyük bir ihtimalle gülümseme, bu yoldan ortaya çıkmıştır. Ancak, evrim süreci içinde gülümseme gülmeden tamamen ayrılmış ve başlı başına bir ifade biçimi niteliğini kazanmıştır. Aşırı bir gülümseme (dişleri meydana çıkaracak gibi sırıtma, parlak bir gülümseyiş) yüklendiği görev açısından aşırı gülmeden çok farklıdır. Zamanla, türe özgü bir selâmlama işaretine dönüşmüştür. Birini gülümseyerek selâmlamak, onu dost bildiğimizin ifadesidir.

Oysa, gülerek selâmladığımız kişi, haklı olarak dostluğumuzdan şüphe edebilir. Bütün toplumsal ilişkilerde, çok hafif de olsa, korku uyandırıcı bir nitelik vardır. Karşımızdaki kişinin, karşılaşmamızın herhangi bir anında nasıl davranacağı bilinmeyen bir unsurdur. Gerek gülümseme, gerekse gülme bu korkunun varlığını kanıtlar. Her ikisi de korku ile çekicilik ve onaylama duygularının bileşimi sonucu ortaya çıkmaktadırlar. Ancak, gülme gittikçe artmaktaysa, ilişkinin daha «ürkütücü» olabileceğine, bu «güvenlik içinde tehlike» durumunun daha da ileri gidebileceğine işaret eder. Öte yandan, eğer hafif bir gülüşe benzeyen gülümseme, başka bir yöne (geniş bir sırıtmaya) dönüşürse karşılaşmanın o yönde gelişmeyeceği işaret edilmiş olur. Kısaca, başlangıçtaki ruh halinin kendi kendine son bulduğu anlatılmaktadır. Karşılıklı gülümseme, her iki tarafın da hafifçe tedirgin olduklarının, ancak yine karşılıklı olarak birbirlerini çekici bulduklarının ifadesidir. Biraz korkmak, saldırgan olmamak; saldırgan olmamak dost olmak demektir ve böylece gülümseme, dostça çekiciliğe sahip bir araç olarak evrinmiştir. Eğer bizim için böyle bir işaret gerekli olmuşsa, nasıl olmuş da diğer maymunlar bu ihtiyacı duymamışlardır? Evet, onların da çeşitli dostluk ifadeleri vardır, ama bizim için gülümseme diğer dostluk ifadelerine ek olarak gelişmiş ve gerek çocuk, gerekse yetişkin olarak günlük hayatımızda önemli bir yer kazanmıştır. Bizim

varoluş biçimimizin nasıl bir özelliği vardır ki, gülümseme bu yere gelmiştir? Cevap, galiba o ünlü çıplak derimizde yatıyor. Yavru maymun doğduğunda, anasının postuna sıkıca yapışır ve saatlerce, günlerce öyle kalır. Haftalarca anasının sıcak koynunun koruyuculuğuna sığınır. Sonraları, anasından ilk ayrıldığında, en küçük bir tehlikede hemen geri koşup yeniden sarılır anasına. Kendi kendine fizik teması gerçekleştirmek olanağına sahiptir. Ama bu teması istemese bile (yavru büyüdüğü ve ağırlaştığı zaman) buna engel olmak için hayli çaba harcaması gerekecektir. Anasız bir şempanze yavrusu büyütmüş olan herkes, bunu bilir. Ama, ya biz? Doğduğumuzda öylesine güçsüzüzdür ki, anamıza yapışmayı beceremeyişimiz bir yana, yapabileceğimiz bir şey de yoktur üstelik. Analarımıza yaklaşmamızı sağlayacak mekanik araçlardan yoksun olduğumuzdan, geriye bir tek «ana-kalbini» harekete getirecek işaretler kalmaktadır. Analarımızın dikkatini çekmek için çığlık çığlığa bağırmak yeterli olmayacak, dikkati üzerimize çektikten sonra onu orada tutmak için de bir şeyler yapmamız gerekecektir. Şempanze yavrusu da, tıpkı bizim gibi bağırarak çağırır anasını. Ana koşarak gider ve onu kucaklar. Yavru hemen anasına yapışır. İşte tam bu noktada, bizler bu anaya aslımanın karşılığı bir şey, anneyi ödüllendirip onun bizimle kalmasını sağlayacak bir işaret yapmak zorundayızdır. Bu işaret, gülümsemedir.

Gülümseme, bebeğin hayatının ilk haftalarında ortaya çıkarsa da, başlangıçta belirli bir şeye yöneltilmemiştir. Bebek beş haftalık olduğunda gülümseme de yavaş yavaş belirli etkilere gösterilen bir tepkiye dönüşür. Artık bakışlar, nesneler üzerinde durabilmektedir. Bebeğin en kolay gözlerini dikip bakabildiği nesneyse, kendisine bakan bir çift gözdür. Bir kâğıt üzerine çizilmiş iki siyah nokta bile yeter. Birkaç hafta sonra ağız da önem kazanır. Artık iki siyah noktanın altında bir ağız çizgisi de varsa, bebeğin dikkati daha kolay çekilir. Biraz sonra da ağzın genişlemesi ön plâna geçer: gözler baş-

langıçtaki önemlerini kaybederler. Bu dönemde, yani çocuk üç, dört aylıkken, gösterdiği tepki daha da özelleşmiştir. Herhangi bir yüze değil, anasının yüzüne tepki göstermeğe başlar bebek. «Ana tarafından damgalanma» diye adlandırılan olay ortaya çıkmaktadır.

Bu tepkinin ilginç yönü, bebeğin dikdörtgen, üçgen gibi kesin çizgili geometrik biçimleri ayırdetmekten âciz olduğu bir dönemde böyle bir gelişim gösterebilmesidir. Anlaşılan, bazı biçimleri (insan hatlarıyla ilgili biçimleri) tanıma yeteneği, diğer görüntüsel yeteneklere kıyasla çok daha hızlı bir gelişme göstermektedir. Böylelikle çocuğun görüşü doğru nesneler üzerine yönelmekte, çevresindeki cansız bir nesneye bağlanması engellenmektedir. Çocuk yedi aylık olduğunda artık tamamen annesi tarafından «damgalanmış» olur. Anne bundan böyle ne yaparsa yapsın, çocuğunun gözünde anne-timsali olarak hayat boyu kalacaktır. Bu, ördek yavrularında anneyi takip etmek, maymunlarda anneye asılmak şeklinde görülür. Bizler ise, hayat boyu sürecek bu bağı, gülümseme aracılığıyla kurar ve geliştiririz.

Gülümsemenin temel görsel niteliği, ağız uçlarının yukarıya doğru kıvrılmasıdır. Ağız biraz açılır, dudaklar korku ifadesinde olduğu gibi gerilir, ancak uçlarının yukarı dönmesiyle ifadenin karakteri tamamen değiştirilmiş olur. Bu gelişim beraberinde bir diğer ifadenin, karşıt bir ifadenin doğmasına imkân hazırlamıştır: dudakların aşağı sarkması (somurtma). Gülümsemenin tam tersi olan bir ağız biçimiyle verilen bu işaretin anlamı da, «gülümseme - karşıtı»dır. Ağlamanın gülmeyi, gülmenin gülümsemeyi doğurduğu gibi, dostluk ifadesi olan gülümseme de dost olmayan bir ifadeyi doğurmakta, böylelikle tam bir daire çizilmektedir.

Ancak, gülümsemede ağzın aldığı biçimden başka şeyler de vardır. Yetişkinler dudaklarına verdikleri biçimle, içinde bulundukları ruh halini kolaylıkla karşılarındakine iletebilseler de, bebek çok daha fazla çaba harcar gülümsediğini kanıt-

lamak için. Bebekler gülümserken bir yandan da tepinir, kollarını sallar, ellerini gülümsemelerinin kaynağına doğru uzatır, «bebekçe» sesler çıkarırlar: başlarını geriye atıp, çenelerini uzatırlar, gövdelerini öne ya da yana döndürürler, nefes alıp verişleri hızlanır. Gözler daha parlak ve hafifçe yumuktur: gözlerin altlarında ve yanlarında, bazen burun kemiğinin üzerinde kırışıklar oluşur. Burun ve ağız çevresindeki deri, daha kesin çizgiler alır, bazen dil dışarı çıkar. Bütün bu gösterilerden vücudun hareket etmesiyle ilgili olanlar, bebeğin anneyle temasa geçmek için harcadığı çabalardır. Elverişsiz fizik imkânlarıyla yaptığı bu beceriksiz hareketler, belki de maymun atalarının analarına yapışma tepkilerinden arda kalandır.

Bebeğin gülümsemesi üzerinde durmaktayız ama, gülümseme hiç şüphesiz karşılıklı bir işarettir. Bebek, anasına gülümsediğinde ana da bu işarete benzer bir işaretle cevap verir. İki taraf birbirini ödüllendirmekte, böylelikle aradaki bağ, her ikisi için de daha pekiştirilmektedir. Bu cümle ilk bakışta çok iyi bildiğimiz bir şeyin tekrarı gibi görünebilir, ama önemli bir şeyi açıklamaktadır. Bazı anneler, tedirginlik, heyecan ya da kızgınlık duydukları zamanlar bu ruh hallerini bir gülümsemeyle gizlemeye çalışırlar. Böyle davranmakla, çocuğu tedirgin etmemeyi ummaktadırlar. Oysa, bunun iyilikten çok, kötülüğü dokunur. Çocuğu ananın ruh hali konusunda aldatmanın imkânsız olduğuna daha önce de değinmiştik. Hayatımızın ilk yıllarında ananın endişe ya da dinginliğini belirten işaretleri, olağanüstü bir duyarlıkla kaydettiğimiz muhakkaktır. Konuşma öncesi dönemde, sembolik, kültürel haberleşmenin o korkunç mekanizması altında ezilmeden önce, yaşadığımız hayatta, küçük hareketler, duruş değişiklikleri ve ses tonlarının ayrıntıları, dört elle sarıldığımız ipuçlarıdırlar. Diğer türlerde de buna çok rastlanır. Sayı saymayı bilen atlardan söz edildiğini duymuşsunuzdur. Böyle bir atın da bu şaşılacak yeteneği, eğiticisinin küçücük hareketlerine

tepki göstermekten başka bir şey değildir. Örneğin, «Akıllı Hans» adlı bir hayvan, kendisinden bir toplama yapması istendiğinde ayağıyla toplam sayısı kadar yere vurur, sonra durdu. Eğer eğiticisi değil de, bir başkası olsa, Hans yine doğru cevap vermekteydi, çünkü Hans istenilen toplamın son sayısını ayağıyla yere vurduğu anda, karşısındaki, vücudunun hafif de olsa gerilmesini önleyememekteydi. Hepimiz bu yeteneğe sahibiz. (Nitekim, falcılar da doğru yolda olup olmadıklarını anlamak için sık sık bu metoda başvururlar.) Ancak, konuşma öncesi dönemde çocukta bu yetenek çok daha güçlü olur. Eğer anne tedirgin ve sinirli hareketler yapıyorsa, bunları istediği kadar gizlemeye uğraşsın, çocuğunun bu işareti almasını engelleyemez. Eğer bir yandan da var gücüyle gülümsüyorsa, bu, çocuğun aklını iyiden iyiye karıştırmaktan başka bir şeye yaramayacaktır. Karşıt iki mesaj birden iletilmektedir bu durumda. Eğer bu sık sık tekrarlanırsa, zararı daha da derine işleyecek ve çocuğun, sonraları, toplumsal ilişkiler kurarken ciddi güçlüklerle karşılaşmasına yol açacaktır.

Gülümseme konusunu burada bırakıp, çok daha değişik bir sorunu ele alacağız. Aylar geçtikçe, çocukta yeni bir davranış biçimi kendini göstermeye başlar: saldırganlık yavaş yavaş ortaya çıkmaktadır. Huysuzluk nöbetleri ve kızgın ağlamalar, başlangıçtaki o her anlama gelen ağlamadan ayrılır. Çocuk saldırganlığını daha kesik ve düzensiz çığlıklarla ve büyük bir hırsla tepinerek gösterir. Küçük nesnelere atılır, büyükleri sarsar, tükürür, kusar, ısırmaya çalışır, eline geçirdiği her şeyi çizer ya da yere çalar. Önceleri bütün bunlar, arasıra ve düzensiz olarak yapılan hareketlerdir. Ağlama, korkunun hâlâ mevcut olduğuna işaret eder. Saldırganlık henüz katıksız saldırı olacak kadar olgunlaşmamıştır: bunun için çocuğun kendinden emin ve fizik yeteneklerinin iyice farkında olması gerekir. Ve ergeç bu aşamaya vardığında, çocukta, bu ruh haline özgü yüz işaretleri de oluşmaya başlar. Bu ifade, ağzın sıkıca kapanıp, gözlerin sabit bir bakış kazanmasıdır.

Dudaklar sert bir çizgiye dönüşür, ağız kenarları gerilmekten çok, ileri doğru toplanır. Gözler, donuk bir ifadeyle rakibinin gözlerine dikilir, kaşlar çatılır. Yumruklar sıkılmıştır: Çocuk kişiliğini ispat etme yolundadır.

Çocuğu koruma, besleme, temizleme ve onunla oynamanın yanısıra ana-babanın önemli bir diğer görevi de eğitimdir. Diğer hayvan türlerinde de olduğu gibi, eğitim bir ceza - ödül sistemine dayanır. Bu sistem zamanla çocuğun, doğruyu deneme yoluyla bularak, öğrenimini geliştirmesini düzenleyecektir. Ancak, çocuk bunun yanısıra bir başka yoldan, taklit ederek de öğrenmektedir. Bu öğrenim biçimi diğer memelilere kıyasla bizim türümüzde olağanüstü bir gelişim göstererek ince bir sanat haline gelmiştir. Diğer hayvanların kendi başlarına, büyük çabalar harcayarak öğrendikleri birçok şeyi bizler, önümüzdeki örneğe, ana-babalarımıza bakarak kısa zamanda kaparız. Çıplak maymun öğretmeye meraklı bir maymundur. (Bu öğrenim metoduna öylesine alışmışızdır ki, diğer hayvan türlerinin de aynı yoldan öğrendiklerini sanırız. Bu yüzden, diğer hayvanların hayatında öğrenimin oynadığı rolü fazlasıyla abartmışızdır.)

Yetişkin olarak yaptığımız hemen her şey temelde çocukluk çağımızda taklit ederek öğrendiklerimize dayanır. Çoğu zaman belirli bir davranışımızın nedenini, bazı soyut ahlâk kurallarına bağlarız kafamızda. Oysa, aslında tamamen taklit yoluyla edinilmiş, çoktan «unuttuğumuz» derinlerde yatan birtakım izlenimlere boyun eğmekten başka bir şey değildir bu davranışımız. Bu izlenimlere (ve bir de özenle gizlediğimiz içgüdüsel dürtülere) böylesine körü körüne boyun eğmemiz yüzünden, toplumların geleneklerini ve «inançlarını» değiştirmeleri bu kadar zorlaşmaktadır.

Aklımızı objektif olarak kullanmayı temel alan, rasyonel, kamçılayıcı güzellikte, pırıl pırıl yeni fikir akımları karşısında bile toplum, baba ocağında gördüğü alışkanlıklarına ve ön yargılarına sarılacaktır. Bizden önceki kuşakların toplam tec-

rübelerini çarçabuk kökünden silip atma dönemini, yeni-yetmeliğin o önemli «gördüğünü kapma» dönemini, selâmetle atlatabilmek için bu yükü sırtımızda taşımak zorundayız. Kıymetli gerçeklerin yanısıra, taraf tutan fikirleri de kabullenmeye mecburuz.

Bereket, bu zayıf yönümüzü karşılayacak güçte panzehir, taklit ederek öğrenme süreci içinde kendiliğinden oluşur. Eğilimlerimizden hangisinin daha iyi sonuç verdiğini araştırmak için büyük bir merak, güçlü bir istek duyarız ve bunun sonucu olarak da gayet başarılı bir denge kurarız. Bir kültür ancak taklit tekrarlamalarının tutsağı olup katılaştığında, ya da çok cesur ve aceleci bir araştırıcı nitelik kazandığında yıkılır. Bu iki itilim arasındaki dengeyi sürdürmeyi başaranlar ise, yollarına devam ederler. Bugün dünya yüzünde katılaşmış ya da aceleci kültürlerin birçok örneği mevcut. Yasaklamalar ve çağ-dışı gelenekler altında ezilen, küçük, geri kalmış toplumlar birinci türe dahildirler. Aynı toplumlar, ileri toplumların «yardımıyla» değiştiklerinde, kısa zamanda ikinci türün bütün niteliklerini kazanırlar. Yüksek dozda birdenbire verilen toplumsal yenilik ve araştırma heyecanı ataları taklit etmekten gelen dengeleyici unsurlara baskın çıkacak ve denge bu kez de öbür yönde ağır basacaktır. Sonuç, kültürel kargaşalık ve uyuşmazlık olur bu durumlarda. Ne mutlu taklitle merak arasında, bilinçsiz kopya ile ilerici rasyonel deneylere girişme arasında aşamalı bir denge kurmayı beceren topluma!

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRICILIK

Bütün memeli hayvanlar, araştırmaya, keşfetmeye kuvvetli bir içgüdü ile itilirler; ancak bu, bazıları için çok daha kesin bir önem taşır. Bu, o hayvan türünün evrimi sırasındaki uzmanlaşma derecesi ile ilgilidir. Eğer bütün evrimsel çabaları yaşamlarını sürdürmek için gerekli tek bir taktiği geliştirmeye yönelmişse, çevrelerindeki karmaşık düzenle fazla ilgilenmeleri gerekmez. Karıncayiyen karınca, koala ayısı da zamk ağacı yaprağı bulduğu sürece, keyifleri yerinde demektir, başka tasaları da yoktur. Oysa, uzmanlaşmamış olanlar (hayvan dünyasının maceraperestleri) hiç de öyle kolay kolay rahat edemezler. Yarınki yemeklerini nerede bulacaklarını bilmezler; her kovuk, her yarık bilinmeli, her imkân denenmeli, bütün rastlantılar değerlendirilmelidir. Araştırmaları, durup dinlenmeksizin araştırmaları şarttır. İncelemeleri, tekrar tekrar denemeleri gerekmektedir. Tecrübe dozunu her zaman yüksek tutmak zorundadırlar.

Yalnız beslenme sorunu değildir söz konusu olan. Kendilerini savunmak için de gereklidir bu. Kirpiler, kokarcalar, düşmanlarına aldırmaksızın, istedikleri gibi gürültü ederek dolaşabilirler, ama benzer silâhlardan yoksun bir memeli hayvan her zaman tetikte olmak zorundadır. Tehlike işaretlerini algılayabilmesi, kaçış yollarını bilmesi gereklidir. Yaşamını sürdürebilmek için, yuvasının çevresini en ufak ayrıntısına kadar ezbere bilmelidir.

Bu açıdan bakıldığında, uzmanlaşmamış olmak bir yetersizlik olarak gözükebilir. Öyleyse, maceraperest ya da fırsatçı birtakım memeli hayvanların varolmaları nedeni ne olabilir? Bu sorunun cevabı, uzmanlaşmanın önemli bir engeli de beraber getirdiğidir. Yaşamı sürdürme taktiğini gereğince işlediği sürece, uzmanlaşmış hayvanın işleri yolunda gider ama, ortamda önemli bir değişiklik olduğu anda apışıp kalır. Rakiplerini geçmek amacıyla birtakım aşırı çabalar göstermişse, jenetik yapısında önemli değişiklikler yapmış demektir, şimdi durum değişince bu ani değişikliğe birdenbire ayak uyduramayacaktır. Zamk ağacı ormanları ortadan kalktığı anda, koala ayısının nesli de tükenecektir. Kirpiye gelince, onun da silâhı, kabuğunu çiğneyebilecek demir ağızlı bir düşman karşısında, elinden alınmış olacaktır. Maceracı hayvanın gündelik hayatı çok daha zor olsa da, ortamın ani değişikliklerine uyabilme yeteneğine sahiptir. Hindistan gelinciğinin (Firavun faresinin) elinden fareleri ve sıçanları alın; hemen yumurtalara ve sümüklüböceklere yönelecektir. Maymunun meyvalarını ve kuru yemişlerini alın; kökleri ve filizleri yemeye başlayacaktır.

Uzmanlaşmamışlar arasında, en maceraperestleri, maymunlardır belki de. Takım halinde, uzmanlaşmamak konusunda uzmanlaşmışlardır. Ve maymunlar arasında en büyük maceracı da çıplak maymundur. Bu onun neotenik evriminin bir diğer yönüdür. Her şeye burnunu sokmak huyu, bütün genç maymunlarda vardır, ama bu niteliklerinin önemi zamanla azalır. Oysa bizlerde, çocukluk çağının merakçılığı olgunlaştıkça güç kazanmakta ve yaygınlaşmaktadır. Araştırmaktan hiç bir zaman vazgeçemeyiz. Yaşamımızı sürdürecek olanaklara sahip olduğumuzu bilmek yeterli değildir. Her soruya verdiğimiz cevap aynı anda bir ikinci soruyu doğurur. İşte insan türünün yaşamını sürdürme taktiklerinin en önemlisi de budur.

Yeni şeyleri çekici bulmaya yatkınlık, *neophilia* «yeni sevgisi» olarak adlandırılmıştır. Karşıtı da, «yeni korkusu» (*neophobia*) dur. Bilinmeyen herşey, tehlike ihtimalini de beraberinde taşır. Dolayısıyla, dikkatle yaklaşılmalıdır. Kurcalanmaması daha mı doğru olur acaba? Ama kurcalamazsak, ne olduğunu nasıl öğrenebiliriz? İçgüdüsel yeni sevgisi, bilinmeyenle, bilinen haline gelene kadar, ilgilenmemizi sağlar, tâ onu gözümüzden düşecek kadar iyi tanıyıp, yeterince deneyinceye ve bu bilgileri gerektiği zaman ve yerde kullanmak üzere bir kenara koyuncaya kadar. Çocuklar her zaman bunu yaparlar. İçgüdüleri o denli güçlüdür ki, ana-babaları tarafından dizginlenmesi gerekli olur. Ancak, ana-baba meraklılığı yönlendirmekte başarılı olsa da, hiç bir zaman baskı altında tutamaz. Çocuklar büyüdükçe, araştırma merakları öylesine şiddetli ve korkunç bir hal alır ki, büyükler, «vahşi hayvan sürüsü gibi davranan gençler»den söz ederler sık sık. Oysa, gerçekte doğru değildir bu. Eğer yetişkin insanlar, olgun vahşi hayvanların davranışlarını inceleme zahmetine katlansalardı, aslında kendilerinin vahşi hayvanlar gibi davrandıklarını anlarlardı. Araştırmayı sınırlamaya çalışan ve insanaltı bir tutucu yaşantının getirdiği rahatlığı bozmak istemeyen, kendileridir. Neyse ki, çocukça meraklılıklarından ve buluculuklarından bir şey kaybetmemiş yeterince yetişkin vardır da, insan türü yaşamını ve ilerleyişini sürdürebilmektedir.

Şempanze yavrularının oynayışlarını izlediğimizde, insan yavrusuyla aralarındaki davranış benzerliklerini hemen farketmememiz imkânsızdır. Her ikisi de yeni «oyuncaklara» bayılırlar. Hemen üzerlerine atlayıp, kaldırırlar, yere atarlar, kıvırırlar, bükerler, vururlar, didik didik ederler. Her ikisi de basit oyunlar icat ederler. Şempanzelerin yeni şeylerle ilgilenme oranları bizlerde olduğu kadar yüksektir; hatta, ilk yıllarda kas yapıları daha çabuk geliştiğinden, daha bile fazladır, diyebiliriz. Ancak bir zaman sonra bu gelişim yavaşlamaya, bize kıyasla daha geride kalmaya başlar. Beyinleri, bu

iyi başlangıcı daha olumlu bir şekilde geliştirmek için gerekli karmaşık yapıya sahip değildir. Dikkatlerini tek bir şey üzerinde toplama yetenekleri zayıftır ve vücutlarının gelişimiyle aynı oranda artmaz. Hepsinden önemlisi, buldukları icat tekniklerini ana-babalarıyla tartışmak için, gerekli haberleşme olanaklarından yoksundurlar.

Bu farkı daha iyi açıklamak için, belirli bir örneği ele alalım. Örneğin resim yapmayı, ya da grafik araştırmayı. Bir davranış biçimi olarak, binlerce yıldır insan türü için çok önemli bir yeri vardır grafik araştırıcılığın. Bunun en iyi ispatı Altamira ve Lascaux'daki tarih öncesi kalıntılardır.

Olanak ve gereçler sağlandığında, şempanze yavrusu da boş bir sayfa üzerine şekiller çizmenin görsel olanaklarını araştırmaya bizim kadar meraklıdır.

İlk defa bir kalem ve bir kâğıtla karşı karşıya kalan çocuğun durumu hiç de parlak değildir. En iyisinden kalemi kâğıda vurmaktır aklına gelecek şey. O zaman da beklenmedik bir sürprizle karşılaşır. Kalem vurulunca sadece ses çıkmakla kalmamış, görsel bir olay da ortaya çıkmıştır. Kalemin ucunda bir şey olmuş ve kâğıt üzerinde bir iz bırakmıştır. Bir çizgi çizilmiştir.

Grafik buluşun ilk anında gerek şempanze, gerekse insan yavrusunu izlemek gerçekten çok etkileyicidir. Çizgiye, hareketinin yarattığı bu beklenmedik ödüle şaşkınlık içinde bakar. Bir an sonucu izledikten sonra deneyi tekrarlar. Hayret, ikinci kez de aynı sonucu elde etmiştir. Sonra devam eder, sayfa karalamalarla doluncaya kadar tekrar tekrar çizer. Zaman geçtikçe, bu oyun daha da bir canlılık kazanır. Birbiri ardına çizilen basit deneysel çizgiler yerlerini ileri - geri çizişlerine bırakırlar. Eğer olanak varsa, renkli kalemler, tebeşir, boya, kurşun kalemin yerini alır. Böylelikle kâğıdın üzerindeki hareketlere daha cesur bir akıcılık gelir, daha etkili bir görsel sonuç sağlanır.

Grafik araştırmayla ilgilenme, gerek insan, gerekse şempanze yavrularında bir buçuk yaş sıralarında başlar. Oysa, cesur, kendinden emin ve zincirleme karalamanın gerçek bir akıcılık kazanması, ancak ikinci yaşgününden sonra görülür. Üç yaşındaki çocuk ise, yeni bir grafik döneme girer. Artık karmaşık karalamalarını sadeleştirmeye başlamıştır. Karalamanın heyecan verici karışıklığından basit temel biçimler çıkarma dönemidir bu. Önce birbirini kesen çizgiler, sonra daireler, kareler ve üçgenler çıkar ortaya. Başıboş bırakılmış çizgiler, sayfanın üzerinde dönüp dolaştıktan sonra iki uçları bir boşluğu içine alacak biçimde birleştirilir. Çizgi, kontura dönüşmüştür.

Bu dönemi izleyen aylarda, bu basit biçimler, birbirleriyle birleşip soyut şekiller meydana getirilir. Bir çapraz, daireyi keser, ya da karenin köşeleri diyagonal çizgilerle birleştirilir. İlk temsili resmin çizilmesinden hemen önceki önemli geçiş dönemidir bu. Bu aşamaya çocuk iki buçuk ile üç yaşları arasında, ya da dördüncü yaşın başlangıcında varır. Şempanze ise hiç bir zaman. Şempanze yavrusu, yelpaze gibi açılan biçimler, kesişen çizgiler, daireler, giderek bir dairenin içine bazı şekiller bile çizebilir, ama orada durur. Hemen her çocuğun yaptığı ilk temsili resmin aynı, içi işaretlenmiş daire motifi olması çok ilginçtir. Çocuk, anahatlarını çizdiği bir dairenin içine rasgele çizgiler ve noktalar yerleştirir. Sonra, birdenbire sanki kâğıda sihirli bir değnekle dokunulmuşcasına, kâğıttaki insan yüzü, yaratıcının gözlerine diker gözlerini. Çocuk birden tanır onu. Soyut denemeler, biçim araştırma dönemi kapanmıştır artık. Yeni bir amaç vardır şimdi. Temsili resmin en mükemmel biçimine ulaşmak. Yeni suratlar çizilir, daha doğru, gözleri, ağzı yerli yerinde suratlar. Saçlar, kulaklar, burun, kollar, bacaklar gibi ayrıntılara inilir. Yeni görüntülere geçilir. Çiçekler, evler, hayvanlar, gemiler, arabalar çizilir. Bu, bildiğimiz kadarıyla şempanze yavrusunun erişemeyeceği bir düzeydir. Şempanze, son aşama-

dan, daireyi çizip içini noktaladıktan sonra, büyümeye devam eder, ama resimleri orada kalır. Günün birinde belki dâhi bir şempanze bulunacaktır; ama bu, pek uzak bir olasılık gibi geliyor bana.

Çocuk için grafik araştırmanın temsili dönemi artık başlamıştır, ancak özellikle beş ile sekiz yaşları arasında, başlangıçtaki soyut biçimlerin etkisi hâlâ kendini gösterir. Bu yaşlarda, hayli etkileyici, çekici resimler yapar çocuk. Bunun da neden, soyut biçimler döneminin artık sağlam bir temele dayanmasıdır. Temsili görüntüler arasında daha çok ilkel bir çeşitleme görülür. Bunlar rahat çizgili soyut şekillerle birleşerek ilginç bütünler meydana getirirler.

Noktalanmış dairenin, doğru çizilmiş tam bir insan yüzü haline gelişi hayli zaman alan karışık bir işlemdir. Kâğıdın üzerindeki şeklin, bir surat olduğunun keşfedilmesi, bir gün içinde bunu en mükemmel biçime getirme olanağını beraberinde getirmez. Amaç bu olsa da, gerçekleştirilmesi hayli zaman alır: on yıl kadar. İlkönce başlıca ögelerin derlenip toparlanması gerekir: Gözler için daireler, ağız için yatay kuvvetli bir çizgi, burun için iki nokta ya da ortalanmış bir daire daha. Saçların dairenin dışına çıkmaları gerekecektir. Sonra da biraz durup düşünmek lâzımdır. Surat, annenin, hiç olmazsa görsel düzlemde, en çekici, etkileyici yanıdır. Ama gelişim, bu duraksamadan sonra devam eder gene de. Saçlardan bazılarını diğerlerine kıyasla biraz daha uzatmakla, kolları ve bacakları da çizilmiş olur bu surat-adamın. Bu uzantıların çatallaştırılması el ve ayak sorununu halleder. Bu noktada, temel biçim, temsili resim öncesi dönemin dairesine dayanmaktadır. Bu eski dost daha hâlâ ortalıklardadır. Surat haline gelmiş, şimdi de suratla vücut birleşmiştir. Kol ve bacakların, başı temsil eden daireden çıkmaları, çocuğu rahatsız etmez henüz. Ancak, dairenin sonuna dek olduğu gibi kalması da beklenemez. Tıpkı bir hücre gibi, bölünmesi, daha altında

ikinci bir daire yaratması gerekecektir. Ya da bacakların suratın altında, ama ayaklardan daha yukarılarda bir yerde birleşip tek çizgi haline gelmeleri gerekecektir. Bu iki yoldan birini seçer çocuk ve böylelikle vücut ortaya çıkmış olur. Her iki halde de kollar başın iki kenarından çıkarılıp bırakılmıştır. Üzunca bir süre de kalırlar orada günün birinde çocuk onları doğru yerine, vücudun üst kısmından iki yana doğru çıkartmaya karar verenedek.

Keşfetme sürecinin yorgunluk tanımaz yolculuğu boyunca yavaş yavaş atılan bu adımları, birbiri ardına izlemek büyüleyici bir olaydır. Giderek, daha başka biçimler, bileşimlere kalkışır, daha çapraşık şekiller, renkler, dokular dener. Zamanla dış dünyanın tam benzerini taklit eder ve nesneleri doğru olarak kâğıt üzerine geçirir. Ancak bu dönemde, artık resimle haberleşme isteği, baskısını iyice artırmıştır ve dolayısıyla faaliyetin başlangıçtaki araştırıcı niteliği gittikçe artan bu baskı altında önemini yitirmektedir. Başlangıçta gerek insan, gerekse şempanze yavrusunun çiziştirme ve karalamalarının haberleşme eylemiyle hiç bir ilintisi yoktur. Yalnızca bir araştırma, keşfetme, grafik çeşitlemeler üzerinde denemeler yapmaktan ibarettir. Bir çağrı aracı olarak değil, bir eylem olarak başlamıştı. Belirli bir ödül için de yapılmıyordu, ödülünü beraberinde getiriyordu, oyun için oyundu kısacası. Oysa, çocuk oyunlarının hemen hepsinde olduğu gibi, giderek yetişkinlerin amaçlarından biri haline dönüşecektir o da. Toplumsal haberleşme burada grafik deneylerin başlangıçtaki bulucu niteliğine baskın çıkacak, başlangıçtaki keşfedici unsur dönemini yitirecek, «bir çizgiyi elinden tutup gezmeye götürme»nin o katıksız zevki, artık duyulamaz olacaktır. Yetişkinler bu keşfetme niteliğinin yeniden ortaya çıkmasına ancak konuşurken ya da düşünürken yaptıkları karalamalarda izin verirler (yetişkinlerin bulucu nitelikleri tamamen yokolmuştur anlamına gelmez bu, sadece buluculuk, daha çapraşık, daha teknolojik alanlara kaymıştır.)

Araştırıcı çizme ve boyama sanatı için sevinilecek bir şey varsa, o da, günümüzde çevredeki görüntülerin kopya edilmesi için çok daha verimli teknik metodların geliştirilmiş olmasıdır. Fotoğraf ve dalları «bilgi verici resim» sanatını gereksiz kılmıştır. Böylelikle yetişkin sanat dünyasının sırtında bir yük gibi taşıdığı sorumluluk zincirleri de kırılabilmiştir. Resim yapmak artık yeniden bir araştırma alanı olarak önümüze açılmış ve bu kez yetişkinlere de dilediklerince araştırma olanağı tanınmış olmaktadır. Resim sanatının, bugün bu yönde geliştiğini biliyoruz.

Araştırıcı davranışa örnek olarak özellikle bu konuyu seçmemin nedeni, biz insanlarla en yakın akrabalarımız olan şempanzeler arasındaki farkı, en açık seçik ortaya koymasıdır. Diğer alanlarda da benzer karşılaştırmalar yapmak mümkündür. Bunlardan birkaçına kısaca değinmekte yarar olduğu kanısındayım. Ses dünyasının araştırılması da her iki tür için söz konusudur. Ses konusunda buluculuk, her ne sebeptense, şempanzelerde rastlanmayan bir nitelik olsa da, «vurarak ses çıkarmak» hayatlarında önemli bir yer tutar. Şempanze yavruları, ayaklarını yere vurmak, ellerindekileri bir yere vurmak, el çırpmak gibi eylemlerin ses çıkarma nitelikleri üzerinde uzun uzun deneyler yaparlar. Yetişkinler ise bu yatkınlıklarını toplumsal «vurarak ses çıkarma oturumları»na dönüştürmüşlerdir. Bu hayvanlar birbiri arkasından ayaklarını yere vururlar, çığlık atarak dalları, yapraklaı parçalarlar, ağaç gövdelerini ve içi boş kabukları davul gibi döverler. Bu komünal gösteri yarım saat, bazan daha da uzun sürer. Bu gösterinin ne maksatla yapıldığı kesin olarak bilinmemekle beraber, grup üyelerinin birbirlerini karşılıklı olarak «aşka getirmelerine» yaradığını söyleyebiliriz. İnsan türü için de vurmak (davul dövmek) en yaygın müzikal ifade tarzıdır. İnsan yavrusunda da, şempanzede olduğu gibi, ses araştırmaları çok erken bir çağda, çocukların çevrelerindeki nesnelerin vuruldukları zamanki niteliklerini araştırdıkları bebeklik çağında

başlar. Ancak, yetişkin şempanzelerin ritmik bir vuruştan öteye gidememesine karşılık, biz bu deneyleri karmaşık, çokritmli bir biçime doğru geliştirmiş, sesin titreşimi, alçalıp yükselmesi gibi çeşitlemelere gitmişizdir. Bu seslere, ayrıca, boş borulara üflemek ve metal parçalarını birbirine sürtmek ya da kazımakla çıkarttığımız sesler de eklenmiştir. Şempanzelerin bağrışmaları ve çığlıkları ise, bizlerde şarkı biçimini almıştır. Karmaşık müzikal gösterilerimize gelince, küçük toplumsal gruplar için şempanzelerin davul çalma ve çığrışma «oturumları»yla aynı rolü oynadıklarını, yani karşılıklı grup «uyarması», «aşka getirme» niteliği taşıdıklarını görüyoruz. Resim yapmaktan ayrılan yönü ise, bir eylem biçimi olarak başlayıp sonradan yerini daha geniş plânda bir ayrıntılı bilgi aktarma isteğine bırakmış olmamasıdır. Bazı kültürlerde, davul çalarak haber iletme eylemleri istisnalardır; müzik genel olarak komünal bir «üyeleri aynı havaya sokma» ve «uyum yaratmak» için yapılagelmiştir. Öte yandan, araştırıcı ve bulucu yönü zamanla önemini ve gücünü artırmış ve «temsili» görevlerinden arınarak, soyut estetik deney konusu haline gelmiştir (Resme gelince, daha önceleri yüklendiği haberleşmeyle ilgili görevler yüzünden, müzikle aynı çizgiye yerleşmeye ancak yeni yeni başlamıştır).

Dans da, müzik ve şarkıların çizgisini izlemiştir. Şempanzeler davul vurma âyinlerinde, belirli bazı sallanma ve zıplama hareketleri yaparlar ki, bunların da tıpkı bizler için olduğu gibi «üyeleri aynı havaya sokmak» amacına katkısı vardır. Daha sonra insan, müzik gibi, dansı da estetik gösteriler biçiminde geliştirmiştir.

Dansla birlikte gelişen bir diğer konu da jimnastiktir. Ritmik fizik gösteriler gerek şempanze, gerekse insan yavrularının oyunlarında önemli yer tutar. Bu hareketler hemen stilize edilseler de, yapısal sınırları içerisinde hayli geniş bir çeşitleme olanağını beraberlerinde taşırlar. Şempanzelerin fiziksel oyunları gelişip olgunlaşmak yerine, yavaş yavaş ortadan si-

linir. Oysa bizler yetişkinlik çağında bu hareketleri çeşitli jimnastik ve spor dallarında geliştirip daha karmaşık biçimlere getiririz. Bu hareketler de komünal «ayak uydurma» araçlarıdır, ama temelde fizik olanaklarımızı araştırmamızı sürdürmeye ve geliştirmeye aracılık ederler.

Resim yapmanın biçimsel bir uzantısı olan yazı yazma ve konuşarak haberleşme, bilgi alışverişinde kullandığımız başlıca araç olmakla kalmaz, aynı zamanda büyük çapta bir estetik araştırma aracı olarak da iş görür. Atalarımızın çıkardıkları boğuk sesleri ve çığlıkları karmaşık bir sembolik konuşma haline getirmekle, oturup düşüncelerimizle «oynama» ve (aslında öğretici olan) sözcük dizilerini bazı yeni amaçlar yolunda, estetik, deneysel oyuncaklar olarak kullanmaya başlamışızdır.

Özet olarak, bütün bu alanlardaki (resim, müzik, heykel, şarkı, dans, jimnastik, spor, yazı ve konuşma) karmaşık deneme ve araştırmaları gönlümüzün dilediği gibi ve ömür boyunca sürdürmek elimizdedir. Ayrıntılı eğitimimiz sonucu bu konuların bize sağladığı araştırma olanağına gerek oyuncu, gerekse seyirci olarak tepki gösteririz. Eğer bu eylemlerin para kazanmak, mevki sahibi olmak gibi ikinci derecedeki amaç ya da maksatlarını bir yana bırakırsak, hepsinin biyolojik açıdan, ya çocukluk çağındaki oyun biçimlerinin yetişkinlerin hayatına uzantısı, ya da yetişkinlerin bilgi alışverişi, haberleşme sistemleri üzerine «oyun kuralları»nın uygulanması oldukları ortaya çıkar.

Bu kuralları şöyle sıralayabiliriz: 1) Bilinmeyeni bilinen olana dek inceleyeceksin. 2) Bilineni belirli bir ritm içerisinde tekrarlayacaksın. 3) Bu tekrarlamayı, olanaklarını elverdiği bütün çeşilerde deneyeceksin. 4) Bu çeşitler arasında en doyurucu olanları seçecek ve diğerlerini bunları daha da geliştirmek uğruna harcayacaksın. 5) Bu çeşitlemeleri birbirleriyle tekrar tekrar birleştireceksin. 6) ütün bunları yapmış

olmakiçin, yni herhangi bir amaç uğruna değil, kendisi bir amaç olduğu için yapacaksın.

Bu kurallar bir uçtan diğerine, kumla oynayan çocuktan, senfoni hazırlayan kompozitöre kadar hepimiz için geçerlidir.

Son kural özellikle önemlidir. Araştırıcı davranış beslenme, savaşma, çiftleşme ve diğer yaşamı sürdürme biçimleri üzerinde de rol oynar. Ama burada, bu eylemlerin başlangıç dönemleriyle sınırlı ve özel koşullarına bağlı kalır. Hayvanların çoğu için de bundan ileri gitmez araştırma. Araştırmak için araştırmak söz konusu değildir onlar için. Oysa, memeli hayvanların üst kesiminde ve özellikle bizlerde diğer güdülerden ayrı ve kendine özgü bir nitelik kazanmıştır. Amaç, çevremizdeki dünya ve bu dünya ile olan ilişkimiz hakkında karmaşık ve ince bir bilinçlenmeyi hazırlamaktır. Bu bilinçlenme basit yaşam sürdürme amaçlarının özel kavramları içerisinde edğil, daha geniş bir anlamda gelişir. u konuda edindiklerimizi herhangi bir zaman, herhangi bir yerde ve herhangi bir konuyla ilgili olarak uygulayabiliriz.

Bilimsel ve teknolojik gelişmeyi bilhassa bu konunun içine almadım. Çünkü, bu gelişim, daha çok temel yaşam sürdürme amaçlarının, savaşma (silâhlar), beslenme (tarım), yuva yapma (mimarlık) ve konfor (tıp) gibi yaşam sürdürme amaçlarının özel metodlarıyla ilgilidir. Ancak, şunu da belirtelim ki, teknik gelişimler zamanla daha içiçe, ayrılmaz bir bütün haline geldikçe, saf araştırıcılık bilimsel alana da yayılmaktadır. Bilimsel araştırma (burada kullanılan araştırma kelimesi bile «oyun»un niteliğini ortaya çıkarmaktadır) yukarıda sözünü ettiğimiz oyun kurallarına uygun olarak sürdürülür. «Saf» araştırma söz konusu olduğunda, araştırmacı da tıpkı sanatçı gibi hayal gücünü kullanmak zorundadır. «Gerekli» değil de, «güzel» bir araştırmadan söz eder örneğin. Sanatçı gibi, araştırmak için araştırmaktır onu ilgilendiren. Eğer çalışmalarının sonucu, belirli bir yaşam sürdürme amacına hizmet ediyorsa, daha da sevinir ama bu ikinci plânda kalır.

İster sanat, ister bilim alanında olsun, araştırıcı davranışlar varoldukça, «yeni sevgisi» ile «yeni korkusu» arasındaki bitmez tükenmez savaş da sürecektir. Bunlardan birincisi bizi yeni denemelere iter, ortaya bir yenilik atmak için kıvrandırır. İkincisi ise dizginler, bilinene sığınıp onunla yetinmeye zorlar. Hayat boyu heyecan verici yeni dürtülerle dost bildiğimiz eskiler arasında çabalayıp dururuz. «Yeni sevgisi»ni kaybettiğimiz anda kısır kalırız. «Yeni korkusu»nu yitirdiğimizde felâketin içine tepe üstü dalmamız an meselesi haline gelir. Bu çatışma, çabalama, yalnızca, modada, giyimde, saç biçimlerinde, mobilya ve otomobillerde kendini göstermekle kalmaz, kültürel gelişimimizin temelinde yatar. Araştırır, sonra kısıtlar; inceler, sonra dengeyi buluruz. Ve gerek kendimizi, gerekse çevremizdeki dünyayı tanımaya, anlamaya adım adım devam ederiz.

Bu konuyu, araştırıcı davranışla ilgili özel bir yönümüze değinmeden kapamamız doğru olmaz kanısındayım. Söz konusu olan, çocukluk çağının toplumsal oyunla ilgili o kritik dönemidir. Çocuk çok küçükken, toplumsal oyunu ana-babaya dönüktür, büyüdükçe kendi yaşıtlarıyla oynamaya başlar. Ve küçüklere özgü bir «oyun grubuna» dahil olur. Gelişiminin önemli bir dönemidir bu. Araştırıcı bir eylem olarak etkisi, kişinin hayatı boyunca devam eder. Bu çağda, çocuğun bütün araştırmalarının hayat boyu etkisi olacağı şüphesizdir. Örneğin, müzik ve resim konularını araştırmamış bir çocuk, bir yetişkin olarak bu konulara eğilmekte güçlük çekecektir. Ama diğer bir çocukla oynadığı oyunun, kişiliği üzerindeki etkisi muhakkak ki en önemlisidir. Çocukluğunda müzik alanında araştırma yapmamış bir yetişkin, bu konuyla ilk karşılaştığında güçlük çekebilir, ama müziği ilk kez yetişkin olarak araştırması hiç bir zaman olanak dışı değildir. Oysa, bir oyun grubuna dahil olması engellenmiş bir çocuk, yetişkin olarak toplumsal ilişkilerinde büyük sıkıntı çekecektir. Maymunlarla yapılan deneylere göre, çocukluk çağında toplumsal ilişkiden

yoksun bırakılan maymun, yalnızca kendi içine dönük bir birey olmakla kalmamakta, aynı zamanda cinsel ilişkilere ve ana - çocuk ilişkisine karşı tavır almaktadır. Yalnız büyütülen maymunlar, çocuklarının daha ileri dönemlerinde oyun gruplarına dahil edilseler bile, kaynaşamıyor, ortalıkta zıplayıp, bağıran diğer maymunlara hiç bir zaman katılamıyorlar. Oyun odasının bir köşesine çekilip oturmayı, çoğunluk bacaklarını kolları arasına almayı ya da gözlerini kapamayı tercih ediyorlar. Olgunlaştıklarında ise, fizik gelişmeleri normal olmasına rağmen, diğer cinsten eşlere hiç bir ilgi göstermiyorlar. Zorla çiftleştirilmeleri halinde, dişi normal bir doğum yapıyor, ancak yavrularına karşı vücutlarına tırmanan kocaman parazitlermiş gibi davranıyorlar. Onları ya kovalıyor, ya dövüyor, ya öldürüyor, ya da yok sayıyorlar.

Yavru şempanzelerle yapılan benzeri deneylerde, uzun bir tedavi sonucu ve özel ilgi gösterildiği takdirde, bu davranış hatasını bir yere kadar düzeltmek mümkün olmuştur. Ancak, aşırı ilgi görmüş bütün çocukların yetişkinler dünyasında ilişki kurmakta büyük güçlükler çektiklerini unutmayalım. Bu özellikle tek evlât durumundaki çocuklar için önemlidir. Kardeşlerinin olmaması daha başlangıçta böyle bir davranış sapmasına yol açacaktır. Küçüklüklerinde çocukların bağıra çağıra birarada oynadıkları oyunların toplumsal etkisini hissetmemişlerse, hayat boyu utangaç ve içe dönük kalacak, cinsel çift-kurmada zorluk çekecek ya da hiç bir zaman kuramayacaklar, eğer kurabilirlerse, bu kez de kötü birer ana ya da baba olacaklardır.

Bundan da anlaşılacağı gibi, yetiştirme sürecini ikiye ayırıyoruz: önceki içe dönük dönem ve sonraki dışa dönük dönem. Her ikisi de aynı derecede önemlidir. Bu konuda maymunlar üzerinde yapılan deneyler, davranışlar üzerinde, bize hayli bilgi verir. Başlangıçta çocuk, anne tarafından sevilmekte, ödüllendirilmekte, korunmaktadır. Böylelikle güvenli-

ğin ne olduğunu öğrenir. İkinci aşamada ise, dışa dönük olmaya teşvik edilir, diğer çocuklarda toplumsal ilişki kurmaya itilir. Ananın başlangıçtaki sevgisi azalmış ve koruyuculuğunu sadece ciddi panik hallerinde, bütün topluluğun tehlikeyle karşılaştığı zamanlarda göstermeye başlamıştır. Gerçek bir tehlike olmadığı zamanlar kıllı eteklerinin ucundan ayrılmamakta direnen çocuğunu cezalandırmaktadır artık. Böylelikle çocuk da gittikçe artan bağımsızlığını öğrenmeye ve kabul etmeye başlar.

Bu durumun insan türü için de aynı şekilde geçerli olması gerekir. Bu iki dönemden herhangi birinde ana-baba bir yanlışlık yaparsa, çocuk gelecekte ciddi zorluklarla karşılaşacaktır. Eğer başlangıçta yeterince güven duymamış, ama dışa dönük hayatında başarılı davranışlarda bulunmuşsa, hayli kolaylıkla yeni toplumsal ilişkilere girebilecek, ancak bunları devam ettirmekte ya da derinlemesine bir ilişki kurmakta zorluk çekecekir. Eğer ilk aşamada güvenlik içinde büyümüş, sonraları da aşırı derecede korunmuşsa, yetişkin olarak yeni ilişkiler kurması zor olacak, ısrarla eski ilişkilerini sürdürmek isteyecektir.

Toplumsal ilişkiden kaçma tezahürleri gösteren bazı aşırı vakaları ele alırsak, araştırıcı davranışa da en aşırı ve karakteristik biçimde karşı olduklarını görürüz. Aşırı derecede içe dönük kişiler, toplumsal eylemin dışında kalabilirler ama bu, fizik eylemde de geri kaldıkları anlamına gelmez. Çoğunlukla dalgınlık içinde tekrar tekrar aynı şeyi yapan kişilerdir bunlar. Saatlerce vücutlarını ya da kafalarını sallar, kıvranır, kollarıyla vücutlarını sarar, sonra vaziyet değiştirip yine aynı şeyi yaparlar. Parmaklarını ya da vücutlarının bir başka tarafını emerler, kendi kendilerini çimdiklerler, garip yüz ifadeleri takınıp bunları tekrarlarlar, ya da küçük nesneleri ritmik hareketlerle bir yere vurur ya da yuvarlarlar. Hepimizin zaman zaman ortaya çıkan bu çeşit tiklerimiz vardır, ancak

aşırı vakalarda bu tikler esaslı ve uzun süreli fizik ifade tarzına dönüşmüştür. Nedeni de, bu kişilerin çevrelerini çok tehlikeli, toplumsal ilişki kurmayı ürkütücü hatta olanaksız görmeleri ve bildik bir davranışla daha içiçe gelerek ona sığınmalarıdır. Bir eylemi ritmik olarak tekrarlamak, onun iyice bilinmesine yol açmakta, dolayısıyla «güvenilir», «zararsız» olduğunu kanıtlamaktadır. İçe dönük kişi, birbiriyle ilgisi olmayan çeşitli hareketler yapmaktansa, en iyi bildiği birkaç hareketle yetinir. Bu ihtiyatlılık ve riskten kaçınma hali «Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olma» türünden atasözleriyle ifade edilir.

Kalp atışlarının ritmindeki rahatlatıcı, çocukluk çağına dönüş olanağı sağlayan nitelikten, önceki bölümlerde söz etmiştik. Aynı görüşü, bu duruma da uygulayabiliriz. Tekrarlanan hareketlerin çoğu, kalp atışına yakın bir hızla yapılmakta, öyle olmasa bile, alışılagelmişi tekrar etmek, o harekete yeterince rahatlatıcı bir nitelik kazandırmaktadır. Toplumsal geri zekâlılık gösteren kişilerin, yabancı bir odaya konulduklarında, tekrar ettikleri stereotip hareketleri daha da artırdıkları bilinmektedir. Bu, yukarıda öne sürdüklerimize uygun düşer. Çevrenin daha da yeni olması «yeni korkusu»nu artırmakta ve rahatlatıcı araçları, bu artan korkuyu yenebilecek oranda çoğaltmak zorunlu olmaktadır.

Bir stereotip hareket ne kadar çok tekrarlanırsa, yapay bir ana kalbi atışının ritmine o kadar yaklaşır. «Dost» niteliği gittikçe artar ve sonunda vazgeçilmez hale gelir. Ona sığınmayı gerektiren o aşırı «yeni korkusu»na sebep olan durum ortadan kalksa bile, kişi, aynı hareketi yapmaya devam edecektir.

Toplumsal denge kurmuş kişilerde de arada sırada böyle tiklere rastlanır. Çoğu zaman bir gerginlikle birlikte ortaya çıkarlar ve burada da rahatlatıcı olarak kullanılırlar: Önemli bir telefon bekleyen iş adamının parmakları masanın üzerinde trampet çalar; doktorun bekleme odasındaki kadın, kuca-

ğındaki çantayı didikler; karısı doğumhaneye alınmış baba, kapının önünde bir aşağı bir yukarı dolaşır; öğrenci sınavda kalemini yer; tedirgin subay bıyığını sıvazlar. Bir noktaya kadar, araştırıcı davranışın karşısında yer alan bütün bu araçlar yararlıdır. Ancak, aşırıya kaçılırsa, her zaman için bir tutku, vazgeçilmez bir şey haline dönüşmeleri ve gerekli olmadığı zamanlarda bile süregitmeleri tehlikesi söz konusu olur.

Böyle stereotip hareketlerin, aşırı cansıkıntısı hallerinde de ortaya çıktıkları bilinmektedir. Bu, insanlar arasında olduğu kadar, hayvanat bahçesindeki kafeslerde de rastlanılan bir davranıştır. Bu hayvanlarda bazen ürkütücü derecede arttığı da görülür. Tutsak hayvanlar, kabil olsa, toplumsal ilişki kuracaklardır, ama buna koşullar olanak vermez. Durum, aşırı içe dönüklük vakalarındakinin aynıdır. Kafesler, tutsak hayvanların diğerleriyle ilişki kurmalarını önlemekte ve onlar da zorla bir içe dönüklüğe itilmektedir. Parmaklıklar, içe dönük bireyin önüne dikilen psikolojik engellerin elle tutulur, maddi karşılıklarıdır. Araştırmayı engelleyici bu unsur, hayvana tek bir olasılık, tek bir ifade yolu bırakmıştır ki, bu da stereotip hareketleri ritmik olarak tekrarlamaktır. Hepimizin bildiği, kafeste bir aşağı bir yukarı dolaşmak, hayvanat bahçesindeki hayvanların benimsedikleri stereotip hareketlerden sadece bir tanesidir. Stilize mastürbasyon bir diğeridir. Bazen bu, erkeklik organının ellenmesini gerektirmez. Hayvan (çoğu zaman maymun) sadece el ve kolunu ileri geri hareket ettirir, organına dokunmaz. Bazı dişi maymunlar kendi göğüslerini, yavrular ayaklarını emerler. Şempanzeler kulaklarına çalı çırpı sokarlar. Filler durmaksızın başlarını sallarlar. Diğer hayvanlar arasında kendilerini ritmik olarak ısıranlara, kıllarını yolanlara rastlanır. Kendilerini ciddi şekilde yaralayanlar olur. Bu hareketlerden bazıları bir gerilim karşısında ortaya çıksa da, çoğu sadece cansıkıntısına karşı gös-

terilen tepkilerdir. Çevrede hiç bir değişiklik olmadığı zaman araştırıcı içgüdü yozlaşmaya başlar.

Hemcinslerinden ayrı düşmüş ve böyle bir davranışı benimsemiş bir hayvanda, bu stereotip hareketlere neyin sebep olduğunu sadece dıştan bakarak anlamak olanaksızdır. Cansıkıntısı da olabilir bu, gerilim de. Eğer gerilimden doğuyorsa, o andaki çevresel durum buna sebep olabileceği gibi, daha uzun süreli bir gelişim, anormal şartlar altında yetişmenin getirdiği bir durum da söz konusu olabilir. Birkaç basit deneyle bunu cevaplandırmamız mümkün. Eğer kafese bilinmedik bir nesne konulursa ve eğer hayvan tekrarladığı hareketten vazgeçip, bunu incelemeye, araştırmaya başlarsa, stereotip hareketlere cansıkıntısını gidermek için başvurduğunu söyleyebiliriz. Öte yandan, bilinmedik nesnenin karşısında hayvanın bu hareketleri artarsa, ortada bir gerilim var demektir. Eğer kafesin içine aynı türden başka hayvanlar konulur ve normal bir sosyal atmosfer yaratılırsa ve eğer hayvan, tekrarladığı hareketlerden gene de vazgeçmezse, o zaman anormal bir yalnızlık içinde geçirilmiş bir çocukluk çağı söz konusu olur.

Hayvanat bahçesine özgü bütün bu özellikler, insan türü için de geçerlidir (Belki de, hayvanat bahçelerini kurarken kendi şehirlerimizi örnek almamızı buna bağlayabiliriz). Bu bize ders olmalı ve «yeni sevgisi» ile «yeni korkusu» arasında sağlam bir denge kurmanın çok, ama pek çok önemli olduğunu hatırlatmalıdır. Sinir sistemimiz elden geldiği kadar bize yararlı olmaya çalışsa bile, sonuç hiç bir zaman gerçek davranış yeteneğimizin kılık değiştirmiş bir kopyasından ileri geçemeyecektir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SAVAŞMA

Bizi saldırgan davranışlara yönelten içgüdülerimizi anlayabilmek için, önce arka planda yatan kökenlerimizi, yani hayvan yanımızı ele almak gerekecektir. Günümüzde kitle eliyle kitleleri yoketme yolundaki şiddet hareketlerine öylesine önem vermekteyiz ki, bu konuya objektif olarak eğilmek olanağımız hemen hemen yok olmuş gibi. En «serin kafalı» aydınların bile saldırganlığı önlemenin âcil bir ihtiyaç olduğundan söz ederken nasıl saldırgan bir şiddetle bağırdıklarını biliriz. Buna şaşmamak gerek. Bugün içinde bulunduğumuz durum, en iyimser deyimle berbattır ve yirminci yüzyıl son bulmadan kendi kendimizi yok etmemiz büyük bir olasılıktır. O zaman da tek tesellimiz, tür olarak, üzerimize düşen ödevi ilginç bir sona ulaştırdık, demek olacaktır. Diğer hayvanlara kıyasla uzun olmamakla birlikte, olaylarla dolu bir dönem olmuştur bu. Ama, türümüzün dehşet verici bir mükemmeliyete ulaşan saldırı ve savunu taktiklerini incelemeden önce, mızraksız, tüfeksiz, bombasız hayvanlar dünyasında şiddetin temel niteliklerini bir gözden geçirelim:

Hayvanların kendi aralarında döğüşmeleri, makul iki sebepten birine dayanır. Ya toplumsal hiyerarşi içinde üstünlük kazanmak, ya da belirli bir toprak parçası üzerinde hak sahibi olmak. Bazı hayvan türleri için hiyerarşi önemlidir, belirli bir toprak sorunu söz konusu değildir; diğerleri toprak üzerinde dururlar, hiyerarşi sorunları yoktur. Bir üçüncü grup ise, sahip olduğu topraklar üzerinde hiyerarşi sorunlarını çözümlemek zorundadır. Bu yüzden, onlar için saldırgan-

lığı gerekli kılan her iki neden de mevcuttur. Bizler bu son gruba dahiliz. Daha maymunken hiyerarşik sistem bütün ayrıntılarıyla içimize işlemiştir. Maymun hayatının temel biçimidir bu. Grup durmaksızın yol alır, hiç bir yerde belirli bir toprak parçasına bağlanacak kadar kalmaz. Arasıra grup üyeleri arasında anlaşmazlıklar başgösterse de bunlar, örgütlenmiş, önceden tasarlanmış hareketler değildir ve sıradan bir maymunun hayatında önemli bir yer tutmaz. Öte yandan, «gagalama düzeni» (ilk defa tavuklarla ilgili olarak kullanıldığından bu deyim benimsenmiştir) maymunların gündelik, giderek, dakikalık hayatlarında büyük önem taşır. Maymun türlerinin çoğunda lider bir erkek maymun ve onun yönetimi altında bir sosyal hiyerarşi düzeni görülür. Lider maymun çok yaşlandığında ya da güçten düştüğünde sağlam yapılı bir genç maymun tarafından devrilir ve «başbuğluk kaftanını» ona devretmek zorunda kalır. (Bazen genç lider, kelimenin tam anlamıyla «başbuğluk kaftanına» sahip çıkar: tüylerini döker ve parlak, uzun tüylü yeni bir «kaftana» bürünür.) Koloni her zaman bir arada bulunduğundan tiran, her an iş başında olmak zorundadır. Buna rağmen, lider maymun toplululuğun en şık, en bakımlı ve en fazla cinsel çekiciliği olanıdır.

Ama böyle sıkı bir diktatorya düzenine bütün maymun türlerinde rastlanmaz. Aşağı yukarı her topluluk, tiranlar tarafından yönetilse de, aralarında müşfik ve hoşgörü sahibi olanlar da vardır; gorillerde olduğu gibi. Lider goril dişilerini alt kademedeki erkeklerle paylaşmakta bir sakınca görmez, yemek konusunda cömert davranır; ancak, paylaşılamayacak bir şey karşısında ya da topluluk üyeleri arasında kural-dışı döğüşme ya da isyan belirtileri başgösterdiğinde üstünlüğünü ortaya koyar.

Çıplak maymunun evi belli, işbirlikçi bir avcı olmasıyla bu sistemin de değiştirilmesi gerekti. Cinsel davranışı ile birlikte, karakteristik primat sistemi de, yeni benimsediği «etyiyicilik»le uyuşacak biçimde değiştirilecekti.

Topluluğun toprağa bağlanması şart olmuştu. Belirli bir yerleşme bölgesini savunmak zorundaydı bundan böyle. Avcılık işbirliğine dayandığından, savunu da bireysel değil, toplumsal düzeyde yapılacaktı. Maymun kolonisinin özelliğini teşkil eden, bir tiran yönetimindeki hiyerarşi sistemi, avlanma sırasında alt kademedekilerden işbirliği sağlamaya yarayacak biçimde değiştirilecekti. Ama bunu bütünüyle oradan kaldırmak söz konusu olamazdı. Ciddi kararlar alabilmek ve bunları uygulamak için güçlü üyelerden ve bir liderden kurulu, daha ılımlı bir hiyerarşik sistem gene de kalacaktı: Bu liderin karar alırken alt kademedekilerin hislerini, ormanda oturan kıllı atalarına kıyasla çok daha fazla dikkate alması gerekse bile.

Toprağın toplum olarak savunulması ve hiyerarşik örgütlenmenin yanı sıra, çocukların uzun süre ana-baba tarafından bakılmaları gereği, çiftlerden kurulu aile düzeninin benimsenmesinden dolayı bir diğer «otorite» sorunu çıkarmıştır karşımıza. Her erkek bir aile reisi olarak koloninin genel yerleşim bölgesini savunmaktan başka, kendi yuvasını savunmayı da yüklenmiştir. Böylelikle, bilinen bir ya da iki yerine bizler için üç saldırganlık gerekçesi söz konusu olmaktadır.

Saldırganlık nedir? Hangi davranış biçimleriyle kendini gösterir? Birbirimizi sindirmeyi nasıl başarırız? Bir kez daha diğer hayvanları gözden geçirelim. Memeli bir hayvanın «saldırganlık hisleri kabardığında», vücudunda bazı fizyolojik değişiklikler görülür. Bütün mekanizmanın, otonom sinir sistemi aracılığıyla, harekete geçmeye hazırlanması gerekecektir. Bu sistem birbirini dengeleyen iki karşıt alt-sistemden meydana gelir: sempatik ve parasempatik sinir sistemleri. Bunlardan birincisi, vücudu şiddet hareketine hazırlar. İkincisi, vücudun «stoklarını» koruma ve yeniden «stoklama» ile görevlidir. Birincisi «harekete hazırsın, fırla,» derken, ikincisi «yavaş ol, gevşe biraz, gücünü birden yitirme,» demektir. Normal koşul-

lar altında vücut her iki sesi de dinler ve mutlu bir denge içinde yaşamını sürdürür. Ama, güçlü bir saldırganlık hissi uyandığında yalnızca sempatik sistemi dinler. Sempatik sistem harekete geçtiğinde, kanda adrenalin birikir, bütün dolaşım sistemi etkilenir, kalp hızlı hızlı atmaya başlar; kan, deri ve iç organlardan kaslara ve beyne aktarılır. Tansiyon yükselir. Kandaki al yuvarların yapım faaliyetinde önemli bir artış görülür. Kan pıhtılaşması mekanizması da hızlanır. Sindirim ve besin stoklama faaliyetleri durmuştur. Salya çıkarma frenlenir. Midenin hareketleri, mide sularının çıkartılması ve barsakların peristaltik faaliyeti kısıtlanmıştır. Gerek sidik torbası, gerekse kalın barsak, normal zamanlarda olduğu kadar kolay boşalmazlar. Karaciğerde stoklanmış karbonhidratlar, kana karışarak şeker oranını artırırlar. Solunum faaliyetinde önemli bir artış göze çarpar. Nefes alıp verme sıklaşmış ve derinleşmiştir. Isı dengeleme mekanizmaları çalışmaya başlamıştır. Terleme artmış, kıllar dimdik olmuştur.

Bütün bu değişiklikler, hayvanın döğüşe hazırlanmasına yardımcı olmak içindir. Sanki sihirli bir değnek dokunmuş, hayvanın yorgunluğunu silip süpürmüş ve yaşamını sürdürmek için vermesi gereken bu savaşta kullanması için tüm enerji emrine verilmiştir. Kan en fazla ihtiyaç duyulan yerlere —daha çabuk düşünmeyi sağlamak için beyne, daha şiddetle savaşabilmek için kaslara— pompalanmaktadır.

Kanda şekerin artması, kasların verimliliğini artırmak içindir. Kan pıhtılaşması hayvan yaralandığı takdirde, kanın çabuk pıhtılaşıp, kan kaybının önlenmesi amacıyla hızlanmıştır. Dalak, alyuvar yapımını artırmıştır, çünkü beraberinde kan dolaşımının da hızlanmasıyla solunum sisteminin oksijen alımı / karbondioksit atımı mekanizmasına yardımcı olmaktadır. Kılların dikleşmesiyle daha büyük bir deri alanı havayla temas edebilmekte, böylelikle vücut soğutulmaktadır. Terleme de, aynı amaca hizmet eder. Aşırı faaliyetin doğuracağı fazla ısınma durumu da böylece karşılanmış olur.

Bütün hayati sistemler harekete geçmiş, hayvan saldırıya hazır duruma getirilmiştir. Ancak, bir engel vardır ortada. Açıktan açığa döğüşmek değerli bir galibiyet sağlayabilir ama galibe ciddi bir zarar gelmesi de her zaman için söz konusudur. Düşman saldırganlık hissi kadar, korku da uyandırmaktadır. Saldırma isteği hayvanı ileri itmekte, korku frenlemektedir. Bu önemli bir iç çatışma doğurur ve sonuç olarak da döğüşme hisleri kabarmış hayvan hemen açıktan açığa saldırmaz düşmanına. Saldırma tehditleriyle başlar işe. İçindeki çatışma devam etmektedir. Vücutça savaşa hazırdır ama, ilk hamleyi yapmaya hazır değildir. Eğer bu noktada rakibini sindirebilecek bir görünüşe sahipse, rakibi geriler. Tercih edilen yol da budur zaten. Zafer, kan dökmeden kazanılmıştır. Böylece sözkonusu hayvan türü, üyeleri arasında boş yere kayıp vermeden sorunu halledebilecek ve bundan da büyük kazancı olacaktır.

Daha yüksek kademelerdeki hayvanlar arasında bu eğilime, «âyinleştirilmiş döğüş» eğilimine, çok rastlanır. Gözdağı ve karşı-gözdağı gerçek fizik döğüşün yerini almış gibidir.

Can bahasına girişilen döğüşlere gene de rastlansa bile, bunlara daha çok son çare olarak, saldırı ve karşı-saldırı işaretleri anlaşmazlığın çözümlenmesini sağlamadığı durumlarda, başvurulmaktadır. Yukarıda ayrıntılı olarak incelediğimiz fizyolojik değişimlerin dış görünüşleri, saldırgan hayvanın erişmiş olduğu şiddet derecesini düşmana anlatmaya yeterli olmaktadır genellikle.

Ancak, davranış yönünden çok iyi sonuç veren bu durum fizyolojik bir sorun yaratmaktadır. Vücut büyük bir boşalım için bütün varlığıyla hazırlanmış, ama beklenilen faaliyet gerçekleşmemiştir. Ne yapar otonom sinir sistemi bu durumda? Bütün askerlerini ön safa dizmiş, vur emri beklemektedir, oysa onlar sadece boy göstermekle savaşı kazanmışlardır. Peki ama şimdi ne olacaktır? Eğer fizik savaş, sempatik sinir sis-

teminin harekete geçmesinden sonra doğal çizgiyi izlemiş olsaydı, bütün hazırlıklar bir işe yarayacaktı. Enerji yakılacak ve zamanla parasempatik sistem görevi devralarak yavaş yavaş fizyolojik bir durgunluk getirecekti vücuda. Ne var ki, saldırganlık ile korkunun yarattığı gergin çatışma durumunda hareket engellenmiştir. Parasempatik sistem vargücüyle direnmiş ve otonom rakkas, bir ileri bir geri sallanmaya başlamıştır. Gözdağı ve karşı-gözdağı verilmekte, sempatik sistemin baskısını belirten işaretlere rağmen zaman geçmektedir. Yavaş yavaş bu işaretlerin yanısıra parasempatik sistemin de vargücüyle çalıştığını belirten şimşekler çakmaya başlar. Ağzın kuruması, aşırı salya çıkarmaya dönüşmektedir. Kalın barsakların kasılması birden gevşeyebilir, hayvan dışkı dahi çıkarabilir. Sidik torbası üzerindeki baskı kaybolduğundan, işemesi de mümkündür hayvanın. Deriden çekilen kan geri gelir ve yüzde ateş basma, kızarma görülebilir. Derin ve sık solumalar, yerlerini derin iç çekişlere, nefes tutmalara bırakabilirler. Parasempatik sistemin, sempatik sistemin aşırılıklarını frenleme çabalarıdır bütün bunlar. Normal durumda vücut bir yönde bu denli aşırı tepkiler gösterirken, tam karşıt yönde aynı aşırılıkta tepki göstermesi olacak şey değildir, ama gözdağı verme süresi boyunca her şey altüst olmaktadır. (Büyük bir şok geçirildiğinde görülen bayılma hali bu yoldan açıklanabilir. Böyle durumlarda ani olarak beyne çıkmış olan kan aynı şiddetle geri çekilince, birden kendini kaybetme başgöstermektedir.) Öte yanda, gözdağı işaretleri sistemi açısından bu fizyolojik kargaşalık bir nimettir. Bu kargaşalık, verilen işaretler için çok zengin bir kaynak sağlamaktadır. Evrim süreci içinde belirli bir ruh halini ileten bu işaretler hem sayıca artmış, hem de gelişmişlerdir. Örneğin, dışkı boşaltmak ve işemek birçok memeli hayvan türleri için toprakla ilgili koku-bırakma araçları haline gelmişlerdir. Bunun en sık rastlanan örneği evcilleşmiş köpeklerin kendi yerleşme bölgeleri içindeki belli noktalara siymeleri ve rakip köpeklerle kar-

şılaştıklarında bu faaliyetlerinin artmasıdır. (Şehirlerimizin sokakları bu faaliyet için çok kışkırtıcı olmaktadır, çünkü bölgelerin sınırları birbirlerini aşmakta, çeşitli ve karmaşık bir rekabet düzeni ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden, köpek bu işaret noktalarına rakiplerinin kokusunu bastıracak gibi siymeye çabalar.) Bazı türlerin evrimi ise, «süper-dışkılama» teknikleri kazandırmıştır bu türlere. Su aygırının özel olarak yassılaşmış kuyruğu, dışkılama sırasında hızlı hızlı sallanır. Bu «yelpaze» aracılığıyla kazandığı dışkı serpme yeteneği sayesinde dışkılarını geniş bir alana yayabilir hayvan. Diğer birçok türde ise, anus civarında oluşan özel guddeler dışkıya, hayvana özgü kuvvetli kokular ekler.

Yüzün aşırı kızarmasına ya da solmasına yol açan dolaşım bozuklukları birçok hayvanın yüzünde ve kıçında kılların dökülerek deriyi çıplak bırakması sonucu, kolaylıkla farkedilebilir hale gelmiş ve zamanla belirli bir gözdağı işaretine dönüşmüşlerdir. Nefes tutma ve tıslama gibi solunum bozuklukları hırıltı, kükreme ve diğer çeşitli saldırganlık belirten seslere dönüşmüşlerdir. Bir iddiaya göre, sesli işaretlerle haberleşme sisteminin kökeni de budur. Solunum bozukluklarından türeyen bir diğer eğilim de, şişinme gösterilerinin evrimidir. Birçok hayvan, tehdit karşısında şişinir ve özel olarak gelişmiş hava torbacıklarını ya da cepleri kullanır bu gösteride. (Bu, özellikle solunum sistemlerinin temeli, zaten çeşitli hava torbacıklarından meydana gelen kuşlarda rastlanan bir gösteridir.)

Saldırganlıkla ilgili olarak tüylerin dikleşmesi, ibik, yele ve perçem gibi özel bölgelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bunlar ve diğer bazı belirli tüy parçaları göze çarpacak niteliktedir. Kıllar uzun ya da serttir. Renkleri, çevredeki kürkle tezat teşkil eder. Saldırganlığı uyanan hayvanın tüylerinin dimdik olması, onun daha iri gözükmesine, renkli kürk parçacıkları ise, daha büyük ve parlak bir görünüş kazanmasına

yol açar. Saldırganlık halinde terleme, koku işaretlerinin bir diğer kaynağı haline gelmiştir. Birçok türlerde bu konuda da, diğerlerinde olduğu gibi, bu olanaktan yararlanmak için evrimsel eğilimler görülmektedir. Bazı ter bezleri özel, karmaşık koku bezlerine dönüşmüş, bunlar yüz, ayak, kuyruk ve diğer vücut kısımlarına dağılmışlardır.

Bütün bu gelişimler, hayvanların haberleşme sistemini zenginleştirmiş, ruh hali bildiriminde kullandıkları dili geliştirmeye yaramıştır. Kısacası, saldırıya hazır hayvanın tehditkâr davranışlarını «yüzünden okunur» hale getirmişlerdir.

Bu, daha hikâyenin yarısı. Şimdiye kadar yalnızca otonom sistemle ilgili işaretlerden söz ettik. Bunların yanısıra bir de gözdağı veren hayvanın gerilim altındaki kaslarının hareketinden ve duruşundan doğan bir işaretler serisi de vardır. Otonom sistemin bütün yaptığı, vücudu, kasları harekete geçirebilecek gibi hazırlamaktır. Ama ya kaslar? Onlar ne yapar? Saldırıya geçmek üzere kasılmışlar, ama saldırı gerçekleşmemiştir. Bunun sonucu bir süre «saldırgan niyetli» hareketler, çekimser hareketler ve kararsız pozisyonlar görülür kas yapısında. Saldırma ve kaçma arasında kalan vücut, debelenmektedir. «Saldır» emri ağır basar basmaz, hemen bir karşı emir gelir: «Kaç». Oysa, her kaçış eğilimi, bir saldırı eğilimiyle etkisiz kılınacaktır. Evrim süreci içinde bu genel tedirginlik hali özel gözdağı verme ve sindirme pozisyonlarına dönüşmüştür. Kaçma ya da saldırma niyeti belirten hareketler biçimsel bir nitelik kazanmış, kararsız debelenmeler ritmik kıvranma ve titremelerle belirlenmiş ve giderek yepyeni bir «saldırganlık işaretleri repertuarı» oluşmuş ve gelişmiştir.

Bunun sonucu olarak da, birçok hayvan türlerinin ayrıntılı gözdağı âyinleri ve savaş «dansları» ortaya çıkmıştır. Rakipler türe özgü abartılmış bir «kasılma» içinde, vücutları dimdik ve gerilmiş olarak birbirlerinin çevresinde dolaşırlar.

Eğilip kalkarlar, kafa sallarlar, titrerler, vücutlarını ritmik hareketlerle sağa sola sallarlar, kısa, biçimsel koşma hareketlerini tekrarlarlar. Toprağı eşelerler, sırtlarını kabartır ya da başlarını yere yaklaştırırlar. Bütün bu niyet gösterileri önemli haberleşme işaretleri olup, otonom sinir sisteminden gelişen işaretlerle birleşmeleri sonucu hem duyulan saldırganlığın, hem de saldırmayla kaçma istekleri arasında kalan hayvanın çelişkisini çok iyi yansıtırlar.

Dahası da var. Bir diğer özel işaretler kaynağı da, «oyalayıcı faaliyetler» olarak adlandırılan davranış kategorisidir. Aşırı bir iç çatışmanın yan etkilerinden biri de hayvanın garip ve yersiz bazı davranışlarda bulunmasıdır. Sanki, yapmak istediği her iki şeyi de yapamayan hayvancağız, birikmiş enerjisini bambaşka, sorunun tamamen dışında bir faaliyetle boşaltmaya çalışmaktadır. Kaçma isteği, saldırmasını, saldırma isteği de kaçmasını engellemekte, hayvan da duygularını bambaşka bir şeye yöneltmektedir. Birbirlerine gözdağı vermekte olan iki rakibin birdenbire büyük bir kasıntı içinde başlanan, fakat yarım bırakılan bir yemek yeme faaliyetine geçtikleri, sonra yine aniden geri dönüp tehditkâr tavırlarını takındıkları bilinmektedir. Ya da kaşınıp temizlendikleri, sonra tipik gözdağı hareketlerine devam ettikleri olur. Bazı türlerde bu «oyalayıcı faaliyetler» yuva yapma biçimini alır. Yerde gördükleri veya yuva yapımında kullanabilecekleri bir malzemeyi alıp, hayali bir yuvaya bırakırlar. Diğerleri, «saniyelik bir uyku»ya dalmak üzere esneyip, gerinerek uyku pozisyonuna geçerler.

Bu «oyalayıcı faaliyetler» hayli tartışmalı bir konudur. Bir iddiaya göre, bu hareketleri «yersiz» olarak adlandırmayı doğrulayacak hiç bir nesnel kanıt yoktur. Hayvan yemek yiyorsa acıktığı içindir, kaşınıyorsa kaşınma ihtiyacı duyduğundandır. Bir hayvanın gözdağı verirken «oyalayıcı faaliyet» olarak nitelenen yemek yemesinin açlıktan ileri gelmediğini

kanıtlamanın olanaksız olduğu öne sürülmektedir. Ancak, bütün bunlar masabaşı eleştirileri olmaktan ileri gidemez. Çeşitli hayvan türlerinde saldırgan niyetli karşılaşmaları izlemiş ve incelemiş olan herkes bu iddiayı «saçma» olarak niteleyecektir.

Bu karşılaşmalarda öylesine bir ciddiyet ve dram hali vardır ki, bir an için bile olsa, rakiplerden birinin, her şeyden vazgeçip sırf yemek için yemek yemesi, ya da uyumuş olmak için uyuması, düşünülemez.

«Oyalayıcı faaliyetler»in ortaya çıkış nedenleriyle ilgili akademik tartışmalar devam ededursun, bu konuda kesin olarak bilinen bir şey varsa, o da işlevsellik açısından bu hareketlerin bir diğer tehdit işaretleri kaynağı olduğudur. Birçok hayvan türünde bu hareketler hemen göze çarpmaları için ve gösteriş yapmak amacıyla olağanüstü abartılmıştır.

Öyleyse bütün bu faaliyetler, yani otonom sinir sistemine bağlı işaretler, «niyet» hareketleri, yersiz pozisyonlar ve «oyalayıcı faaliyetler», ayinleştirilmiş ve hep birlikte hayvanların kolayca anlaşabilmelerine yarayan bir işaretleşme repertuarı meydana getirmişlerdir. Çoğu karşılaşmalarda bu işaretler, rakiplerin sorunu saçsaça, başbaşa girişmeden çözümleyebilmeleri için yeterli olmaktadır. Ancak, bu sistemin çalışmadığı durumlarda, örneğin kalabalıkta, gerçek döğüş yer almakta ve işaretler yerlerini fizik saldırının amansız mekanizmasına bırakmaktadır. O zaman dişler, ısırmak, koparmak; kafa ve boynuzlar, toslamak, şişlemek; vücut, vurmak, itmek; bacaklar, tırmalamak, tekmelemek; eller, tutmak, sıkmak ve kuyruk da döğmek için kullanır. Gene de bir rakibin diğerini öldürmesi çok ender rastlanan olaylardandır. Avları için özel öldürme teknikleri geliştirmiş türler bunları kendi türlerinden biriyle döğüşürken hemen hiç bir zaman uygulamazlar. (Bu konuda ciddi yanlışlara düşülmüştür. Bunun nedeni de, genellikle ava saldırmayla rakibe saldırma davranışları ara-

sında bir benzerlik öne süren yanlış bir varsayımdan yola çıkılmış olmasıdır. Oysa, bu iki davranışın ne amaç, ne de uygulanma bakımından hiç bir ilgisi yoktur.) Düşman yeterince bastırıldığında, bir tehdit olmaktan çıkar ve koyverilir. Artık onun için fazla enerji tüketmenin anlamı yoktur ve daha fazla döğülmeden ve öldürülmeden) gitmesine izin verilir. Bütün bu kavgacı faaliyetlerin bizim türümüzdeki biçimlerini ele almadan önce, hayvanlarda saldırganlıkla iglili bir diğer konuya eğilmek gerekecek. Bu da yenilmekte olanın davranışıdır. Taraflardan biri döğüşün kendi aleyhine gelişmekte olduğunu sezer sezmez, bir an önce savuşmanın yollarını aramaya başlar doğal olarak. Ama, bunu her zaman kolaylıkla yapması mümkün olmaz. Kaçış yolu engellenmiş olabilir, ya da birbirine sıkıca bağlı bir topluluğun üyesi ise, kazanmakta olanın etki alanı dışına çıkması önlenir. Her iki durumda da galip gelmekte olana, artık tehdit edici niteliğini yitirdiğini, daha fazla döğüşmeye niyeti olmadığını göstermeli, yani bunu belirten bir işaret vermelidir. Eğer işaret vermeyi ciddi bir yara alana, ya da iyice bitkin düşene kadar geciktirirse, galip zaten görünüşünden bunu anlayacak, onu rahat bırakıp gidecektir. Ama, eğer durumu bu kadar kötülemeden yenilgiyi kabul ettiğini belirten bir işaret verirse, daha fazla cezalandırılmaktan kurtulacaktır. Bu işaret, ürlere özgü pes etme gösterisiyle verilir. Bu gösteriler saldırganı yatıştırır ve süratle saldırmaktan vazgeçmesini sağlayıp, anlaşmazlığın bir an önce çözümlenmesine önayak olur.

Çeşitli şekillerde ortaya çıkan bu gösterileri temelde ikiye ayırmak mümkündür: saldırganlık uyandırıcı işaretlerin artık verilmemesi, ya da saldırgan olmayan işaretlerin verilmeye başlanması. Bunlardan birincisi, kazanmakta olanı yatıştırmaya yarar; ikincisi ise, galibin içinde bulunduğu ruh halini başka bir şeye dönüştürmek amacını güder. Pes etmenin en kaba şekilde ifadesi kesin bir hareketsizliktir. Saldırganlık

şiddetli bir hareket serisine yol açtığından, durgunluk rakibin artık saldırgan olmadığının en kesin belirtisidir. Çoğu kez durgunlukla beraber diz çökme, ya da çömelme görülür. Saldırganlık halinde vücudu olabildiğince büyük göstermek sözkonusu olduğundan, bunun karşıtı olan çömelmekle galip yatıştırılmaya çalışılır. Rakipten yüz çevirmek de, yüzden saldırının tam tersi olması bakımından yararlı olabilecek bir diğer işarettir. Tehdtkâr olmayan daha birçok davranış benimsenir. Başı alçaltmak türe özgü bir gözdağı verme biçimi ise, başı yukarı kaldırmak önemli bir yatıştırıcı unsur olabilir. Saldırganın tüyleri dikleşmişse, tüylerini indirmesi de yardımcı olabilir. Çok sık rastlanmamakla birlikte, bazı durumlarda kaybetmekte olanın pes ettiğini belirtmek için vücudunun kolaylıkla yaralanabilecek bir kısmını saldırgana teslim ettiği görülür. Örneğin, bir şempanze boyun eğdiğini belirtmek için rakibine, kolaylıkla ısırabileceği elini uzatır. Saldırgan bir şempanzenin hiç bir zaman böyle bir davranışta bulunmayacağını bilen galip şempanzeyi yatıştırmaya elverir bu yalvarış ifadesi.

Yatıştırma işaretlerinin ikinci kategorisi yeni bir ruh hali yaratmaya aracılık eden işaretlerdir. Boyun eğen hayvan, rakibine saldırgan olmayan bir harekete davet eden işaretler göndermekte, saldırgan hayvan da bu işaretleri algıladıkça döğüşü sürdürmek için duyduğu istek azalmaktadır. Bu üç ana yoldan sağlanır. En sık başvurulan, yeni bir ruh hali yaratma işareti, çocukça bir yemek dilenme pozisyonu benimsemektir. Zayıf hayvan kendi türünün yavrularına özgü pozisyonda çömelip, galipten yiyecek dilenir. Bu, özellikle erkekle döğüşen dişilerin başvurdukları bir taktiktir.

Çoğu zaman çok iyi sonuç verir ve erkek, kursağındakileri boşaltarak dişiye yemek sağlar. Dişi de bunu yiyerek bu yemek-dilenme âyinini tamamlar. Böylece erkek, bir büyük, bir koruyucu davranışı benimsemiş olur, saldırganlıktan vaz-

geçer ve çift barışır. Bu, kur yapma dönemi besleme faaliyetlerinin temelini teşkil eder ve özellikle çift kurma sırasında erkeğin hayli saldırgan olduğu kuşlarda görülür. Bir diğer yeni ruh hali yaratma faaliyeti de yenik düşmekte olan hayvanın türünün dişisine özgü çiftleşme pozisyonuna geçmesidir. Yenik düşmekte olan hayvan cinsiyeti ve cinsel durumu ne olursa olsun, birden dişiye özgü domalma pozunu alır. Birdenbire böyle bir gösteride bulunması, saldırganda cinsel duygular uyandırdığından, saldırganlığı durulur. Bu durumlarda kazanmakta olan erkek (ya da dişi), boyun eğen erkek (ya da dişiye) biner ve çiftleşme benzeri hareketler yapar.

Yeni ruh hali yaratmanın üçüncü biçimi, tımar etmeye ya da edilmeye çağrıdır. Hayvan dünyasında toplumsal ya da karşılıklı temasın önemli bir yeri vardır ve bu faaliyet toplum hayatının sakin, barış halinde bulunduğu dönemlere özgüdür. Zayıf hayvan da galibi kendisini tımar etmeye çağırır ya da onu tımar etmek için izin istediğini belirten işaretler yapar. Bu yola sık sık başvuran maymunlar bu işaretlerin yanısıra, özel bir yüz ifadesi de takınırlar: Hızlı hareketlerle ağız şapırdatırlar. Bu ifade normal tımar töreninin bir aşamasının ayinleştirilmiş şeklidir. Bir maymun diğerini tımar ederken, ağzıyla onun vücudundaki deri parçalarını, çer-çöp ve pisliği ayıklar ve bunu yaparken de dudaklarını şaklatır. Bu ağız şapırdatma hareketlerini abartıp hızlandırmakla, zayıf hayvan bu görevi yapmaya hazır olduğunu işaret etmektedir ve çoğu kez saldırıcıyı yatıştırıp, onu tımarlanmaya razı etmeyi başarır. Bir süre sonra galip hayvan, bu tımar edilme faaliyetiyle öylesine uyuşur ki, mağlûp hayvan savuşup kaçar.

İşte hayvanların saldırganlık düzenini meydana getiren tören ve araçlar bunlardır. «Öldüresiye döğüşme» deyimi aslında et yiyicilerin amansız avlanma taktiklerini niteler. Oysa, zamanla bütün hayvan döğüşlerini kapsayan bir genelle-

meye dönüşmüştür. Bu, tamamen yanlış bir düşüncedir. Bir tür, yaşamını sürdürmeye niyetliyse, kendi cinsinden hayvanları öldürmesi kadar ters bir tutum olamaz. Tür-içi saldırganlıkların kısıtlanması ve denetlenmesi zorunludur. Türün avlanma silâhları ne kadar kuvvetli ve amansızsa, tür-içi çatışmaları önleyici tedbirlerin de o kadar sıkı ve sağlam tutulması gerekir. Hiyerarşik ve toprağa ilişkin çatışmaların «orman kanunu» budur. Bu kanuna uymayan türler çoktan ortadan silinmişlerdir.

Ya bizim türümüzün bu konuda durumu ne oluyor? Bize özgü gözdağı ve yatıştırma işaretleri nelerdir? Döğüş yöntemlerimiz nelerdir? Nasıl denetleriz bu yöntemleri?

Saldırganlığın uyanması ile bütün hayvanlarda görülen fizyooljik kargaşa ve kas sistemindeki gerilim bizde de başgösterir. Diğer birçok tür gibi, biz de «oyalayıcı faaliyetler»e başvururuz. Bazı açılardan diğer türlere kıyasla bu bellibaşlı ifadeleri güçlü işaretler olacak gibi geliştirememişizdir. Örneğin, rakibimizi sindirmek için tüylerimizi dimdik etme yeteneğine sahip değilizdir. Büyük bir şok geçirdiğimizde bunu yapabilsek de, («tüylerim diken diken oldu»), bir işaret olarak fazla önem taşımaz. Diğer açılarda ise hayli başarılı olduğumuzu söyleyebiliriz. «Diken diken» olmamızı engelleyen çıplaklığımız, etkili kızarma ve sararma işaretleri vermemizi sağladığından bir bakıma yararlı olmaktadır. «Sinirden bembeyaz», «kızgınlıktan kıpkırmızı», «korkudan sapsarı» oluruz. Burada dikkat edilmesi gereken beyazlıktır: vücutta bir faaliyetin varolduğuna işaret eder. Beraberinde saldırganlık belirten diğer hareketler de görülüyorsa, önemli bir tehlike işaretidir. Korku yaratan işaretlerle birleştiğinde panik uyandırır karşı tarafta. Hatırlanacağı gibi «beyaz», sempatik sinir sisteminin, «vur» emrini veren sistemin işaretidir ve hafife alınmaya hiç gelemez. Öte yandan, kızarma daha önemsizdir. Parasempatik sistemin vargücüyle karşı-saldırıya geçtiğini ve sem-

patik sistemin baskısının azaldığının işaretidir. Kızgınlıktan yüzü kızarmış rakibimizin, beti benzi atmış, çenesi kenetlenmiş rakibimize kıyasla, saldırıya geçme olasılığı daha azdır. Kırmızı-surat dizginlenmiştir ama beyaz-surat atlamaya hazırdır. Her ikisi de tehlikelidir tabii, ama beyaz-suratın derhal yatıştırılmadığı ya da karşı-gözdağı verilmediği takdirde saldırması çok daha olasıdır.

Aynı çizgide, sık sık ve derin solumak da, bir tehlike işaretidir ama, düzensiz hırıltılara dönüştüğünde, etkisi azalır. Ağzı kurumuş bir saldırganla salyaları akan bir saldırgan arasındaki fark da, birincisinin hemen saldırıya hazır olması, ikincisinin saldırısının ise dizginlenmiş bulunmasıdır. İşeme, dışkılama ve bayılma daha geç, büyük bir gerilimi izleyen şok dalgasının uyanmasıyla, ortaya çıkar.

Saldırma ve kaçma istekleri aynı anda, aynı şiddetle ortaya çıktığında, türümüze özgü bazı «niyet» hareketleri yapar, «yersiz» davranışlarda bulunuruz. Bunların en bilineni, yumruğumuzu sıkıp havaya kaldırmaktır. Bu hareket iki ayrı biçimde âyinleştirilmiştir. Rakipten hayli uzakta, ona vuramayacak kadar uzakta, iken sıkarız yumruğumuzu. Dolayısıyla işlevi mekanik olmaktan çıkmış, görsel bir işarete dönüşmüştür. (Giderek kolun bükülüp yana doğru uzatılmasıyla komünist rejimlerin benimsediği bir meydan okuma işareti olmuşur.) Kolun dirsekten aşağı bölümünü vuracakmış gibi ileri geri sallamakla daha da «âyinleştirilen» bu hareketin bir diğer uzantısı da yumruk sallamaktır. Mekanik olmaktan çıkıp, görsel bir görev yüklenmiştir bu rakipten yeterince uzakta yapılan «vurma» hareketleri.

Bunlarla birlikte bütün vücutta kesik, yaklaşma niyeti belirten ileri atılmalar görülür, ancak bunlar da fazla yaklaşmayı önlemek üzere denetlenmektedir. Ayaklar hırsla yere vurulur, havaya kalkan yumruğun yakındaki bir nesne üzerine inmesi mümkündür. Diğer hayvanlarda sık sık rastlanan

bu son hareket, «yön değiştirme faaliyeti» olarak adlandırılır. Saldırganlık uyandıran nesne, yani rakip, doğrudan saldırılamayacak kadar ürkütücü olduğundan saldırganlık hareketleri bir başka nesneye, ürkütücü olmayan bir nesneye, örneğin, zararsız bir seyirciye (hepimizin başına gelmiştir böylesi), hatta cansız bir nesneye yöneltilmektedir. Bu yollardan ikincisi seçildiğinde nesne, genellikle yumruğun şiddeti altında ezilir, parçalanır.

Karı-koca kavgalarında kadının yere atıp kırdığı vazo, aslında kırık bir vazo değil, kocanın paramparça edilip dağıtılan kafasıdır. Şempanze ve gorillerde benzeri bir gösteri, çevrelerindeki dalları, yaprakları kırıp koparmak, etrafı tahrip etmek şeklini alır. Bu da önemli görsel etkisi olan bir harekettir.

Bütün bu saldırganlık gösterilerinin beraberlerinde getirdikleri ve uzmanlaşmayla ulaşılan önemli bir unsur, gözdağı vermek için takınılan yüz ifadeleridir. Bu ifadeler, konuşma biçiminde gelişen sesli işaretlerimizle birlikte içinde bulunduğumuz saldırganca ruh halini karşımızdakine kesinlikle iletme metodumuzdur. Geçen bölümde belirttiğimiz gibi, gülümsemenin türümüze özgü bir ifade biçimi olmasına karşılık, saldırganlık belirten yüz ifadelerimizi, geliştirilmiş olsalar da, diğer maymunlarla paylaşırız (kızgın ya da korkmuş maymunun içinde bulunduğu ruh halini bir bakışta anlayabiliriz, ama dostluk ifadesini ancak zamanla öğrenebiliriz.) Kurallar basittir: saldırma isteği, kaçma isteğine baskın çıktıkça yüz hatları öne doğru toplanır. Bunun aksi sözkonusu olduğunda, yani korku ağır bastığında, yüz hatları geriye çekilir. Saldırı yüzü, kaşların çatılması, alnın düzgün olması, ağız köşelerinin de öne doğru toplanması ve dudakların sıkıca büzülmesiyle ifade edilir. Korkunun hâkim olmaya başlamasıyla da korku-tehdit yüzü ortaya çıkar. Kaşlar yukarı kalkmış, alın kırışmış, ağız kenarları geriye çekilmiş ve dudaklar açılarak dişler ortaya çıkarılmıştır. Bu ifadeyle birlikte aşırı

saldırganlık bildirdiği kanısını uyandıran bazı jestler yapılır. Bu nedenle alın kırıştırmak, diş gıcırdatmak «ürkütücü» işaretler olarak algılanagelmiştir. Oysa, aslında korku işaretleridirler. Vücudun karşısındakini sindirmek için giriştiği hareketler devam etmekteyken, yüz daha erken davranıp korkunun da tabloya girmekte olduğunu yansıtmaya başlamıştır. Yüzdeki ifade hâlâ tehditkârdır kuşkusuz, ve hafife alınmamalıdır. Eğer korku tamamen hâkim olmuş olsa, yüzdeki gerilme kaybolur ve bunu gören rakip de kavgayı bırakır, çeker giderdi.

Bütün bu yüz ifadelerini, diğer maymunlarla paylaşırız. Bu, özellikle büyük bir şebekle karşılaştığınız takdirde unutmamanız gereken yararlı bir bilgidir. Kültürel gelişimle icat ettiğimiz dil çıkarma, yanak şişirme, nanik yapma, yüz hatlarını abartılmış bir şekilde büzüp burmak gibi bazı ifadeler, tehdit repertuarımıza sonradan eklenmiştir.

Birçok kültürde vücudun diğer uzuvlarını da içine alan gözdağı ya da hakaret işaretleri görülür. Saldırganlık niyeti belirten hareketler («kızgınlıktan ter ter tepinmek») biçimselleşmiş ve ortaya çeşitli savaş dansları çıkmıştır. Burada görevleri düşmana gösteri yapmaktan ziyade, toplumda düşmana karşı güçlü ve ortak saldırganlık hisleri uyandırmaktır.

Öldürücü yapay silâhlarını geliştirilmesi sonucu, çok tehlikeli bir tür haline geldiğimizden, bunu dengeleyecek çok sayıda yatıştırıcı işaretler de geliştirmiş olmamız doğaldır. Diğer maymunlar gibi çömelerek ve feryat ederek boyun eğdiğimizi belirtiriz. Bunların yanısıra daha birçok itaat gösterisi benimsemişizdir. Çömelme, galibin ayağına kapanma, secdeye gelme şeklinde gelişmiştir. Daha ılımlı ifadeleri diz çökmek, baş eğmek, diz kırmak (reverans yapmak)tır. Bu işaretin temel unsuru, vücudun hâkim kişiye kıyasla daha alçaltılmasıdır. Oysa, gözdağı vermek istediğimizde, olabildiğince uzun ve büyük görünmek için kabarırız. Dolayısıyla itaatkâr dav-

ranış, bunun tam tersiyle, küçülerek ve kısılarak ifade edilir. Bu davranışı rasgele yapmak yerine, herbiri özel anlam taşıyan belirli hareketleri belli bir biçimde sıralamışızdır. Selâmlama hareketini ele alalım: selâmlama, özellikle kültürel işaretlerimizin kalıplaşma sonucu başlangıçta taşıdıkları anlamdan ne kadar uzaklaşabileceklerini göstermesi bakımından ilginçtir. Asker selâmını ilk bakışta saldırgan bir harekete benzetmek mümkündür. Vurmak üzere kol kaldırmanın bir işarete dönüşmüş biçimini andırır. Aradaki fark, elin yumruk biçimini almamış ve baştaki kaskete ya da şapkaya yönelmiş olmasıdır. Ve bu da şapka çıkarma hareketinden (ki vücudu alçaltma gösterisinin bir bölümüdür) geliştirilmiş bir davranıştır.

Başlangıçtaki kaba maymunca çömelmenin, baş eğme gibi daha ince bir hareket yolunda gelişmesi de ilginçtir. Buradaki ana unsur gözlerin aşağı indirilmesidir. Gözleri rakibin gözlerine dikmek açıktan açığa saldırganlık belirten tipik bir harekettir. En korkutucu yüz ifadeleri arasındadır ve genellikle kavgacı bir tavırla birlikte uygulanır. (Çocukların oynadıkları «kim gözünü daha geç kırpacak» oyununun ve basit bir merakla bir yabancıya bakan çocuğa «dikme gözünü, ayıptır» denilmesinin nedeni de budur.) Baş eğme hareketi artık eskisi kadar belirgin olmasa bile, yüzün eğilmesi her zaman varolan bir unsurdur. Örneğin, bir hükümdarın maiyetindeki erkekler, bu hareketi sık sık tekrarladıklarmdan vücudu belden kırarak eğmek yerine, boyundan kırarak, hükümdarı sadece başlarıyla selâmlamak yoluna gitmişlerdir. Gene de yüz (yani gözler) eğilmektedir.

Resmiyet gerektiren karşılaşmalarda ise, «göz dikme»nin karşıtı davranış, bakışlarımızı o kişiden başka bir şeye çevirmek şeklinde uygulanır. Ancak gerçekten saldırganlık besleyen birisi gözlerini gözlerinize dikip ayırmadan bakar. Gündelik yüz yüze konuşmalarınızda, konuşmakta olduğumuz kişinin yüzüne ancak cümle ya da «paragraf» sonunda bir göz

atarız. Söylediklerimize gösterdiği tepkiyi anlamak içindir o da. Profesyonel bir konuşmacının, gözlerini kürsüden, salonun duvarlarından ve boşluktan ayırıp, doğrudan doğruya dinleyicilerine bakmayı öğrenebilmesi hayli zaman alır. Hâkim durumda olmasına rağmen —koltuklarının güvenliğine gömülüp— ona gözlerini dikenler sayıca o kadar çoktur ki, elinde olmaksızın ilkel bir korku duyar. Ancak, uzun tecrübelerden sonra bu korkuyu yenebilecektir. Sahneye çıkan oyuncunun korku ile karışık heyecanı da karşısındakilerin saldırganlık anlamına gelen bir ifadeyle, gözlerini dikip ona bakmalarındandır. Verdiği oyunun niteliği ve nasıl değerlendirileceği, oyuncuyu elbette ki endişelendirmektedir. Ama, kitle halinde tehditkâr bir göz dikişle karşılaşmak daha zordur. (Burada da, merak ifadesi taşıyan bir bakış, bilinç altında, tehdit taşıyan bir bakışla karışmıştır.) Gözlükler (güneş gözlükleri de dahil) bakışı maksatlı olmasa da yapay olarak büyüttüğünden, yüze saldırgan bir görünüm verirler. Gözlüklü birine bakarken, etkisi artmış bakışları altında eziliriz. Yumuşak huylu kişilerin ince çerçeveli ya da çerçevesiz gözlükleri tercih ettikleri görülür. Böylelikle bilinçsiz de olsa, karşılarındakini bakışlarıyla ürkütmeksizin daha iyi görebilme olanağı kazanır ve karşı-saldırganlık uyandırmamaya çalışırlar. Dik bakmanın tam karşıtı davranış, gözleri ellerle kapamak ya da başı, kolun dirsekten kırılmasıyla yapılan yuvaya yerleştirmektir. Gözlerini, karşısındakinin gözlerine dikmemek için başvurulan bir diğer yol da, gözleri kapamaktır. Bazı kişilerin yabancılarla konuşurken, sık sık ve zorla gözlerini kapadıkları görülür. Sanki normal göz kırpma reflekslerinin süresini, bakışlarını gizlemek istermişcesine uzatmışlardır. Oysa, yakın dostlarımızla, rahat bir konuşma sürdürürken bu davranıştan vazgeçeriz. Bu davranış, kendi bakışımızdaki «tehditkâr»lığı örttüğü için mi, yoksa yabancının dik bakışından kaçınmak için mi (belki de her iki sebepten) benimsediğimiz kesin olarak bilinmemektedir.

Rakibi sindirmeye yarayan dik bakış, birçok türde evrimsel bir gelişimle savunu mekanizmaları olan «bakış-noktaları»nın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bazı böceklerin kanatlarında ürkütücü sabit bakışlarla bakan «gözler» vardır. Bunlar yalnız düşmanları saldırdığı zaman ortaya çıkarlar. Kanatlar açılır ve «gözler» düşmanın gözlerine dikilir. Yapılan deneylerle bu «gözler»in olağanüstü ürkütücü bir etkisi olduğu ve düşmanın çoğu kez hayvanı rahat bıraktığı saptanmıştır. Birçok balık ve kuş türleri de bu tekniği benimsemişlerdir. Bizim türümüzde ise ticari amaçla (bilinçli ya da bilinçsiz olarak) bu yola başvurulduğu görülür. Otomobillerde farlar bu biçimde kullanılır; motor kapağının ön çizgisi çatık bir kaşı andırır. Dahası «gözler»in arasına bir seri «metal diş» yerleştirilir çoğu kez. Yollar kalabalıklaştıkça ve otomobil kullanmak bir kavgaya dönüştükçe otomobillerin bu tehditkâr yüzleri daha da geliştirilmiş ve şoförlerine daha bir saldırgan görünüş sağlamışlardır. Bu örneğe kıyasla etkisi daha önemsiz olmakla birlikte, bazı mallara tehditkâr ifadeli isimler verilmektedir: OXO, OMO, OZO, OVO gibi. Yapımcıların böyle bir çağrışımla müşteri kaybetmemelerinin nedeni, isimlerin (tehdit yoluyla da olsa) müşterinin bakışını üzerine çekmeye yaraması ve çektikten sonra da zararsız bir karton parçası olmalarından ötürü saldırgan olmadıklarının anlaşılmasıdır. Bu rada, dikkati rakip kutuya değil de, o kutuya çekmekten ibaret olan amaç, elde edilmiştir.

Yukarıda zayıf şempanzelerin güçlüye ellerini uzattıklarından söz etmiştik. Biz de dilendiğimiz, yalvardığımız zaman öyle yaparız. Ayrıca, bizlerde bu hareket el sıkışmak biçimini alan bir dostluk ifadesine dönüşmüştür. Dostluk belirten davranışlar, çoğunlukla boyun eğme ifadelerinden çıkmıştır. Bu konuyu daha önce, gülümseme ve gülmeyle ilgili olarak ele almıştık. (Söz açılmışken bu iki davranış biçiminin de çekingen gülümseme ve sinirli kıkırdama biçiminde yatıştırıcı araçlar olarak kullanıldıklarına işaret edelim.) El sıkışmak,

aşağı yukarı aynı toplumsal sınıftan kişiler tarafından karşılıklı uygulanan bir törendir. Kişiler arasında önemli bir toplumsal farklılık olduğunda eğilerek el öpmeye dönüşmüştür. (insler v eçeşitli sınıflar arasıniaki «eşitlik» arttıkça bu jest ortadan kalkmaya başlamışsa da, kalıplaşmış hiyerarşik hâkimiyetin geçerli olduğu özel durumlarda, örneğin din kurumunda uygulanmaya devam edilir.) El sıkışmanın kendi kendine sallanma, ya da bel bükme biçimini aldığı da görülür. Bazı kültürlerde bu bir yatıştırıcı selâmlama biçimini alırken, diğerlerinde «acındırmak» amacını güder.

Teslim olma, boyun eğme davranışları çeşitli özellikler gösterir boksta havlu atmak, savaşta beyaz bayrak çekmek gibi. Ancak bunları burada ayrıntılı olarak ele almayacağız. Sadece diğer türlere özgü davranışlara benzemeleri açısından ilginç bulduğumuz birkaç basit «yeni ruh hali yaratma» aracını gözden geçireceğiz.

Hatırlanacağı gibi, saldırgan ya da saldırgan olması muhtemel olan hayvanlarda saldırgan-olmayan duygular yaratmak metodu olarak hayvanların çocuksu, cinsel ya da tımarla ilgili davranışlar benimsediklerinden söz etmiştik. Bizim türümüzde çocuksu davranışların itaatkâr yetişkinlerce benimsenmesine en çok kur-yapma döneminde raslanır. Birbirine kur yapan çiftlerin «bebekçe» konuştukları görülür. Bu, ana-baba olmak yolunda oldukları için değil, çiftin birbirlerinde yumuşak, koruyucu «anaca», «babaca» duygular uyandırma, dolayısıyla saldırgan duyguları (yani, ürkütücü duyguları) bastırmaya çalışmalarındandır. Kuşlarda görülen kur dönemi besleme örneğiyle, bizim türümüzde sevişenlerin birbirini beslemelerinin diğer dönemlere kıyasla olağanüstü artması arasında da büyük bir benzerlik görülüyor. Hayatımızda başka hiç bir zaman birbirimizin ağzına lezzetli lokmalar vermek, ya da durmadan çikolata, şeker ikram etmek için böylesine çaba harcamayız.

Yeni bir ruh hali yaratmanın cinsel bir yön almasına gelince, buna, saldırganlık söz konusu olduğunda erkek ya da dişi «zayıf»ın, erkek ya da dişi «güçlü» karşısında genel bir «dişilik» tavrı takınması biçiminde rastlanır. Bu yatıştırma yöntemine sık sık başvurulsa da, dişinin «domalma»sı, evrim sonucu bu cinsel pozisyondan vazgeçilmesiyle birlikte ortadan kalkmıştır. Artık hâkim erkeğin ritmik kalça hareketlerini okul çocuklarının cezalandırılmasında kullanılan değneğin hareketleri sembolize etmektedir. Öğretmenler bu davranışın gerçek anlamını kavrayıp, maymun atalarına özgü bir çiftleşme âyinini öğrencileriyle tekrarladıklarının bilincine varsalardı, bu cezayı uygulamaya devam etmezlerdi, sanırım. Kurbanlarına acı vermek için onları eğilerek itaatkâr dişi pozuna geçmeye zorlamak şart değildir. (Kız öğrencilerin hemen hiç bir zaman bu pozisyonda dövülmemeleri ilginçtir. Aksi halde, hareketin cinsel kökeni çok açıkça ortaya çıkardı.) Bu konuda, hayali geniş bir bilginin iddiasına göre, döğmeye hazırlanırken erkek öğrencilere pantolonlarını indirtmek, onlara daha fazla acı vermekten çok, cezayı uygulayanın (hâkim erkeğin) çocuğun dövüldükçe kızaran kıçını, cinsel istekle kızaran dişi maymunların kıçlarını hatırlattığı için görmek istemesindendir. Bu iddiayı bir yana bıraksak da, kesinlikle bilinen bir şey vardır: bu olağanüstü âyin yeni-bir-ruh-hali-yaratıcı, yatıştırıcı bir araç olmak görevini yerine getirmekten çok uzaktır. Zavallı erkek öğrenci, hâkim erkekte alttan alta cinsel istekler uyandırdıkça, âyin daha da uzayacak ve değneğin vuruşu sembolik düzeyde, ritmik kalça hareketlerine dönüştüğünden, çocuk kendini başladığı yerde bulacaktır. Saldırıya cinsel bir yön vererek ondan kurtulmuş, ancak cinsel saldırının sembolik bir biçim alması bu sefer yeni bir saldırıya yol açmıştır.

Üçüncü yeni-ruh-hali-yaratma aracı, tımarlama, bizim türümüzde küçük, ama önemli bir yer tutar. Tedirgin olduğunu sezdiğimiz kişiyi okşayarak yatıştırmaya çalışırız. Toplumun

hâkim tabaka üyesi kişileri itaatkârlar tarafından bakılıp süslenmek, tımar edilmek için bol bol zaman harcarlar. Bu konuyu ilerideki bir bölümde yeniden ele alacağız

«Oyalayıcı faaliyetler»e saldırganlığın söz konusu olduğu karşılaşmalarda, hemen her gerilim ve çatışma halinde rastlanır. Diğer hayvanlardan bu konuda ayrıldığımız yön, onlar gibi türe-özgü sınırlı «oyalama» örneklerine bağlı kalmamamızdır. Bir açmazda kaldığımızda, elimizin altındaki ufak tefeği düzenler, bir sigara yakar, gözlüklerimizi temizler, saatimize bakar, bir yudum bir şey içer, ya da ağzımıza bir lokma yiyecek atarız. Bu hareketlerin her biri normal fonksiyonlardır, ancak «oyalayıcı» bir faaliyete dönüştüklerinde bu görevlerini yitirirler. Düzenlediğimiz ufak tefek zaten daha önceki durumlarında yeterince düzenlidir. Karışıklık içinde olmaları gerekmez; bazı hallerde karmakarışık bir şekle sokuldukları da görülür. Gerginlik altında yakılan sigara hiç bir kusuru olmayan ve bir an önce sinirli bir hareketle söndürdüğümüz bir sigaranın hemen ardından yakılıyor olabilir. Bu durumlarda içilen sigara miktarıyla, fizyolojik alışkanlıktan ötürü vücudun nikotin ihtiyacının bir gerilim altından artması gibi bir ilişki söz konusu değildir. Dikkatle parlatılan gözlükler zaten yeterince temizdir. Hırsla kurduğumuz saat zaten kuruludur, ya da saate göz atsak bile kaç olduğunu kaydetmez beynimiz. İçtiğimiz içkinin susamakla ilgisi yoktur. Ağzımıza yiyecek atmak da acıktığımızdan değildir. Bütün bu davranışlar gündelik yararlılıklarından ötürü değil, gerilimi azaltma çabasıyla girişilen faaliyetlerdir. Toplumsal karşılaşmaların başlangıcında gizli korku ve saldırganlık duygularının su yüzüne çıkmaya başladığı sıralarda bu faaliyetlere sık sık başvurulur. Bir yemek davetinde ya da herhangi bir küçük toplulukta el sıkışılıp, gülümsenip, taraflar karşılıklı olarak birbirlerini yatıştırdıktan sonra derhal «oyalama» sigaralarının, «oyalama» içkilerinin, mezelerin ikramına geçilir. Sinema, tiyatro gibi

kalabalık eğlentilerde bile ara verilip seyirciye en sevdiği «oyalama» faaliyetini uygulaması için zaman tanınır.

Daha şiddetli saldırganlık duygularının gerilimi altında ise, diğer maymun türlerinde rastlanan «oyalama» hareketlerini benimsemeye başlarız, enerji boşaltma yolları daha ilkelleşir. Bu durumlarda şempanzelerin sinirli ve seri hareketlerle kaşındıkları görülür ki, bu davranışları normal kaşınma biçimlerinden farklıdır. Çoğunlukla kafalarını, bazen kollarını kaşırlar. Hareketler biçimseldir. Bizde de benzeri «oyalayıcı» süslenme (temizleme) hareketleri görülür. Kafamızı kaşırız; tırnak yeriz; yüzümüzü ellerimizle «yıkarız»; varsa, sakalımızı, bıyığımızı çekiştiririz; saçımızı düzeltiriz; burnumuzu kaşır, karıştırır, çeker ya da sümkürürüz; kulak mememizle oynarız; kulağımızı karıştırırız, çenemizi sıvazlarız; dudaklarımızı yalarız; ellerimizi duruluyormuş gibi ovuştururuz. Büyük bir iç çatışması sözkonusu olduğunda giriştiğimiz bu hareketleri, dikkatle bir uzva yöneltmiş gerçek temizleme faaliyetlerinden ayrı, âyinleştirilmiş bir biçimde yaparız. «Oyalayıcı» kafa-kaşıma hareketi kişiden kişiye değişse de, herkesin kendine özgü, değişmeyen bir kafa kaşıma biçimi vardır. Gerçek temizlenme söz konusu olmadığından dikkati belirli bir bölgeye yöneltmek gerekli değildir. Herhangi bir toplumsal karşılaşmada kendilerini ötekilerden zayıf gören üyeleri ayırt etmek kolaydır: Bunlar «oyalayıcı» nitelikteki kendini temizleme faaliyetlerine sık sık başvururlar. Hâkim durumdaki kişide bu davranışlara hemen hiç rastlanmaz. Görünüşe göre, topluluğun lideri olması gereken kişi sık sık «oyalayıcı» faaliyetlerde bulunuyorsa, bu onun mevkiinin orada bulunan başka kimseler tarafından tehdit edilmekte olduğuna işaret eder.

Bütün bu saldırganlık ve boyun eğme belirten davranış biçimlerini ele alırken, kişilerin «doğruyu söyledikleri» varsayımından yola çıktık. Oysa, yalan da söylemeleri mümkün-

dür. Yalanı, en çok, kelimelerle söylediğimiz doğrudur. Ancak bu, «davranış yalanlarımızın» önemsiz olduğu anlamına gelmez. Ele aldığımız davranış biçimleriyle «yalan söylemek» zordur ama, olanaksız değildir. Daha önce de değindiğimiz gibi, ana-babanın küçük çocuklarının karşısında böyle bir yola başvurdukları ve tahminlerinden öte bir başarısızlığa uğradıkları bir gerçektir. Ancak, büyükler arasındaki haberleşmede «söz»e daha çok önem verildiği için, «davranış» yoluyla söylenen yalan daha başarılı sonuç verebilir. Davranışlarıyla yalan söyleyenin şanssızlığı, bu yolda ancak işaretleşme sisteminin belirli bazı unsurlarını kullanabilmesidir. Ama geri kalan unsurlar onu ele verecektir. Davranış yoluyla yalan söylemekte en başarılı olanlar, belirli işaretler üzerinde oynamak yerine, kendilerini yansıtmak istedikleri ruh-hali içine sokup, ayrıntıları oluruna bırakanlardır. Bu metod büyük bir başarıyla profesyonel yalancılar, örneğin aktörler tarafından kullanılır. Çalışma hayatları sürekli olarak davranış yalanları söylemekle geçen oyuncular özel hayatlarında bazen bunun büyük zararlarını görürler. Politikacılarla, diplomatlar da olağanüstü oranda davranış yalanları söylemek zorundadırlar, ancak, oyuncular gibi toplum tarafından kendilerine «yalan söyleme izni» verilmediğinden, duydukları suçluluk hissi sık sık başarısızlığa yol açar. Ayrıca, yine oyunculardan farklı olarak, bu konuda uzun boylu eğitim görmemişlerdir.

Profesyonel eğitim görmeksizin de, biraz çaba sarfetmek ve bu kitaptaki bilgileri değerlendirmek, istenilen etkiyi yaratmak için yeterli olacaktır. Bunu, kendimde birkaç kere, polisle olan karşılaşmalarımda denemişimdir ve bir yere kadar da olsa başarılı olduğunu söyleyebilirim. Boyun eğici davranışlarla yatıştırılmak için güçlü bir biyolojik yatkınlığa sahip olduğumuz kanısına vardıktan sonra, bu eğilimi, yerinde kullanılan işaretlerle «sömürmenin» mümkün olabileceğini düşündüm. Küçük bir trafik hatası yüzünden polis tarafından çevrilen hemen her şoför, ya suçsuzluğunu savunmaya ya da

davranışı için mazeretler öne sürmeye başlar. Bunu yaparken kendi topraklarını (otomobili) savunmakta ve toprak konusunda bir rakip olarak ortaya çıkmaktadır. Böylesi, en yapılmaması gereken şeydir. Böylelikle, polisi karşı saldırıya geçmeye çağırmaktadırlar. Oysa, bunun yerine zavallı bir boyun eğme gösterisi benimsense, memurun içinde uyanan yatıştırıcı duyguya karşı koyması zorlaşacaktır. Aşağılık ve aptalca bir şekilde suçu olduğu gibi kabullenme, polisi birdenbire hâkim duruma geçirecek ve dolayısıyla saldırması çok güçleşecektir. Sizi durdurmasındaki beceriklilikten, verdiği bu isabetli karardan ötürü hayranlığınızı ve müteşekkir olduğunuzu belirtmelisiniz. Ama, kelimeler yeterli değildir. Beraberinde uygun bir tavır takınmalıdır. Gerek vücudun duruşu, gerekse yüz ifadesi, duyulması gereken itaat ve korkuyu yansıtmalıdır. Hepsinden önemlisi, derhal arabadan çıkılmalı ve polise yaklaşılmalıdır. Onun sizin yanınıza gelmesini beklemeyin, aksi halde kendisini yolundan çevirmiş, dolayısıyla tehdit etmiş olursunuz. Ayrıca, arabanın içinde kalırsanız kendi yerleşme bölgenizi bırakmamış olursunuz. Oysa, arabadan uzaklaşmak sizin toprak üzerindeki iddianızı ve dolayısıyla sizi zayıflatacaktır. Bunlardan başka, arabanın içinde oturmak, pozisyon olarak hâkimiyet ifade eder. Oturma pozisyonunun gücü bizim davranışlarımızda çok önemli yeri olan bir unsurdur. «Kral» ayaktayken kimse oturamaz; kral ayağa kalktığında herkes kalkar. Bu, boyun kısalmasıyla itaat, saldırganlıkla dikey durma arasındai ilişkiyi belirten genel kurala özel bir istisna teşkil eder. Böylelikle, otomobilden çıkmakla hem yerleşme bölgeniz üzerindeki haklardan, hem de hâkimiyet ifade eden oturma pozisyonundan vazgeçmiş, dolayısıyla da durumunuzu; itaat belirten hareketleri geçerli kılacak gibi zayıflatmış olursunuz. Ancak, ayağa kalktığınızda da dimdik durmamak, hafif kamburlaşarak başı biraz öne eğmek yerinde olur. Ses tonu, kullanılan kelimeler kadar önemlidir. Yüzde endişe belirtileriyle göz göze gelmeme çabalarının da

büyük faydası vardır; buna birkaç «oyalayıcı» tımarlama hareketi eklemek yerinde olur.

Ne var ki, direksiyon başında bulunmak, şoförde yerleşme bölgesini savunucu, saldırgan bir ruh hali yaratacağından, bu durumda «yalan söylemek» çok zordur. Kişinin ya konuşmadışı davranış işaretleri konusunda olağanüstü pratik bilgi ya da hayli tecrübe sahibi olması gerekir. Gündelik hayatınızda kendinize hâkim olamayacak bir yaradılışta iseniz, böyle bir oyun, önceden hazırlıklı olsanız bile, fiyasko verebilir. Bu durumda cezayı ödemek yoluna gitmeyi tercih edin.

Bu bölümün döğüşçü davranışları konu almasına rağmen, şimdiyedek sadece fizik döğüşten kaçınma metodlarını inceledik. Durum iyice kötüleyip, fizik döğüş kaçınılmaz bir hal alınca, çıplak maymun (elinde silâh yoksa) diğer maymunlardan farklı bir davranış benimser. Diğer maymunların en önemli doğal silâhları dişleriyken bizimkisi ellerimizdir. Onların tutup ısırdıklarını bizler tutup sıkar ya da yumruklarız. Silâhsız döğüşte ısırmanın önemli olduğu tek dönem, çocukluk çağıdır. Bunun nedeni de, çocukların kol ve el kaslarının yeterince gelişmiş olmamasıdır. Yetişkinler-arası silâhsız döğüş bugün birçok biçimci değişmelerden geçmiş olarak karşımıza çıkmakta güreş, judo, boks gibi. Ancak başlangıçtaki anlam ve nitelikte silâhsız döğüş yok denecek kadar az. Döğüş gerçeğe dönüştüğünde derhal şu veya bu biçim bir yapma silâh çıkar ortaya. Bu silâhların en ilkel olanları ya atmak için kullanılan, ya da vuruş gücünü ve menzilini artırmak için kolun uzantısı şeklinde olanlardır. Özel durumlarda şempanzelerin de saldırılarını bu noktaya kadar geliştirdikleri görülmüştür. Yarı-özgür durumdaki şempanzelerin yerden aldıkları bir dalla içi saman dolu bir leopara var güçleriyle vurdukları ya da taş toplayıp, bir su birikintisinin karşı tarafındaki yoldan geçenlere fırlattıkları görülmüştür. Ancak, bu metodları doğal ortamlarında kullanıp kullanmadıklarını kesinlikle bilemiyoruz. Kendi cinslerine karşı kullandıkları konusunda ise

elimizde hiçbir delil yoktur. Gene de bu bilgiler bizlerin silâh kullanmaya nasıl başladığımız konusunda aydınlatıcı olmaktadır. Yapma silâhlar önceleri diğer türlere karşı kendini korumak ya da avlanmak amacıyla geliştirilmiştir. Tür-içi çatışmalarda kullanılmaları, ikinci derecede bir eğilim olarak belirmiştir. Ama, gene de silâhlar bir kere ortaya çıktıktan sonra, herhangi bir âcil durumda, fazla düşünülmeksizin el atılan bir araç haline gelmişlerdir.

En basit yapma silâh, katı, sert, biçimi değiştirilmemiş doğal bir nesnedir, bir taş ya da tahta parçası gibi. Bu nesnelerin basitçe geliştirilmeleriyle, atmak ve vurmak gibi kaba saldırı hareketleri de mızraklamak, kırbaçlamak, bıçaklamak gibi bir gelişim göstermiştir.

Davranış eğiliminin ikinci önemli unsuru, saldırgan ile düşmanın arasındaki mesafenin uzatılmasıdır ki, bu konudaki başarımız sayesinde topyekûn ortadan kalkmamıza pek az bir şey kalmıştır. Mızraklar bir mesafe katetseler de, menzilleri bir hayli sınırlıdır. Ok daha iyi olmakla birlikte, burada da hedefe isabet oranı düşüktür. Ateşli silâhların ortaya çıkmasıyla dramatik bir başarı sağlanmış, ama gene de durulmamış, uçaklardan atılan bombalarla menzil iyiden iyiye genişlemiş, giderek arazi roketleriyle saldırıcının «yumruğu» olağanüstü uzaklığa ulaşabilmiştir. Bunun sonucu olarak da, amaç rakiplerin yenilmesi olmaktan çıkıp, ayırdetmeksizin yokedilmesine dönüşmüştür. Daha önce de açıkladığımız gibi, biyolojik düzeydeki tür-içi saldırganlıkların amacı düşmanı öldürmek değil, sindirmektir. Yenik düşen, hayatına son verecek darbeleri atlatır, çünkü ya dize gelmiş ya da kaçmıştır. Her iki halde de saldırganlık sona erer; sorun çözümlenir. Ama, kazanmakta olan tarafın, yenilen tarafın yatıştırıcı işaretlerini göremeyecek kadar uzakta olduğu durumda saldırı, olanca şiddetiyle devam eder. Döğüşe son vermek için ya düşmanın önümüze diz çöküşünü, ya da kaçıp gidişini gözlerimizle görmemiz gerekir. Oysa, çağdaş saldırganlığın erişilmez

uzaklığında bunları görmek imkânsızdır ve bu yüzden de hiç bir hayvan türünde rastlanmayan bir topyekûn katliâm sürüp gitmektedir.

Ne gariptir ki, «kendi kendini mahvetmek» olarak niteleyebileceğimiz bu davranışı destekleyip, yardım eden de, türümüze özgü bir evrimden geçen «işbirlikçi» niteliğimiz olmuştur. Bu önemli özelliğimiz, av peşinde koştuğumuz dönemde çok yararlı olmuşsa da, şimdi bize karşı cephe almıştır. Karşılıklı dayanışmaya olan eğilimimiz tür-içi saldırganlıklarda kitleyi ayaklandırmak için kullanılmaya başlanmıştır. Av sırasındaki bağlılık, döğüşte bağlılığa dönüşmüş ve savaş doğmuştur. Yine ne gariptir ki, kendi cinsimizden olanlara yardım etme güdüsünün geçirdiği evrim, savaşın yarattığı bütün facialarin çıkış noktasıdır. Öldürücü çeteleri, kitleleri, orduları doğuran da bu dayanışma isteğidir. Karşılıklı yardımlaşma olmadığında bütün bu topluluklar beraberliklerini yitirecekler ve saldırganlık gene başlangıçtaki «kişisel» niteliğine dönecektir.

Geçirdiğimiz uzmanlaşmış av-öldürücü evrim sonucu otomatik olarak rakip-öldürücü bir nitelik kazandığımız, doğal bir içgüdüyle rakiplerimizi öldürdüğümüz öne sürülmüştür. Oysa, yukarıda da açıkladığımız gibi, veriler bunun aksini kanıtlamaktadır. Hayvan, öldürmek değil, yenmek ister. Saldırganlığın amacı yoketmek değil, hâkim olmaktır ve bu konuda diğer türlerden temel bir farklılık gösterdiğimiz söylenemez. Değişik bir çizgide gelişmemiz için de bir sebep yoktur. Olan şudur: saldırının uzaktan yapılması ve gruptaki dayanışmanın hainçe birleşimi sonucu döğüşe katılan kişilerin gözünde başlangıçtaki amaç, seçilemeyecek gibi bulanıklaşmıştır. Artık, düşmana hâkim olmaktan çok, yoldaşlarına yardım etmek için saldırılmakta ve doğuştan varolan yatıştırılma yatkınlıklarına ortaya çıkmak için hemen hiç olanak tanınmamaktadır. Bu bahtsız gelişim, bugün değilse bile, yakın bir gelecekte türün yokolmasına sebep olabilecek niteliktedir.

Bu ikilemin «oyalayıcı» kafa kaşıma faaliyetini hayli artırması doğaldır. Sık sık öne sürülen çare büyük ölçüde karşılıklı silâhsızlanmadır. Ancak, bunun başarılı olabilmesi, gelecekte, savaşların yakından ve teke tek yapılmasına ve otomatik, dolaysız yatıştırıcı işaretlerin yeniden değer kazanmasına bağlıdır ki, bu çok uzak bir olasılıktır. Diğer bir çözüm yolu ise çeşitli toplumsal grupların üyelerini «vatanseverlik» duygularından arındırmaktır. Ama bu, türümüzün temel biyolojik niteliğine ters düşer ve toplumsal yapımızın çatlayıp çözülmesine yol açar.

Üçüncü çözüm yolu zararsız, sembolik, savaş-benzeri faaliyetler yaratmak ve sürdürmektir. Ancak bunlar gerçekten zararsız oldukları sürece asıl sorunu çözmeye katkıları da o denli yetersiz olacaktır. Ayrıca, unutmayalım ki, bu sorun, biyolojik düzeyde grubun yerleşim bölgesini savunmasıyla ve türümüzün aşırı kalabalıklaşma eğilimini göz önüne alırsak, grubun yerleşim bölgesini genişletmesiyle ilgilidir. Uluslararası futbol karşılaşmalarının şamatasıyla bastırılabilecek bir sorun değildir kısacası.

Dördüncü çözüm yolu, saldırganlığı akıl yoluyla denetlemektir. Bizi bu batağa sokan aklımız olduğuna göre, kurtaracak olanın da gene aklımız olduğu iddia edilmektedir. Ne yazık ki, yerleşim bölgesinin savunulması gibi temel sorunların sözkonusu olduğu durumlarda beynimizin gelişmiş merkezleri, her zaman için daha basit merkezlerin etkisi altında kalırlar. Akılla denetim bir yere kadar yardımcı olabilmektedir. Son çare olarak aklımıza güvenmek pek doğru değildir; bir tek düşüncesiz, duygusal hareket her şeyi bir anda mahvedebilir.

Bu ikileme bulunan tek sağlam biyolojik çözüm yolu, büyük çapta bir nüfusu azaltma faaliyetine girişmek ya da türün kısa zamanda diğer gezegenlere yayılmasını sağlamaktır. Bu arada mümkün olursa yukarıda sıraladığımız yollardan birinin yardımına da başvurulabilir. Çok iyi bilmekteyiz ki, eğer

nüfusumuz şimdiki ürkütücü hızıyla artmaya devam ederse, denetlenemeyecek saldırganlık oranı da beraberinde yükselecektir. Bu, laboratuvar çalışmaları sonucu kesinlikle kanıtlanmış bir gerçektir. Aşırı kalabalıklaşma toplumsal gerginliği artıracak, bizleri açlıktan öldürmeden çok daha önce toplumsal kuruluşlarımızı çökertecektir. Akıl yoluyla denetim alanındaki ilerlemeleri köstekleyecek ve duygusal patlama ihtimallerini kamçılayacaktır. Böyle bir gelişim, ancak doğurganlık hızının büyük oranda düşürülmesiyle önlenebilir. Ne var ki, burada da karşımıza iki engel çıkmaktadır. Daha önce de açıkladığımız gibi, aile ünitesi bütün toplulukların temelini teşkil eden ünite) bir çocuk yetiştirme aracıdır. Gelecek kuşakların üretilip korunmasını, geliştirilmesini sağlayan bir sistem olarak bugünkü ileri ve karmaşık durumuna erişmiştir. Eğer bu görevi büyük bir kısıtlamaya uğratılır ya da geçici olarak durdurulursa, çift-kurma sistemi açmaza düşecek, bu da başka bir toplumsal kargaşaya yol açacaktır. Öte yandan, doğurganlığın ayıklayıcı yolla yavaşlatılması, yani bazı çiftlerin üremelerine izin verilip, diğerlerinin bu haklarının ellerinden alınması, toplumun temel işbirlikçi anlayışına aykırı düşecektr. Kısacası, sayıyla açıklamak gerekirse, nüfusun bütün yetişkinleri çiftler kurup ürediği takdirde, toplumun aynı düzeyde tutulabilmesi için, her çiftin iki çocuk sahibi olması gerekecektir. Böylece herkes kendi yerine birini bırakabilecektir. Nüfusun küçük bir yüzdesinin çiftleşme ve üreme olanağından yoksun olduğunu ve kazaen ya da başka nedenlerle meydana gelen çocuk ölümleri göz önüne alınırsa, ailelerin ortalama olarak biraz daha büyümesi mümkün olabilir. Çocuk yükünün hafiflemesi, çiftlerin bağlarının başka yönlerde daha sıkı tutulmasını gerekli kılacaktır. Ancak bu, son hesapta boğucu bir kalabalıklaşmadan daha zararsız bir yol olacaktır.

Özet olarak, dünya barışını sürdürmenin en olumlu çözüm yolu, kürtajı ve doğum kontrolünü geniş çapta uygula-

maya koymaktır. Kürtaj her zaman son çare olarak düşünülmeli, beraberinde getireceği duygusal bozuklukların önemi unutulmamalıdır. Dahası, aşılanma sonucu ortaya çıkan her döllenmiş yumurtanın toplumun yeni bir ferdini oluşturduğu düşünülürse, bu ferdin yokedilmesi de bir saldırganlık sayılır. Oysa, bizim amacımız saldırganlığı kontrol altına almaktır. Doğum kontrolü hiç kuşkusuz tercih edilecek yoldur ve buna karşı çıkan her türlü dinsel ya da «ahlâki» kuruluş, böyle bir tavır benimsemekle tehlikeli bir savaş taraftarlığı yaptığını unutmamalıdır.

Din sorununu ele aldığımıza göre, türümüze özgü saldırganca faaliyetlerin daha başka yönlerine değinmeden önce, bu garip hayvan davranışına bir göz atmak yerinde olacak. Ele alınması kolay bir sorun değildir bu. Ama, bir zoolog olarak, ne olması gerektiği konusunda söylenenleri dinlemekten ziyade, ne olduğunu görmeye çalışacağız. Böyle bir tutumla soruna baktığımızda, davranış açısından, dinsel faaliyetlerin büyük grupların bir araya gelip, hâkim kişiyi yatıştırmak için tekrar tekrar ve uzun boylu itaat gösterilerinde bulunmaları olduğunu göreceğiz. Sözkonusu hâkim kişi kültürden kültüre çok farklı biçimler alır, ortak yönü büyük bir «kuvvet ve kudret» ifade etmesidir.

Bazen başka bir türden bir hayvan, ya da onun «idealleştirilmiş» biçimidir bu. Bazen de kendi türümüzün yaşlı ve bilge bir kişisi olarak resmedilir. Bazen soyutlaştırılıp, kısaca, örneğin «devlet» olarak adlandırılır. İtaat gösterileri ise, gözleri kapamak, başı öne eğmek, elleri yalvarış ifade eden bir biçimde birleştirmek, diz çökmek, yeri öpmek, giderek inleme ve şarkılarla karışık bir secdeye geliş gibi biçimler alır. Bu itaat gösterileri başarılı olduğu takdirde, hâkim kişi yatışır. Gücü öylesine büyüktür ki, bu yaıştırma törenlerinin belirli aralarla sık sık tekrarlanması gerekir. Aksi halde kızgınlığı yeniden başgösterecektir. Hâkim kişi, her zaman değilse bile, çoğunlukla tanrı olarak adlandırılır.

Tanrıların hiç biri elle tutulur varlıklar olmadıklarına göre, icat edilmeleri neden gerekmiştir? Bu sorunun cevabını atalarımıza dönük bir kökende aramamız gerekecek. Bizi işbirlikçi avcılara dönüştürne evrimi geçirmeden önce, bizlerin de diğer maymun türlerinin bugün sahip oldukları toplum biçimine benzer sosyal gruplar içinde yaşamış olmaklığımız gerekir. Bu ortamda her grubun yönetimi tek bir erkeğin hâkimiyeti altındadır. Patron, hâmi odur ve grubun diğer üyelerinin onu yatıştırması gerekir, aksi halde cezalandırılırlar. Lider maymun aynı zamanda topluluğu dış tehlikelerden korumak ve iç çatışmaları çözümlemekle görevlidir. Topluluk üyelerinden her birinin hayatı, lider hayvanın çevresinde biçimlenir. Gücü, ona tanrı benzeri bir nitelik kazandırmıştır. Şimdi daha yakın atalarımıza dönelim. Başarılı bir toplu avlanma faaliyeti için şart olan işbirlikçi tutumun gelişmesiyle liderin otoritesinin (eğer grup üyelerinin pasif değil, aktif sadakatini devam ettirmek istiyorsa) önemli şekilde kısıtlanması gerekecektir. Onların kendisinden korkması değil, ona yardım etmek istemeleri şart olmuş ve şefin de «grup üyelerinden biri» olması gerekmiştir. Eski biçim tiran maymun, yerini hoşgörü sahibi, işbirlikçi maymun lidere bırakıyordu böylece. Bu aşama, evrinmekte olan yeni «karşılıklı yardımlaşma» örgütü için kaçınılmazdı, ancak beraberinde yeni bir sorun getirmekteydi. Topluluğun «1 numaralı üyesi»nin kesin hâkimiyeti yerini «sınırlı» bir hâkimiyete bırakacak; sorgusuz sualsiz bir itaat beklemekten vazgeçilecekti. Yeni sosyal sistemin şart koştuğu bu düzen değişikliği, eski sistemde bir boşluk bırakmıştı. Atalarımızdan kalma, grubu denetim altında tutan bir güçlü kişi gereksinimi hâlâ duyuluyordu ve bu boşluğun icat edilen bir tanrıyla doldurulması zorunluluğu çıkmıştı ortaya. Böylelikle, icat edilen «tanrı»nın nüfuzu, grup liderinin artık sınırlanmış olan nüfuzunu desteklemiş olacaktı.

Dinin bu denli başarı kazanması ilk bakışta hayret verici görünse de, bu aşırı güç sadece türümüzün temel biyolojik

eğilimlerinden ileri gelmektedir. Din, gücünü maymun atalarımızdan bize miras kalan «her şeye kadir» lidere boyun eğme eğiliminden almaktadır. Bu nedenle din, toplumsal birliği sağlamakta yararlı bir araç olmuştur. Giderek, diyebiliriz ki, evrimsel kökenlerimizin alışılmış-dışı gelişim çizgisi göz önüne alınırsa, din olmasa türümüzün bugünkü yerine ulaşması mümkün olamazdı. Bu arada bazı garip yan ürünler de vermiştir; tanrı ile karşılaşacağımız bir «öbür dünya» inancı gibi. Tanrılarla, yukarıda da açıkladığımız gibi, bugünkü hayatta birleşmemiz mümkün olmayacaktır, ancak bu eksikliğin, «öbür dünya»da giderileceği öne sürülmüştür. Bunu kolaylaştırmak için de, öldükten sonra vücudumuzun âkıbetiyle ilgili birbirinden garip çeşitli metodlara başvurulur. Bize hükmeden üstlerimizle bir araya gelmek için hazırlıklı olmamız gerekmektedir. Gömme törenlerine o kadar itina gösterilmesinin nedeni de budur.

Öte yandan, din birtakım gereksiz acılara, yoksulluklara da sebep olmuştur. Buna ya uygulamada aşırı biçimselliğe kaçılması, ya da profesyonel «tanrı-yardımcılarının», onun engin gücünden biraz borç alıp kullanmanın çekiciliğine karşı koyamamaları sebep olmaktadır. Ancak din, lekeli tarihine rağmen, toplumsal hayatın çok önemli bir unsurudur, onsuz edemeyiz. Kabul edilemeyecek hale geldiğince, sessizce, bazen de şiddetle inkâr edilir, ama göz açıp kapayıncaya kadar yepyeni bir biçimde yine karşımıza çıkar, hem gizlenmiş de olsa, temel elemanlarından hiç birini kaybetmeksizin. Kısacası, her zaman «bir şeye inanmak» zorundayızdır. Beraberliğimizi sağlayacak, sürdürecek ve bizleri denetleyecek tek şey, ortak bir inançtır. Bu sözün arkasından hemen güçlü olan herhangi bir inancın yeterli olabileceği iddia edilebilir. Bu doğru değildir. Yaradılışımızdaki «komünal» eğilim ayrıntılı toplu âyinlerin yapılmasını ve bunlara katılmayı gerektirmektedir.

Bu gösterilerden «tantana ve şatafatın» kaldırılması öyle büyük bir kültürel boşluk yaratacaktır ki, «inanma» nın o çok

önemli derin ve duygusal düzeyde işlemesi imkânsızlaşacaktır. Ayrıca, bazı inançlar diğerlerine kıyasla çok daha tüketici ve sersemleticidir ve bu yüzden topluluğun nitelik bakımından gelişimini engelleyecek bazı katı davranış biçimlerine saptırılabilir. Tür olarak akıllı ve araştırıcı bir hayvan olduğumuzdan, bu iki niteliği göz önüne alan ve kamçılayan bir inanç biçimi kuşkusuz en yararlısı olacaktır. Öğrenmenin gerekliliği, dünyamızın bilimsel açıdan tanınması, çeşitli biçimlerde estetik olguların yaratılması ve değerlendirilmesi, gündelik yaşantının ayrıntı boyutlarının genişlemesine ve derinlemesine zorlanması günümüzün «din»i haline gelmekte. «Tecrübe» ve «kavrayış» soyut birer tanrı biçimine bürünmekte ve cahilliklerimiz, aptallıklarımızla bu tanrıları kızdırmaktan korkmaktayız. Okullarımız, üniversitelerimiz, dinsel eğitim merkezleri; kütüphane, müze, sanat galerileri, tiyatro, konser, spor salonları da «komünal» tapınaklarımız olmuştur.

Evde ise kitap, gazete, dergi, radyo ve televizyonlarımızla tapınmaktayız. Bir anlamda «öbür dünya»ya olan inancımızı da yitirmiş sayılmayız. Yarattığımız yapıtlardan aldığımız ödülün hiç olmazsa bir parçası da, ölsek bile onlar sayesinde «yaşamaya devam edeceğimiz» kanısıdır. Bütün dinler gibi, bu dinin de sakıncaları vardır ama, eğer muhakkak bir din gerekiyorsa, türümüzün özel biyolojik nitelikleri göz önüne alındığında, görünürdekilerin en iyisi olduğu şüphesizdir. Dünya nüfusunun gittikçe artan bir yüzdesi tarafından kabul edilmesi ise, daha önce türün yaşamını sürdürebilmesi konusundaki karamsar tutumumuzu biraz olsun dengeleyecek bir iyimserlik belirtisidir.

Din üzerine vaaz vermeye başlamadan önce, bizim türümüzde saldırganlığın örgütlenmiş biçimlerinden sadece birini, yerleşme bölgesinin toplu halde savunulmasını, incelemekteydik. Ancak bu bölümün başında da açıkladığımız gibi, çıplak maymunda saldırganlık üç ayrı sosyal biçimde görülür. Biz de geri kalan ikisini ele alalım şimdi.

Bunlar büyük topluluk ünitesi içindeki aile ünitelerinin kendi yerleşim bölgelerini savunmaları ile bireylerin hiyerarşi içindeki kişisel mevkilerini sürdürme çabalarıdır. Aile ünitesinin «ev» çevresinin mekân olarak savunulması, bütün mimari gelişimlerimiz boyunca yerini korumuştur. En büyük binalar bile, konut olarak yapıldıklarında usanılmadan her aileye tekrar tekrar bölünür. Mimari «iş bölümü» yoktur, ya da yok denecek kadar azdır. Lokanta ve meyhane gibi «komünal» yeme-içme binalarının yapılması bile, aile ünitesi bölmelerindeki yemek odasından vazgeçilmesine sebep olmamıştır. Kaydettiğimiz bütün ilerlemelere rağmen, şehir ve kasabalarımızın planlarına, o eski çıplak maymun ihtiyacımız, topluluğu küçük aile yerleşim bölgelerine ayırma eğilimimiz hâkimdir. Kat kat taş blokların daha yükselmeye başlamadığı yerlerde, savunulan bölge tel örgü, çit ya da duvarla dikkatle örülüp komşulardan ayrılmıştır. Ve bu sınırlara, toprağa bağlı diğer hayvan türlerinde görülen saygı gösterilir.

Aile toprağının önemli bir özelliği de, diğerlerinden ayırdedilebilecek bir niteliği olmasıdır. Başlı başına ve sınırlanmış olması ayırdedilmesine yardımcı olsa da bu yeterli değildir. Biçimi ve genel görünümü ile kolayca tanınabilir olması, dolayısıyla orada oturan ailenin «kişisel» malı olduğu belirtilmelidir.

Bu kural her ne kadar aşikâr görünse de, çoğu kez ya ekonomik nedenler, ya da mimarların biyolojik etkenlerin farkında olmamaları yüzünden unutulmuş, önemsenmemiştir. Dünyanın birçok şehir ve kasabası tekdüzen, birbirinin eşi evlerden kurulu sonsuz sokaklarla doludur. Apartmanlardaki durum daha da kötüdür. Mimarlar, müteahhitler, plâncılar tarafından böyle evlerde oturmaya zorlanan ailelerin yerleşim bölgeleriyle olan ilişkilerine inen psikolojik darbe hesaplanmayacak kadar ağır olmuştur. Bereket, bu aileler yerleşim bölgelerine kendilerine özgü bir ayrıcalık getirmek için başka yollara başvururlar. Evler değişik renklere boyanır. Eğer var-

sa, bahçeleri bireysel bir şekilde düzenlenir, ekilir. Evlerin içleri çeşitli süs eşyaları, ıvır zıvır ve kişisel eşya ile doldurulup süslenir. Bu davranış çoğu kez o yeri «güzel gösterme» çabası olarak yorumlansa da, aslında diğer toprağa bağlı türlerin inlerinin civarında kendilerine özgü bir koku bırakma eğiliminin paralelindedir.

Kapıya adınızı yazmanın ya da duvara bir resim asmanın köpekçesi ya da kurtçası, bacağınızı kaldırıp oraya siymek, yani kişisel damgamızı vurmaktır. Tutku halinde belirli nesnelerin koleksiyonculuğunu yapmak, şu ya da bu nedenle, evlerinin çevresini sınırlama ihtiyacı duyanlarda görülür.

Bu açıdan bakıldığında, otomobillerine maskot ya da benzeri kişisel semboller asmak, ya da yeni yazıhanesine ilk adımını atan iş adamının hemen en sevdiği kalem hokkasını, kâğıt tutacağını ya da karısının resmini yazı masasının üstüne yerleştirmesi de başka bir nitelik kazanıyor. Otomobil de, iş yeri de ikinci derecede yerleşim bölgeleri, evlerin bir uzantısıdır. Bacağını kaldırıp bunlara da siymekle kişi bir iç rahatlığı duymakta, bu mekânlara sahip çıkmaktadır. Son olarak, toplumsal hâkimiyet hiyerarşisiyle ilgili saldırganlık sorununu ele alacağız. İçinde bulunduğu yerlerden ayrı olarak, bir de kişinin kendisinin savunulması gereklidir. Kişinin sosyal mevkiini sürdürmesi, mümkünse daha iyisini sağlaması lâzımdır ve bu, dikkatle, toplumsal işbirliği anlayışını bozmadan yapılmalıdır.

Daha önce açıklanan karmaşık saldırganlık ve itaat ifade eden işaretler sistemi burada büyük rol oynar. Topluluğun işbirlikçi tutumu, gerek davranış, gerekse giyinişte büyük bir uyumluluk emreder ve sağlar. Ancak, bu uyumluluk sınırları içinde bile hiyerarşik rekabete bol bol yer vardır. Bütün bu çatışan istekler yüzünden de rekabet akıl almaz bir ustalık içinde yürütülür. Bir kravatın bağlanışı, cepteki mendilin ne biçimde ve ne kadar dışarı sarkıtılacağı, konuşurken vurgu-

lamadaki küçük farklılıklar ve benzeri daha birçok önemsiz görünen ayrıntının, bireyin toplum içindeki yerini tayin etmekte büyük önemi vardır. Toplumun tecrübe sahibi bir üyesi bir bakışta karşısındakinin yerini anlar. Aynı üye kendini birden Yeni Gine kabilelerinin ortasında bulsaydı herhalde iyice şaşalardı, ama kendi kültürü içinde kısa zamanda uzmanlaşmak zorundadır. Giyim ve göreneklerdeki bu küçük ayrıntılar başlıbaşına hiç bir anlam taşımaz ama, toplumsal hiyerarşide belirli ibr yer kapmak ve bu yeri korumak konusunda büyük önemleri vardır.

Evrimsel gelişimimiz, binlerce kişinin bir araya toplanarak yaşamasını öngörmemişti kuşkusuz. Davranışlarımız, üye sayısı yüz rakamının çok altında küçük kabilelere göre ayarlanmıştır. Bu koşullar altında kabilenin bütün üyeleri birbirini iyi tanır; bugün diğer maymun topluluklarında olduğu gibi. Bu çeşit sosyal örgütlenmede hâkimiyet hiyerarşisinin kolayca biçimlenip, dengelenmesi mümkündür; ancak, üyeler çok yaşlandıkları ya da öldükleri zaman ufak tefek değişiklikler sözkonusu olacaktır. Oysa, büyük şehir topluluğu için durum çok daha zordur. Şehirli her gün sayısız yabancıyla ani olarak yüz yüze gelme olasılığıyla karşı karşıyadır. Bunun benzeri bir durum başka bir maymun türünde görülmez. Bu yabancıların her biriyle kişisel hiyerarşi ilişkisine girmek mümkün değildir, oysa doğal eğilimimizin bizi bu yola itmesi gerekirdi. Onlara hükmetmeden ve hükmedilmeden geçip gitme hakkı tanınır. Toplumsal teması önlemede yardımcı olacak bazı «dokunmama» davranışları gelişmiştir. Daha önce, bundan bir cinsin diğerine kaza sonucu dokunması dolayısıyla söz etmiştik. Ancak bu sadece cinsel davranışlara özgü değildir; hemen her toplumsal ilişkinin başlangıcında görülür. Gözlerimizi karşımızdkainin gözlerine dikmemeye özellikle dikkat etmek, herhangi bir işaretleşmeden ya da vücut temasından kaçınmakla, aksi halde dayanılması güç bir kışkırtıcılığı olan, bu toplumsal ortamda yaşamımızı sürdürebilmekteyiz. Eğer

«dokunmama» kuralı çiğnenirse, hemen özür dileyip, bunun bir kazadan ibaret olduğunu sözle belirtiriz.

Temas etmeme davranışı sayesindedir ki, ilişkilerimizin sayısını türümüz için geçerli olan düzeyde tutabilmekteyiz. Bunu da büyük bir süreklilik ve uyumluluk içinde sürdürürüz. Bunun isbatı kolaydır. Bir şehirdeki ayrı ayrı yüz kişinin adres ya da telefon defterlerindeki kişisel tanıdıklarının sayısına bakın; göreceksiniz ki, hemen hepsi aşağı yukarı aynı sayıda tanıdığa sahiptirler ve bu sayı da aşağı yukarı küçük bir kabile topluluğunun sayısına eşittir. Başka bir deyimle, toplumsal ilişkilerimizde bile atalarımızın temel biyolojik kurallarına karşı çıkamıyoruz.

Tabiidir ki, bu kuralın istisnaları vardır; örneğin, büyük sayıda kişisel ilişkiler kurmakla profesyonel olarak ilgilenenler, anormal derecede utangaçlık ya da yalnızlık duyduklarından davranış bozuklukları gösterenler, ya da psikolojik nedenlerle dostlarından bekledikleri sosyal ilgiyi bulamayan ve bu açığı kapatmak için her yönde aşırı «sosyetik» faaliyetlere girişenler gibi. Ancak, bu tipler şehir ve kasaba nüfusunun çok küçük bir dilimini meydana getirirler. Geri kalanlar, kaynayan br insan yığını gibi görünür ama, aslında, akıl almaz bir karmaşık yapı içindeki çeşitli kabilesel grupların girift düzeninden başka bir şey olmayan dünyalarında mutluluk içinde yaşamlarını sürdürürler. Ne az, ne kadar az değişmiştir çıplak maymun o başlangıçtaki ilkel günlerinden bu yana.

ALTINCI BÖLÜM

BESLENME

Beslenme, ilk bakışta çıplak maymunun davranışları arasında çok değişken, fırsatçılığa ve kültüre bağlı bir faaliyet olarak görülebilir. Oysa, burada da çeşitli temel biyolojik kurallar rol oynamaktadır. Başlangıçtaki meyve toplama faaliyetinin sonradan nasıl işbirlikçi avlanma faaliyetine dönüştüğünü daha önce açıklamıştık. Bu gelişim, çıplak maymunun beslenme düzeninde bazı önemli değişikliklere sebep olmuştur. Yiyecek aramanın daha ayrıntılı ve örgütlenmiş bir biçim alması, avı öldürme güdüsünün, yeme güdüsünden kısmen olsun ayrılması gerekmiştir. Yiyecekler, yenmek üzere belirli bir yerleşim bölgesine taşınmaya başlamıştır. Uzun boylu yemek hazırlama faaliyetlerine girişilmiş, bir oturuşta yenen yemek miktarca büyümüş, iki yemek arası zaman uzamıştır. Yiyecekler arasında etin oranı olağanüstü artmıştır. Yiyecek depolama ve yiyecek paylaşma başlamıştır. Aile ünitesinin yiyeceğini sağlamak erkeklere düşmüştür. Dışkılama faaliyetlerinin denetlenmesi ve değiştirilmesi gerekmiştir.

Bütün bu değişiklikler çok uzun bir zaman içinde yavaş yavaş oluşmuştur. Son zamanlardaki büyük teknolojik ilerlemelere rağmen yerlerini korumaya devam etmeleri de ilginçtir. Bugünkü davranışlarımızı göz önüne alarak diyebiliriz ki, beslenme faaliyetleri hiç olmazsa bir yere kadar, türümüzün köklü biyolojik karakteristikleri haline gelmiştir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, modern tarımın geliştirilmiş yiyecek toplama teknikleri, toplumun yetişkin erkeklerinin çoğunun elinden avcılık rolünü almıştır. Onlar da bu açığı «işe» giderek kapamaktadırlar. İş, avlanmanın yerini al-

mış, ancak avlanmaya özgü birçok nitelik de böylelikle iş hayatına girmiştir. İşe gitmek, «avlanma» alanına gitmek için olduğu gibi, üsten ayrılmayı gerektirir. Özellikle, erkeklere özgü bir faaliyettir ve erkek-erkeğe ilişki kurup, topluca bir çalışmaya yol açar. Bu da belirli riskleri göze almayı, stratejik plânlar yapmayı gerektirir. Günümüzün sözde-avcısı «piyasayı avucunun içine almaktan» söz eder. Pazarlıklarında «kıyıcı»dır. «Eve et getirdiğinden» söz edilir.

Sözde-avcı boş zamanlarını, kadınların girmediği «erkek» klüplerinde geçirir. Genç erkekler aralarında çeteler kurarlar, bunlar çoğunluk «yırtıcı» niteliktedir. Bilim cemiyetleri, sosyal klüpler, ocaklar, sendikalar, spor klüpleri, mason cemiyetleri ve gizli derneklerden, ergenlik çağındaki erkek çocukların kurduğu çetelere kadar, bütün bu örgütlere güçlü bir erkekçe «beraberlik» duygusu hâkimdir. Grup-içi sadakat büyük önem taşır. Rozetler, üniformalar ve diğer alâmetler kullanılır, grubun ayrıcalığını belirlemek için. Yeni üyelerin örgüte girmeleri için âyin niteliğinde ayrıntılı bir «kabul sınavı»ndan geçmeleri gerekir. Bu grupların aynı cinse mensup kişilerden kurulu olmaları homoseksüellik ile karıştırılmamalıdır. Cinsel bir nitelik taşımazlar. Eski işbirlikçi avcı grubunun erkek-erkeğe beraberliğidir sürdürülen. Yetişkin erkeklerin hayatlarında oynadığı rol, atalarımızdan kalma temel biyolojik güdülerin yitirilmediğini gösterir. Eğer öyle olmasaydı, bu toplulukların faaliyetleri böyle bir cins ayrımını ve âyinsel niteliği gerektirmez ve genellikle aile ünitesi çerçevesi içinde yapılırdı. Dişiler çoğu kez erkeklerin «arkadaşlarıyla gitmesine» itiraz eder, bunu aileye karşı bir çeşit sadakatsizlik olarak görürler ki, yanlıştır. Bu davranış, köklü bir erkek-erkeğe avlanma eğiliminin çağdaş ifadesinden başka bir şey değildir. Çıplak maymun için erkek - dişi beraberliği kadar önemlidir; zaten bu iki eğilimin evrimsel gelişimi de birlikte oluşmuş ve yürümüştür. Yapımızda yepyeni ve büyük bir jenetik değişiklik olmadığı takdirde de, böylece sürüp gidecektir.

Bugün, çalışma «avlanma»nın yerini almışsa da, bu temel güdünün ilkel ifade biçimleri tamamen ortadan kalkmış değildir. Avlanmak için ekonomik nedenler söz konusu olmasa bile, bu faaliyet çeşitli biçimlerde sürdürülür. Büyük hayvan avı, geyik avı, tilki avı, köpekle avlanma, şahinle avlanma, balık avı ve çocukların av oyunları aslında eski avlanma güdülerinin çağdaş ifade biçimleridir.

Bugün sürdürülen bu faaliyetlerinin amacının, avı vurmaktan çok, rakipleri yenmek olduğu, kıstırılmış hayvanın kendi türümüzde en çok nefret ettiğimiz, kıstırıp zavallı hale düşürmek istediğimiz kişiyi temsil ettiği iddia edilir. Bu iddiada şüphesiz doğru bir taraf vardır, ama bu faaliyet biçimlerini tümüyle açıklamaya yeterli olmamaktadır. Av sporunun temelinde av hayvanına kaçış hakkı tanımak yatar. (Eğer bu hayvan, nefret ettiğimiz kişinin sembolünden başka bir şey değilse, ona neye bu şans tanınsın?) «Sporuna avlanma», avcının bile bile kendini kısıtlaması, kendi kendini engellemesi üzerine kurulmuştur. Makineli tüfek ya da benzeri öldürücü, büyük silâhlar kullanabilirler pekâlâ, ama o zaman oyunun kuralları, avlanma oyununun kuralları çiğnenmiş olacaktır. Önemli olan, meydan okuyuştur: kovalamanın alabildiğine karmaşık bir düzen içinde yürütülmesi, ödülün zor yoldan, ince manevralar sonucu kazanılmasıdır.

Avlanmanın başlıca özelliklerinden biri de, büyük bir kumar olmasıdır. Bu açıdan ele alırsak, çeşitli kumar oyunlarına olan düşkünlüğümüze şaşmamak gerek. İlkel avlanma ve avlanma sporu gibi kumar da bir erkek işidir ve yine onlar gibi dikkatle izlenen toplumsal kural ve âyinlerle çerçevelenmiştir.

Sınıfsal yapımıza bir göz atarsak, gerek avlanma sporunun, gerekse kumar oynamanın orta sınıflardan çok, üst ve alt tabakalarca benimsendiğini görürüz. Bu faaliyetlerin temel bir avlanma güdüsünden evrindiğini kabul edersek, bu sınıflar tarafından benimsenmesinin nedeni kolayca anlaşılır. Çalışmanın ilkel avlanmanın yerine geçen başlıca meşguliyet ol-

ması en çok orta sınıfların işine yaramıştır. Alt tabakaya mensup ortalama erkeğin yapmak zorunda olduğu iş, yapısından ötürü avlanma güdüsünü doyuracak nitelikte değildir. Bu sınıfların çalışma alanları tekdüze ve sonucu belli işlerle sınırlanmıştır. Meydan okuma, şans, risk gibi, avcı erkeğin ihtiyaç duyduğu unsurlardan yoksundur. Bu nedenle, alt-tabaka erkekleri, (çalışmak zorunda olmayan) üst-tabaka erkekleriyle aynı avlanma güdülerini doyurmak ihtiyacını paylaşırlar. Oysa, orta sınıflar, işlerinin doğası gereği, avlanmanın bıraktığı boşluğu doldurabildiklerinden, bu denli bir boşluk duymazlar hayatlarında

Avlanma konusunu burada bırakıp, genel beslenme düzeninin ikinci aşamasını, avın öldürülmesi işini ele alalım biraz da. Bu unsur, iş, avcılık sporu ve kumar gibi avlanmanın yerini tutan faaliyetlerde, belli bir oranda ve değişmiş olarak, ortaya çıkar. Avcılık sporunda avın öldürülmesi ilkel avlanmada olduğu gibidir; ama işte ve kumarda fizik hareketin şiddetine sahip olmayan sembolik bir zafer biçimine dönüşmüştür. Dolayısıyla, yakalanan avı öldürmenin günümüzde hayli değişikliğe uğradığını söyleyebiliriz. Erkek çocukların oyunlarında (ve bazen de pek oyun sayılmayacak davranışlarında) ürkütücü bir inatla ortaya çıkar; yetişkinler dünyasında ise, kültür aracılığıyla baskı altında tutulması için büyük çaba gösterilir.

Bu baskının biraz olsun gevşediği iki istisna vardır. Bunlar yukarıda sözünü ettiğimiz avcılık sporuyla boğa güreşidir. Her gün yüzbinlerce evcil hayvan kesilse de, bu katliam normal olarak insanların gözü önünde yapılmaz. Boğa güreşinde ise, bunun tam karşıtı uygulanır : büyük kalabalıklar, avın, vekâlet verdikleri profesyonel avcı tarafından vahşice öldürülüşünü seyretmek, bu anın heyecanını yaşamak için toplanırlar.

Bu kanlı sporlara, belirli sınırlar içinde izin verilmekle beraber, buna karşı çıkanların sayısı hayli kalabalık-

tır. Bu alanlar dışında hayvanlara eziyet etme kesinlikle yasaklanmıştır; kuralı bozanlar cezalandırılır. Bu, eskiden beri benimsenen bir tutum değildir. «Av»ı, işkence ederek öldürmek birkaç yüz yıl önceye kadar birçok ülkede sık sık tekrarlanan toplu bir eğlence biçimiydi. Bu tür şiddet gösterilerine katılanların kan dökücülüğe karşı vurdumduymazlaşacakları gerekçesiyle kısıtlanmaları uygun görülmüştür. Kan dökülmesine karşı bu çeşit bir vurdumduymazlık, bizler gibi toprak ve hâkimiyet kısıtlamalarının ileri dereceye vardığı karmaşık ve kalabalık toplumlarda biriken saldırganlığın anormal bir vahşete dönüşmesi ihtimalinden ötürü, çok tehlikelidir.

Buraya kadar beslenme düzeninin ilk aşamalarını ve bu aşamalarını bazı uzantılarını ele aldık. Avlanma ve öldürme işlemlerinden sonra sıra, yemeğe gelir. Tipik bir primat olarak durmaksızın bir şeyler atıştırmamız gerekirken, et-yiyici evrimimiz sonucu bütün sistem değişmiştir. Tipik et-yiyiciler uzun aralı büyük yemeklerle karınlarını doyururlar. Bizim beslenme modelimiz de bu gruba dahildir. Başlangıçta avlanma baskısının zorunlu kıldığı bu eğilim, baskı çoktan ortadan kalktığı halde devam etmektedir. Bugün istesek eski primat beslenme biçimimize rahatlıkla dönebiliriz. Oysa, sanki faal olarak av peşinde koşuyormuşuz gibi belirli yemek saatlerine şaşmaz bir sadakatle bağlıyızdır. Bugün yaşayan milyonlarca çıplak maymundan hemen hiç biri diğer primatların düzensiz ve sürekli beslenme metodunu benimsemiş değildir. Yiyeceğin çok bol olduğu hallerde bile günde üç, en fazla dört öğün yemek yeriz. Çoğunluk ise günde bir ya da iki kez yemekle yetinir. Bunun kültürel bir kolaylık olduğu öne sürülebilirse de bu iddiayı kanıtlamak için elimizde yeterince veri yoktur. Bugün sahip olduğumuz karmaşık yiyecek sağlama örgütü sayesinde, günün çeşitli saatlerine kısa aralarla dağıtılmış «atıştırma»lardan kurulu mükemmel bir beslenme sistemi pekâlâ geliştirilebilir. Yemekleri gün boyu böylesine dağıtmak, kültürel yapı bocalama dönemini atlatıp bu yeni sisteme ayak uy-

durduktan sonra, rahatlıkla ve verim düşürülmeksizin yürütülebilir. Giderek, bugünkü «yemek molaları»nın ortadan kalkmasıyla, diğer faaliyetlerin bölünmesi de önlenmiş olur. Ne var ki, yırtıcı geçmişimiz, bu sistemin temel biyolojik ihtiyaçlarımızı karşılamasına izin vermeyecektir.

Üzerinde durulmaya değer bir başka sorun da, yiyeceklerimizi neden ısıttığımız ve sıcak yediğimizdir. Bu konuyla ilgili olarak üç ayrı açıklama yapılmakta. Bunlardan birincisine göre «av eti sıcaklığı»nı taklit etme ihtiyacından böyle davranmaktayız. Artık yeni kesilmiş hayvan eti yemesek de, diğer et-yiyicilerle aynı sıcaklıkta yemekteyiz eti. Onlarınki henüz soğumadığı, bizimki ise yeniden ısıtıldığı için sıcak. İkinci açıklamaya göreyse, dişlerimiz yeterince güçlü olmadığından eti pişirerek yumuşatmak zorunda kalmaktayız. Ancak, bu açıklama, yemeği neden sıcak yediğimiz ya da «yumuşatılması» gerekmeyen yiyecekleri neden pişirdiğimiz sorusuna cevap vermiyor. Üçüncüsü, yiyeceğin ısıtılmasının lezzeti artırmak amacını güttüğüdür. Bellibaşlı yiyeceklere çeşitli tad verici maddelerin katılmasıyla bu «lezzetlendirme» işlemi daha da ileri götürülmektedir. Bu tutum yine eskiye, sonradan benimsediğimiz et-yiyicilikten önceki primat geçmişimize kadar uzanır. Primatların yiyecekleri, et-yiyicilere kıyasla çok daha çeşitli lezzetlerdedir. Bir et-yiyici avını yakalayıp öldürdükten ve yemeğini hazırladıktan sonra basit ve kaba hareketlerle yer, bitirir. Ağzına tıktığı kocaman lokmaları, fazla oyalanmadan ardı ardına yutar. Oysa, maymunlar, yedikleri lokmaların aralarındaki farklı lezzetler üzerinde büyük titizlik gösterirler. Her birinin tadını çıkararak ve çeşitli lezzette lokmalar deneyerek yerler yemeklerini. Yemeklerimizi ısıtıp, onlara tad verici maddeler eklerken, bizler de aynı ata mirası müşkülpesentliğin etkisi altında kalmaktayız. Belki de bizleri «safkan» et-yiyici olmaktan alıkoyan nedenlerden biri de budur.

Söz taddan açılmışken, bu işaretleri algılayışımızla ilgili bir yanlışlığı açıklamadan geçmek doğru olmayacak. Bu da, tattığımız nesnenin tadını nasıl aldığımızdır. Dilin yüzeyi düz değildir, «papil» adı verilen ve içinde «tad alıcı bez»ler bulunan küçük pürtüklerle örtülüdür. Herkes, yaklaşık olarak 10.000 tad bezine sahiptir, ancak yaşlandıkça bunlar sayıca azalır ve eski duyarlıklarını yitirirler. Boğazına düşkünlerin yaşlandıklarında «artık damaklarında tad kalmadığından» söz etmeleri de bu yüzdendir. İşin garip tarafı, sadece dört tada tepki gösteririz: ekşi, tuzlu, acı ve tatlı. Dilimiz üzerine koyduğumuz lokmanın, bu dört niteliği hangi oranda taşıdıklarını kaydederiz ki, bu oran da yemeğin temel tadını tayin etmemize yarar. Dilin ucu özellikle tuzlu ve tatlıyı, yanları ekşiyi, arkası ise acıyı algılar. Ayrıca, dil bütün olarak yiyeceğin dokusunu ve ısısını da alır. Ancak, burada durur. Daha ince ve ayrıntılı lezzetleri aslında tad olarak değil, koklayarak ayırdedebiliriz. Yemeğin kokusu, koku cidarının bulunduğu burun boşluğuna dolar. Bir yemeğin çok «lezzetli» olduğunu söylediğimizde, o yemeğin tadını ve kokusunu «lezzetli» bulduğumuzu belirtiyoruzdur. Ağır nezle olduğumuzda ise, yemekleri «tadsız» buluruz. Aslında, tad alma mekanizması normal çalışmaktadır, bizi rahatsız eden koku almayışımızdır.

Bu açıklamayı da yaptıktan sonra, tad alma hassamızın özel bir niteliğine, şekerli yiyeceklere olan inkâr edilmez eğilimimize bir göz atalım. Et-yiyicilerde hiç görülmeyen bu eğilim primatlara özgüdür. Primatların doğal yiyecekleri, olgunlaşıp daha «yenilebilir» hale geldikçe, tatlılık oranları da yükselmektedir. Maymunlar için bu tatlılık çok çekicidir. Bizler de diğer primatlar gibi «tatlı»ya dayanamayız. Et-yiyici olmamıza rağmen, maymun geçmişimiz özel olarak «tatlılaştırılmış» yiyecekler peşinde koşmaya zorlar bizi. Şeker tadını diğer tadlara tercih ederiz. «Tatlıcı» dükkânları vardır ama, «ekşici» dükkânına pek rastlanmaz. Çeşitli lezzetlerde yiyeceklerden meydana gelen bir yemeğin sonunu «tatlıya bağla-

makla» ağzımızda en sevdiğimiz tadın uzun süre kalmasını sağlamaya çalışırız. Daha da ileri gidip, iki yemek arası atıştırmalarımızda (burada da primatlara özgü beslenme düzeni bir yere kadar etkisini hissettirmekte) özellikle tatlı yiyecekleri tercih ederiz; şeker, çikolata, dondurma, tatlı içecekler gibi.

Bu yatkınlık o kadar güçlüdür ki, bizi zor duruma düşürdüğü bile olur. Bir yiyeceğin çekici olması iki nedene bağlıdır: beslenme değeri ve damakta bıraktığı tad. Doğada bu iki nitelik birarada yürür. Oysa, yapma yiyeceklerde bu nitelikleri ayırmak mümkündür ve bu da tehlikeli olur. Beslenme değeri olmayan yiyeceklere bol miktarda yapay tatlılaştırıcı maddeler katmakla çekiciliği artırılabilir. «Süper-tatlı» yiyecekler karşısında, maymunca zaafımız kendini göstereceğinden, başka bir şey yiyemeyecek kadar doyana dek, bunları tıkabasa yeriz. Dolayısıyla yemek rejimimiz altüst olur. Bu, özellikle büyümekte olan çocuklar için sözkonusudur. Önceki bir bölümde ergenlik çağında tatlı kokuların ve meyva kokularının birden gözden düşüp, yerlerini yağlı kokulara, çiçek kokularına ve misk-benzeri kokulara bıraktığından söz etmiştik. Büyüklerin, çocukların bu tatlıya karşı olan zayıflıklarını bol bol sömürdüklerini de biliyoruz.

Yetişkinleri ise daha başka bir tehlike bekler. Yemekleri öylesine lezzetli, tatlı, doğal haldeki yiyeceklere kıyasla öylesine güzeldir ki, ihtiyaçtan fazla miktarlarda yemek yemeye başlarlar. Sonuç çoğu kez sağlığa zararlı olacak kadar aşırı kilo almaktır. Bunu önlemek için birbirinden garip perhizler, rejimler yapılır. «Hastalara» sadece şu ya da bu yiyecekleri yemeleri, bazı yiyeceklerden vazgeçmeleri, çeşitli ekzersizler yapmaları salık verilir. Oysa, aslında tek bir çözüm yolu vardır; o da, az yemek yemektir. Az yemek tılsım gibi iyi gelir bu hastalığa. Ne var ki çevredeki süper-lezzetli yiyeceklerin çekiciliği karşısında fazla dayanmak pek kolay değildir. Aşırı şişmanların ikinci bir derdi de, daha önce sözünü ettiğimiz

«oyalanma faaliyetleri», gerilim altında başvurulan «yersiz» davranışlardır. Daha önce de gördüğümüz gibi, «oyalanma faliyetleri»nden en sık başvurulanı «yiyecekle oyalanma»dır. Tedirgin olduğumuz zamanlar ağzımıza küçük lokmalar atar, ihtiyaç duymadığımız halde, bir yudum bir şey içeriz. Gerilimi azaltmaya yardımcı olan bu faaliyetler aynı zamanda şişmanlamamıza da yol açar. «Yiyecekle oyalanma»nın özellikle iki yemek arası «atıştırma» niteliğinde olması, dolayısıyla, tatlı yiyecekleri tercih etmemiz, kilo almamızı daha da kolaylaştırır. Eğer uzun süre devamlı olarak «oyalayıcı» atıştırmalara kendimizi kaptırırsak, «şişmanlama korkusu» diye adlandırılan durum ortaya çıkar ve yavaş yavaş suçlulukla karışık güvensizliğin yuvarlak hatları çevrelemeye başlar vücudumuzu. Bu tür kişiler için zayıflama metodlarının sonuç vermesi ancak başlangıçtaki gerilimi azaltacak davranışsal değişiklikler eşliğinde uygulanmalarıyla mümkün olur. Burada çiklet çiğneme alışkanlığına da kısaca değinmek yerinde olacak. Çiklet denen nesne, özel bir «oyalayıcı faaliyet» aracı olarak imal edilmiştir. Gerekli gerilim-azaltıcı «meşguliyet» sağlanmakta, buna karşılık, genel diyeti bozacak aşırılıkta bir «atıştırma»yı engellemektedir.

Şimdi de bugünkü çıplak maymunun gündelik yiyecek listesini ele alalım. Bu yiyecekler olağanüstü bir çeşitlilik gösterir. Genellikle primat grupları et-yiyicilere kıyasla daha çeşitli yiyeceklerle beslenirler. Et-yiyicilerin yiyecek konusunda sınırlı olmalarına karşılık, maymunlar bu konuda her olanağa yer verecek şekilde davranırlar. Japon maymunları üzerinde yapılan incelemelerden, bu hayvanların tomurcuk, filiz, yaprak, meyva, kök ve kabuklardan meydana gelen 119 bitki türünü kapsayan bir menüye sahip olduklarını öğrenmiş bulunuyoruz. Bunlardan başka, çeşitli örümcek, ağustos böceği, kelebek, karınca ve bunların yumurtalarını yediklerini de biliyoruz. Oysa, tipik bir et-yiyicinin yemek rejimi daha besleyici, ama buna karşılık çok daha monotondur.

Bizlerse, avcılığa dönüştüğümüzde her iki dünyanın da iyi taraflarından yararlanma yoluna gitmişiz. Bir yandan beslenme değeri çok yüksek olan eti yemek rejimimize eklerken, öte yandan hem et, hem ot yiyici maymunluğumuzu da yitirmemişizdir. Son zamanlarda (yani, son birkaç bin yıl içinde) yiyecek sağlama teknikleri olağanüstü gelişmiş, ama temelde büyük bir değişiklik olmamıştır. Bildiğimiz kadarıyla en ilkel tarım sistemi kabaca «karma çiftçilik» olarak adlandırılabilir. Hayvanların ve bitkilerin evcilleştirilmesi bir arada yürümekteydi bu dönemde. Bugün bile, zoolojik ve botanik çevremiz üzerindeki kesin hâkimiyetimize rağmen, ikisini bir arada yürütme eğilimi göstermekteyiz. Birini ya da öbürünü daha fazla geliştirmemizi engelleyen ne olmuştur acaba? Bu sorunun cevabı, nüfus yoğunluğunun sürekli olarak artması sonucu sadece etten ibaret bir beslenmenin miktar bakımından güçlük yaratacağı, öte yandan yalnızca bitkilerle beslenmenin kalite bakımından bir tehlike doğuracağı olmalıdır.

Maymun atalarımızın yemek rejimindeki et oranı, bizimkine kıyasla çok daha düşük olduğuna göre, bizler de etsiz yapabiliriz gibi bir iddia atılabilir ortaya. Et-yiyici olmamızı ortam koşulları hazırladığına, oysa artık ortamı denetleme gücüne sahip olduğumuza ve giderek çeşitli nitelik ve miktarda ekin sağlama metodları var olduğuna göre, maymun atalarımızın beslenme biçimine dönebileceğimiz öne sürülebilir. Aslında *vegeteryen*'lerin (sebze ya da meyvayla beslenenlerin) inancı da budur ama, fazla başarı sağladıkları söylenemez. Et yeme isteği öyle kolaylıkla sökülüp atılamayacak kadar köklüdür. Et yeme imkânına sahip olduğumuz sürece bundan pek vazgeçemeyiz. Bu arada, sebze-yiyiciler yediklerinin diğer yiyeceklerden daha lezzetli olduğu gibi bir iddia öne sürmezler. Aksine, davranışlarını tıbbî yanlışlıklar ve felsefi tutarsızlıklarla dolu çapraşık açıklamalarla doğrulama yoluna giderler.

Kendi istekleriyle sebze-yiyici olmuş kişiler, tipik primatlar gibi, çeşitli bitkilerden meydana gelen dengeli bir rejim benimsemişlerdir. Ancak, bazı çıplak maymun toplulukları için etsiz bir rejim, bir azınlık tercihi olmaktan çok, pratik bir zorunluluktur. Ekin yetiştirme tekniklerinin geliştirilmesi ve bölgeye özgü birkaç tahılın yoğun olarak üretilmesiyle yetinmek eğilimi, bazı toplumlarda verimi düşürücü olmuştur. Büyük çapta tarım faaliyetleri nüfusun bu bölgelerde yoğunlaşmasına yol açmış, ancak bu nüfusun yemek rejiminin birkaç tahılla sınırlanması tehlikeli bir kötü beslenme sorunu doğurmuştur. Bu topluluklarda doğurganlık oranının yükselmesine karşılık, üyelerinin fizik nitelikleri elverişsiz olmaktadır. Var olma çizgisi üzerinde sürdürmektedirler yaşamlarını. Şu ya da bu toplumun geliştirdiği silâhların kötüye kullanılması nasıl felâketle sonuçlanacak saldırganlıklara yol açarsa, şu ya da bu beslenme tekniğinde aşırıya kaçılması da beslenme alanında felâketlere yol açacaktır. Temel yiyecek dengesi bozulmuş bu gibi toplumlar yaşamlarını sürdürebilirler ama niteliksel gelişim için protein, maden ve vitamin yetersizliklerinin giderilmesi şarttır. Bugün en sağlam ve atılımcı toplumlar et - bitki rejimini dengelemeyi başaranlardır ve beslenme değeri olan yiyeceklerin üretim metodlarının son zamanlarda geçirdiği büyük değişikliklere rağmen, bugünkü çıplak maymunun beslenme biçimi avcı atalarından pek farklı değildir. Bir kere daha söyleyelim: değişim gerçek olmaktan çok uzaktır; yüzeyde kalmıştır.

YEDİNCİ BÖLÜM

KONFOR

Hayvanın çevreyle doğrudan doğruya temas eden kısmı —vücudunun yüzeyi— hayat boyunca oldukça kötü muameleye maruz kalır. Bütün bu aşınıp eskimeye dayanabilmesi şaşılacak bir olaydır. Bu dayanıklılığını, o harikulâde doku yenileme sistemine ve biraz da hayvanların, vücudun temizliği ve rahatlığı yolunda birtakım özel hareketler edinmiş olmalarına borçludur. Bu temizlenme faaliyetlerini, beslenme, döğüşme ya da çiftleşme faaliyetlerine kıyasla daha önemsiz sayarız. Oysa, vücudun görevini gerektiği gibi yapabilmesi için bu faaliyetler şarttır. Bazı yaratıklar, örneğin küçük kuşlar için tüyleri temiz tutmak bir ölüm-kalım sorunudur. Tüyleri yapış yapış bir kuş, düşmanlarının elinden kaçmak için kolayca havalanmak yeteneğini kaybedecek, soğuk havada vücut ısısını yeterince yüksek bir derecede tutamayacaktır. Kuşlar, yıkanmak, bitlenmek, yalanmak ve kaşınmak için saatler harcarlar; bu gösteriler uzun ve karmaşık bir düzen içinde sürdürülür. Memelilerin temizlenme faaliyetleri, kuşlara kıyasla daha basit olmakla birlikte, tımarlanma, yıkanma, pislik ayıklama, kaşınma ve ovunma hareketleri sık sık tekrarlanır. Tüyler gibi, kılların da temiz tutulması gerekir sahibini ısıtabilmesi için. Yapış yapış ve kirli bir post, hastalık olasılığını artırır. Deri parazitlerinin ayıklanması, mümkün olduğunca azaltılması gerekir. Primatlar da diğer memeliler gibi bu kurala uymak zorundadırlar.

Doğal koşullar içinde, maymunların kendilerini sık sık tımar ettikleri, sistematik olarak kıllarını karıştırıp kurumuş

deri parçalarını ya da yabancı cisimleri ayıkladıkları görülür. Bu parçacıklar genellikle yenmek, hiç olmazsa tadına bakılmak üzere ağıza atılır. Tımarlanma hareketleri dakikalar sürer ve görünüşe göre hayvan bütün dikkatini bu işe vermiştir. Bu faaliyet sırasında huylandırıcı bir şeye rastladıklarında ani kaşınma, dişleme hareketleri de yaparlar. Memelilerin çoğunun ard ayaklarıyla kaşınmalarına karşılık, maymunlar hem ön, hem ard ayaklarını kullanırlar. Ön ayakları temizleme faaliyetleri için mükemmel gelişmiştir. Becerikli parmaklar kıllar arasında dolaşıp rahatsızlık veren noktaları büyük bir isabetle bulur, temizler. Pençe ve tırnaklara kıyasla, primatların elleri ideal bir «temizleyici»dir. İki el bir elden üstündür ama, sorun gene de çözümlenmiş sayılmaz. Maymun, bacaklarını, vücudunun yan ve ön kısımlarını temizlemek için rahatça iki elini birden kullanabilse de, sıra sırta ve kollara gelince iş çatallaşır. Ayrıca, aynası olmadığı için başını temizlemesi de pek kolay değildir. İki elini birden kullanabilmektedir ama, körlemesine çalışır. Dolayısıyla baş, sırt ve kollar, vücudun önüne, yanlarına ve bacaklara kıyasla daha kötü temizlenmiş olacaktır, özel bir çözüm yolu bulunmadığı takdirde.

Bu çözüm yolu toplumsal tımarlanma, bir karşılıklı yardımlaşma sisteminin geliştirilmesi olmuştur. Gerek kuşlar, gerekse memeli hayvanlarda rastlanan bu faaliyet üst kademelerdeki primatlarda çok önemli bir ifade biçimine dönüşmüştür. Ortaya özel tuvalet çağrıları ve toplu «güzellik bakımı» seansları çıkmıştır. Tımarlayacak maymun tımarlamak istediği maymuna yaklaşırken bu niyetini belirten özel bir yüz ifadesi takınır. Dudaklarını hızlı hızlı şapırdatır ve arada dilini çıkartır. Tımarlamak istediği maymun ise, bu teklifi kabul ettiğini rahat bir pozisyona geçerek ve bazen vücudunun temizlenmesini istediği kısmını yaklaşmakta olana çevirerek belirtir. Daha önceki bir bölümde de belirttiğimiz gibi, dudak şapırdatma hareketi, post temizleme faaliyetinin ayıklanan parçacıkların tadına bakma bölümünden özel bir âyin olarak

evrinmiştir. Bu hareketlerin hızlı hızlı, abartılmış ve ritmik olarak tekrarlanması kolayca algılanabilecek bir işaret haline gelmelerini sağlamaktadır.

Karşılıklı temizlenmenin işbirlikçi, saldırgan olmayan niteliğinden ötürü ağız şapırdatma da bir dostluk işareti anlamını kazanmıştır. İki hayvan dostluklarını pekiştirmek istediklerinde, bunu tekrar tekrar birbirlerini tımarlayarak belirtirler; postları bu kadar temizlik gerektirmese bile. Gerçekten de bugün artık postun kirliliğiyle karşılıklı tımarlama faaliyetleri başlangıçtaki amaçtan ayrı, bağımsız bir faaliyete dönüşmüştür. Postu temiz tutma gene de başlıca görev olmakla birlikte, asıl nedeni estetik olmaktan çok, toplumsal gibi görünmektedir. İki hayvanın saldırgan olmayan, işbirlikçi bir ruh hali içinde birbirlerine yaklaşabilmelerini sağlamakta, dolasıyla koloni ya da topluluğun üyeleri arasındaki bağları pekiştirmektedir bu faaliyetler.

Bu arkadaşça şiaretleşme sistemi iki «yeni-ruh-hali-yaratma» mekanizmasının gelişmesine yol açmıştır. Bunlardan biri yatıştırma, ikincisi güven vermeyle ilgilidir. Zayıf hayvan, karşısındaki güçlü hayvandan ürktüğünde, onu yatıştırmak için, ağığz şapırdatarak çağrıda bulunur, sonra da tımarlamaya başlar. Bu, hâkim hayvandaki saldırganlık duygularını yatıştırıp zayıfı «kabul etmesine» yardımcı olacaktır. «Orada durmasına» izin verilmesinin nedeni, hâkime hizmet etmekte olmasıdır. Öte yandan, hâkim hayvan, zayıfın korkusunu gidermek isterse, o da aynı yola başvuracaktır. Saldırmak niyetinde olmadığını belirtmek için dudaklarını şapırdatacaktır. Bu hareketiyle hâkim durumda olmasına rağmen, karşısındakine zarar vermeyeceğini belirtmektedir. Bu davranış (güven verme gösterisi), yatıştırma gösterisine kıyasla daha seyrek görülür. Zira, primatların toplumsal hayatında böyle bir gösteriye daha az ihtiyaç vardır. Zayıf hayvanın, hâkim hayvanın sahip olmak isteyeceği ve saldırarak elde edemeyeceği hemen hiç bir şeyi yoktur. Bir istisna, hâkim durum-

da çocuksuz bir dişinin topluluk üyelerinden birinin çocuğunu kucağına alıp sevmek istemesidir. Yavru maymun doğal olarak, yaklaşan yabancıdan korkup kaçacaktır. Bu durumda kocaman dişi küçücük yavruda güven duygusu uyandırmak amacıyla ağzını şapırdatmaya başlar. Eğer bu, yavrunun korkusunu giderirse, dişi onu kucağına alıp sevmeye başlayacak ve yeniden korkmasını önlemek için şefkatle tımarlamaya koyulacaktır.

Kendi türümüzü ele alırsak, primatlara özgü bu tımarlama eğiliminin yalnızca bir temizleme biçiminde değil, aynı zamanda oplumsal bir anlamda da ortaya çıktığını görürüz. Aradaki fark artık temiz tutulması gereken lüks bir kürk mantoya sahip olmayışımızdır. Bu nedenle iki çıplak maymun karşılaştığı ve dostluklarını güçlendirmek istedikleri zaman toplumsal tımarlamanın yerini tutacak bir faaliyetin yaratılması zorunlu olmuştur. Öteki primat gruplarında karşılıklı tımarlamaya girişilen durumların benzerlerini kendi türümüzde izlersek hayli ilginç davranışlara tanık oluruz. Bir kere dudak şapırdatma yerini gülümsemeye bırakmıştır. Gülümsemenin kökenini daha önce incelemiş ve analarına yapışma olanağına sahip olmayan bebeklerin ananın dikkatini üzerlerine çekme çabalarıyla ortaya çıktığını görmüştük. Yetişkinlerin hayatında ise, «tımarlamaya davet» yerine geçer. Peki, dostça bir temas böylece elde edilir, ama sonra? Dudak şapırdatmaktan sonra tımarlamaya geçilir, ya gülümsemeden sonra? Evet, gülümsemeyi uzatmak ve tekrarlamak mümkündür, ancak tımarlamanın yerini tutacak bir harekette bulunmak zorunluluğu vardır. Biraz dikkat edilince bu kaynağın konuşma olduğu görülür.

Bir davranış biçimi olarak, konuşma, işbirlikçi bilgi alışverişi ihtiyacının artması sonucu evrinmiştir. Hayvanlar arası sözsüz ruh-hali bildirimlerinden gelişmiş bir davranıştır. Tipik, doğuştan, memeli hayvanlara özgü çığlık ve hırıltılar repertuarından öğrenilerek geliştirilen sesli işaretler-

den kurulu karmaşık bir sistemdir konuşma. Bu sesli işaretler, onların bileşmeleri ve yeniden, başka biçimde bileşmeleri «haberleşme konuşması» olarak adlandırdığımız türün temelini meydana getirirler. Bu yeni haberleşme metodunun ilkel, sözsüz ruh-hali bildirim işaretlerinden ayrıldığı nokta, atalalarımıza çevrelerindeki nesneleri adlandırabilme, bugünün yanısıra, geçmiş ve gelecekten de söz edebilme olanağı sağlamasıdır. Günümüze dek haberleşme konuşması, türümüzün sözlü işaretleşme sisteminde en önemli yeri tutmuştur. Ancak, bir evrimin başladıktan sonra durması beklenemeyeceğine göre, bazı görevler yüklenmeye başlamıştır. Bunlardan biri «ruh-hali-bildirim konuşması»dır. Bu gereksiz bir gelişmeydi, çünkü sözsüz ruh-hali bildirim işaretlerini yitirmiş değildik. Hâlâ da içinde bulunduğumuz ruh hallerini, primatlarla paylaştığımız çığlık ve hırıltılarla karşımızdakine iletebiliriz ve iletmekteyiz de. konuşmak, duygularımızı sözle doğrulamaya yarar. Bir acı çığlığının hemen ardından «Canım yandı,» deriz. Bir kızgınlık bağırtısını «Çok kızdım,» sözleri izler. Bazen sözsüz bir işaretin başlangıçtaki şekli bozulup belirli bir ses tonuyla ifade edildiği olur. «Canım yandı» bir inleme ya da acı bir çığlık gibi çıkar. «Çok kızdım» sözleri kükremeyi andıran bir ses tonuyla söylenir. Bu durumlarda ses tonu memeli hayvanların sözsüz işaretleşme sisteminden o kadar az ayrılmıştır ki, kendi türümüzden değişik ırkta bir yabancının anlaması bir yana, köpek bile anlar ruh-halimizi. Böyle durumlarda kullanılan kelimeler tamamen gereksizdir. (Köpeğinize azarlar gibi «aferin» demeyi ya da sevecen bir ses tonuyla «pis hayvan» demeyi deneyin, ne demek istediğimi anlarsınız). Ruh-hali bildirim konuşması, en basit ve gerçek düzeyde, zaten iletilmiş bir mesajın sözlü işaretlerle «bardağı taşırmasından» başka bir şey değildir. Değeri, daha ince ve hassas bir ruh-hali bildirim işareti olabilmesindedir.

Üçüncü konuşma biçimi, «araştırıcı konuşma»dır. Bu, konuşmak için konuşmak, estetik konuşmak, ya da isterseniz,

konuşma oyunu oynamaktır. Bir diğer haberleşme - iletme biçimi olan resim yapma gibi konuşma da estetik araştırmada kullanılan bir araç görevini yüklenmiştir. Şair, ressamla aynı çizgidedir. Bizi bu bölümde ilgilendiren konuşma biçimi ise, dördüncüsü, yani «tımarlama konuşması»dır. Bu, toplumsal toplantıların anlamsız, terbiyeli çene çalma konuşması, «Hava ne güzel değil mi?», «İyi bir kitap okudunuz mu son zamanlarda?» cinsinden konuşmadır. Önemli bir fikir ya da bilgi alışverişi değildir söz konusu olan; ne konuşanın gerçek ruh-halini yansıtır, ne de estetik bir doyuruculuğu vardır. Görevi, selâmlama gülümsemesini pekiştirmek, toplumsal beraberliğin sürdürülmesini sağlamaktır. Bizim türümüzde toplumsal tımarlamanın yerini tutar. Saldırgan olmayan, toplumsal bir zihnî uğraş sağlayarak hayli uzun süre toplu halde bulunmamıza, değerli grup ilişkilerinin ve dostlukların gelişip güçlenmesine yardımcı olur.

Bir topluluğun «tımarlama konuşmasını» bu açıdan izleyip değerlendirmek hayli eğlenceli bir oyundur. En önemli dönem, gülümseyerek selâmlamadan hemen sonrakidir. Daha sonra hayli gevşer, ama grubun dağılmasından önce yeniden canlanır. Grup sadece birlikte olmak için toplanmışsa, tımarlama konuşması da beraberlik boyunca, bilgi alışverişi, ruh-bildirimi ve araştırıcı konuşmalara hiç yer vermeksizin sürüp gidecektir. Kokteyl partiler buna en iyi örnektir. Bu gibi partilerde uzun konuşmaları kesip, karşılıklı tımar faaliyetini doruğunda tutmak için tımarcıları bir gruptan diğerine götüren ev sahibi ya da sahibesi, «ciddi» konuşmaları engellemek için elinden geleni yapar. Böylelikle, toplantıda bulunan herkes tekrar tekrar «ilk temas»a, tımarlayıcı konuşmanın en önemli dönemine itilirler. Bu sürekli tımarlama seanslarının başarılı olması için, tanışma merasimlerinin partinin sonuna kadar sürdürülebilmesi, yani yeterince kalabalık bir davetli topluluğunun hazır bulunması gereklidir. Bu da bu cins toplantıların en

az kaç kişiyle yapılabileceğine dair tartışmaların esrarını aydınlatmaktadır. Küçük, gayri resmi yemeklerde ise durum biraz değişir. Burada tımarlama konuşmalarının vakit ilerledikçe önemini yitirdiği ve ciddi bilgi alışverişinin ön plâna geçtiği görülür. Ancak, topluluk dağılmadan hemen önce tımarlama konuşması yine önem kazanır ve vedalaşma ayini uygulanır. Gülümseme, burada da tekrar ortaya çıkar ve böylece toplumsal bağların bir ikinci karşılaşmaya kadar aynı yerde tutulacağı vaadedilir. Daha resmî iş karşılaşmalarına gelince... başlıca amacın haberleşme konuşması yapmak olduğu bu durumlarda, tımarlama konuşması tamamen ortadan kalkmamışsa da önemini hayli yitirmiştir. Sadece görüşmenin başında ve sonunda kullanılır. Ve akşam yemeklerinde olduğunun tersine yavaş yavaş azalmak yerine, karşılıklı birkaç kibar sözden sonra ani olarak kesilir. Görüşmenin bittiğini belirten herhangi bir işaret verildikten sonra, yine aynı kısa ve kesin biçiminde bir kere daha görünür ve kaybolur. Tımarlama konuşmasına geçmek için duyulan isteğin hayli yoğun olmasından ötürü, iş görüşmeleri yapmak üzere toplanan gruplar, bu isteği bastırmak için, toplantılara belirli bir resmiyet havası getirmek zorunda kalmışlardır. Sadece iş toplantılarında uygulanan ve resmiyetin başka hiç bir özel sosyal toplantıda rastlanmadığı kadar ileri götürüldüğü «usul»ün kökeni budur.

Tımarlama konuşması, türümüzde toplumsal tımarlamanın yerini tutan ve en önemli davranış biçimidir, ama bu ihtiyacımızı gidermenin tek yolu değildir. Çıplak derimizden ötürü tımarlamaya çağırma işaretlerimiz pek çekici olmayabilir, ama benzeri bazı yüzeyler bu iş için elverişlidir; tüylü, yumuşak giyecekler, halı, eşya gibi. Evcil hayvanlar daha da davetkârdır ve bazı çıplak maymunlar, bir kedinin kürkünü okşamak ya da köpeğin kulak arkasını kaşımaktan kendilerini alakoyamazlar. Hayvanın bu toplumsal tımarlama faaliyetinden hoşlanması, tımarlayıcının yaptığı hareketten umduğu ödü-

lün sadece bir kısmıdır. Okşanan yüzeyin, duyduğumuz primatça tımarlama isteğine bir boşalma olanağı vermesi, daha önemlidir.

Kendi vücudumuza gelince, yüzeyin hemen hemen tamamen çıplak olmasına rağmen, başımızdaki uzun ve gür saçlar tımarlanmaya elverişli bir yüzey teşkil eder. Saçlarımız berber ve kuaför gibi tımarlama uzmanlarının elinde —sağlık gerekçesiyle açıklanmayacak kadar aşırı— dikkatle tımarlanır. Karşılıklı saç taramanın aile çevresinde oluşan gündelik topluluklarda niçin benimsenmediği ilk bakışta anlaşılamayabilir. Örneğin, neden, tımarlama konuşması primatlara özgü toplumsal tımarlama faaliyetlerinin yerini almıştır da, bunun yerine karşılıklı tımarlama gösterilerini başımızdaki saçlarda yapmıyoruzdur? Bunu, saçın taşıdığı cinsel özellikle açıklayabiliriz, sanırım. Bugünkü haliyle baştaki saçların düzenlenmesi konusunda iki cins arasında büyük farklılık göze çarpar. Saç giderek, ikinci derecede cinsel bir karakteristiğe dönüşmüştür. Cinsiyetle arasındaki bağdan ötürü kaçınılmaz olarak cinsel davranış biçimlerinde bir yer kazanmıştır. Saçın okşanması arasıra basit bir dostluk gösterisi ifade etse de, genellikle erotik bir anlam taşır. Bu nedenle, tanıdıklar arası «komünal» toplantılarda yapılması yasaklanmış olduğundan, boşalmak için başka yollar aramak zorundayız. Bir kedi ya da koltuğu tımarlamak, tımar etme ihtiyacını bir yere kadar doyurabilir ama, tımar edilme ihtiyacı bu yolla karşılanmış olmamaktadır. Buna da kuaför salonları cevap verir. Bu yerlerde müşteri dilediğince ve herhangi bir cinsel anlam taşımamasının rahatlığı içinde, kendini tımar ettirebilir. Profesyonel tımarcıları «kabilesel» tanışıklıkların dışında ayrı bir sınıf haline getirmekle, tehlikeler ortadan kaldırılmaktadır. Kadınlara kadın tımarcıların, erkeklere de erkek tımarcıların hizmet etmesiyle, daha da azaltılmış olur. Aksi durumlarda ise, tımarcının cinsiyeti bir şekilde önemsiz kılınır. Bir dişiyi tı-

mar eden erkek berber, cinsel kişiliği ne olursa olsun, «kadınca» bir davranış benimser. Erkekler ise hemen her zaman erkek berberler tarafından tımar edilirler, ancak bazen dişi bir masajcı söz konusu olabilir: Bu kadınlar genellikle «erkeksi» bir yapıya sahiptirler. Saçın tımar edilmesi bir davranış biçimi olarak üç ayrı görev taşır. Saçın temizlenmesi ve toplumsal tımar edilme ihtiyacının karşılanmasından başka, tımar edilenin süslenmesi de sözkonusudur. Çıplak maymunun vücudunun cinsel, saldırganca ya da diğer amaçlarla süslenmesi olağan bir faaliyettir. Daha önceki bölümlerde bunlardan söz etmiştik. Konforla ilgili davranışları inceleyen bu bölümde pek yeri olmamakla birlikte, çoğu kez bir çeşit tımarlama faaliyeti olarak ortaya çıkması nedeniyle yine ele alacağız. Dövme yaptırma, saç - sakal traşı ya da tüylerin alınması, manikür, kulak delmek ve daha ilkel hacamat biçimlerinin hepsinin temelinde basit tımar edilme istekleri yatar. Ancak, tımarlama konuşmasının gerçek tımarlamanın yerine geçmek için kullanılmasına karşılık, burada aksi olmakta ve gerçek tımarlama hareketlerinden başka amaçlara hizmet etmek için yararlanılmaktadır. Burada derinin bakımıyla ilgili birtakım hareketler bir gösteri görevi yüklendiklerinden, giderek derinin zedelenmesine yol açmışlardır. Bu eğilime hayvanat bahçelerindeki tutsak hayvanlarda da rastlanır. Kendilerini tımarlama ve yalama hareketlerine öylesine anormal bir güç ve hızla girişirler ki, ya kendilerinin ya da tımar ettiklerinin vücutlarında kılların kısmen dökülmesine yada küçük yaralara sebep olurelar. Bu gibi aşırı tımar etme/edilmeye can sıkıntısı ves iç çatışmalar sebep olmaktadır. Benzeri durumlar bizim türümüzden olanların da vücut yüzeylerini yaralamalarına yol açmaktadır. Derinin çıplak olması bu işlemi daha da kolaylaştırır. Ancak, bizlerde doğuştan var olan maceraseverlik, tehlikeli ve zararlı olabilecek nitelikteki bu eğilimi süsleyici bir gösteriş arasına dönüştürmemizi sağlamıştır.

Cilt bakımının yol açtığı önemli bir diğer eğilim de, tıbbi bakımdır. Diğer türlerin bu yönde hemen hiç bir ilerleme kaydetmemelerine karşılık, çıplak maymunun toplumsal tımarlama davranışlarından türettiği tıbbi bakım, türümüzün gelişiminde çok önemli bir etken olmuştur. En yakın akrabalarımız olan şempanzeler, bu eğilimin ilk aşamasında kalmışlardır. Karşılıklı tımarlamanın bir bölümü olan genel deri bakımının yanısıra bir şempanzenin bir diğerine küçük fizik rahatsızlıklarda yardımcı olmaya çalıştığı görülmüştür. Küçük yara ya da vuruklar incelendikten sonra yalanarak temizlenir. Kıymıklar derinin iki parmak arasında sıkılmasıyla çıkartılır. Gözüne çöp kaçmış bir dişinin, bir sıkıntısı olduğunu belirten sesler çıkartarak erkeğe yaklaştığı görülmüştür. Erkek oturarak, gözü dikkatle incelemiş, sonra da her iki elinin birer parmağının ucuyla, ve büyük bir dikkatle çöpü çıkarmıştır. Bu muhakkak ki, basit bir tımarlamadan öte bir davranıştır. Gerçek işbirlikçi, tıbbi bakımın ilk adımıdır. Ancak şempanzeler için sözünü ettiğimiz davranış bir başlangıç değil, ifadenin en aşırı noktaya varmış şeklidir. Kendi türümüze gelince, aklın ve işbirlikçi anlayışın kıyaslanamayacak oranda gelişmesiyle, bu biçim uzmanlaşmış tımarlama, karşılıklı fizik yardımlaşma teknolojisinin başlangıç noktası olmaktadır. Bugün tıp dünyası öyle karmaşık bir düzene erişmiştir ki, toplumsal açıdan hayvansal rahatlık davranışımızın başlıca ifade biçimi haline gelmiştir. Küçük rahatsızlıkların tedavisiyle başlayan tıbbi bakım, önemli hastalıklarda ve vücudun büyük ölçüde hasara uğradığı durumlarda yardımımıza koşmaktadır. Biyolojik bir olay olarak, başarıları çok önemlidir, ancak akılcı bir tutum benimsemesi, beraberinde taşıdığı akıl-dışı unsurların yeterince önemsenmemesine yol açmıştır. Bunu anlamak için her şeyden önce ciddi «rahatsızlıklar» ile önemsiz «rahatsızlık halleri» arasında bir ayırım yapmalıyız. Başka türlerde de olduğu gibi, bir çıplak maymunun, bacağını kırması ya da bulaşıcı ve mikrobik bir hastalığa yakalanması her zaman mümkündür.

Ama önemsiz hastalıklar sözkonusu olduğunda durum değişir. Küçük iltihaplar ve hastalıklar genellikle akılcı yoldan, sanki daha ciddi hastalıkların hafif bir biçimiymiş gibi tedavi edilir. Oysa, bu rahatsızlıklara aslında ilkel «tımarlama istekleri»nin sebep olduğunu gösteren kuvvetli kanıtlar vardır. Tıbbi belirtiler, gerçek bir davranış bozukluğunu yansıtır.

«Tımar edilme çağrısı rahatsızlıkları»nın başlıcaları öksürük, nezle, grip, baş ağrısı, bel ağrısı, karın ağrısı, deri bozuklukları, boğaz ağrısı, safra bozukluğu, bademcik, gırtlak iltihabı (larenjit) dır. Hastanın durumu ciddi olmamakla birlikte, çevresindeki dostlardan daha fazla ilgi beklemeyi haklı gösterecek kadar sağlıksız bir görünüşü olur. Belirtiler, tımarlama çağrısı işaretlerle aynı düzeydedir. Doktor, hastabakıcı, eczacı, akraba ve dostlardan rahatlatıcı davranışlar beklenir. Tımar edilen, dostça bir sempati ve ilgi uyandırır; aslında sadece bu, onu iyileştirmeye yeterli olacaktır. Hastaya ilâç verilmesi, bakılması eski tımarlama hareketlerinin yerini tuttuğundan ve bir «uğraş» âyinine zemin hazırladığından tımar edenle edilen arasındaki toplumsal ilişkiyi belirler, sınırlar. Hastaya verilen ilâçların ne olduğu aslında hemen hiç önem taşımaz ve bu bağlamda modern tıpla büyücü - doktor arasında hemen hiç fark yoktur. Küçük rahatsızlıkların bu şekilde yorumlanmasına karşı çıkanların itirazlarının temeli, bu hastalıklara gerçek virüs ya da bakterilerin sebep olduğu izlenimine dayanır. Eğer bu bakteri ve virüsler vücutta bulunuyorsa ve eğer nezle ya da karın ağrısının tıbbi sebebiyseler, davranış açısından bir yorum yapmanın ne gereği var, demektedirler. Şöyle cevap vereceğiz : Herhangi büyük bir şehirde her zaman için bu çeşit virüs ve bakterilerle temas halinde olmamıza rağmen, sadece bazı durumlarda hastalığı kaparız. Toplumun başarılı ya da toplumsal açıdan «dengeli» üyelerinde «tımarlama çağrısı hastalıkları»a pek rastlanmaz. Zaman zaman ya da uzun süre toplumsal sorunları olan kişilerse bunun aksine, sık sık hastalanırlar. Bu rahatsızlıkların

en ilginç yönü de kişinin özel ihtiyaçlarını karşılayacak gibi, âdeta «ısmarlama» olmalarıdır. Örneğin, toplumsal bir gerginlikten, bir çatışmadan bunalan bir kadın oyuncuyu ele alalım. Sesi kısılır, larenjit olur, dolayısıyla işi bırakmak, bir süre dinlenmek zorundadır. Kendisine bakılır, rahat etmesi sağlanır. Gerilim ortadan kalkmıştır (hiç olmazsa bir süre için). Oysa, vücudunda bir döküntü sözkonusu olsaydı, sahnede giydiği kostüm ve makyajla bunu kapatabilir ve çalışmasını sürdürebilirdi. Bu durumda gerilim devam edecekti. Şimdi bu oyuncuyu bir güreşçiyle kıyaslayalım. Güreşçinin «tımarlama çağrısı hastalığı» ses kısıklığı olamaz ama, vücudunda döküntü olması hayli işine yarayabilir. Doktorların, pehlivanlarda en sık rastladığı şikâyet de vücutlarındaki döküntülerdir. Bu arada, çevirdiği çıplak sahnelerle ün yapmış bir film oyuncusunun, zora düştüğünde, larenjit değil, vücudundaki döküntülerden rahatsız olup hastalandığını da belirtelim. Çünkü, onun için de, güreşçilerde olduğu gibi, derinin gösterilmesi önemlidir, dolayısıyla diğer sahne oyuncularının sık sık yakalandığı hastalık kategorisine girmez.

Rahatlatılma ihtiyacı ne kadar fazlaysa, hastalık da o kadar ağır seyreder. Hayat boyu en çok ilgi gördüğümüz ve korunduğumuz dönem, beşikte geçen zamandır. Bu nedenle, bizi yatağa düşürecek güçte bir hastalık, beraberinde güven dolu bebeklik çağının ilgisini de getirecektir. Yüksek dozda ilâç aldığımız için iyileştiğimizi sanarsak da, asıl özlemini duyduğumuz ve bizi iyileştirecek olan, yüksek dozda güvenliktr. (Bu, hastalık numarası yapmak değildir. Numara yapmak gerekmez. Belirtiler yeterince gerçektir. Sonuç değil, sebeptir davranışa ilişkin olan.)

Hepimiz gerek tımar edilen, gerekse tımar eden kişiler olarak, bir yere kadar, psişik bozukluklarımızı yansıtırız. Bir hastaya bakmanın sağladığı doyum, hastalığın nedeni kadar temel bir unsurudur. Bazılarımız için başkalarını «iyileştirmek» öylesine güçlü bir ihtiyaçtır ki, tımarlama istekleri-

mizi sonuna dek doyurabilmek uğruna dostumuzun hastalığını ilerletmek ve uzatmak için elimizden geleni yaparız. Bu bir kısır döngüye yol açacak, tımar edenle edilenin durumu, olağanüstü boyutlara abartılacak, sonunda kronik bir yatalağın durmaksızın ilgi beklediği (ve gördüğü) bir durum ortaya çıkacaktır. Bu çeşit bir «karşılıklı tımar çifti»ne, tutumlarının altında yatan davranışsal gerçekten söz edildiğinde, bunu derhal ve büyük bir hırsla inkâr edeceklerdir. Gene de böyle durumlarda, tımar edenle edilenin (hastayla bakıcısının), ortamda önemli ve ani bir toplumsal değişiklik yaratıldığında mucizevi bir hızla iyileştikleri, bu iki taraflı hastalığın tedavi edildiği görülmüştür. Telkin yoluyla tedavi edenler sık sık bu yola başvurmuş ve başarılı sonuçlar elde etmişlerdir. Ne var ki, karşılarına çıkan vakaların çoğunda hastalığın yalnız sonucu değil, sebepleri de fizikseldir. Bu çeşit tedavinin karşısına çıkan bir ikinci engel de davranışsal kökenli «tımarlama çağrısı rahatsızlıklar»ın fizik görünümleri, eğer uzun süre ve güçlü olarak sürdürülürse, kolaylıkla onarılması imkânsız bedensel zararlara dönüşebilmesidir. Bu aşamadan sonra ciddi ve akılcı tıbbi bakım şart olur.

Buraya kadar türümüzdeki rahatlama davranışının toplumsal yönlerini ele aldık. Daha önce de gördüğümüz gibi, bu konuda önemli gelişimler olmuş, ancak bütün bunlar basit kişisel temizlenme ve konfor biçimlerinin ortadan kalkmasına sebep olmamıştır. Diğer primatlar gibi bizler de kaşınır, gözlerimizi oğuşturur, kabuk tutmuş yaralarımızı kopartır, kesilen bir yerimizi yalarız. Ayrıca, güneş banyosu yapmak eğilimini de diğer primatlarla paylaşırız. Bunun yanısıra uzmanlaşma sonucu edindiğimiz bazı kültürel davranış biçimlerine sahibizdir. Bunların en yaygın olanı suyla yıkanmaktır. Suyla yıkanmak bazı türlerde ara sıra görülmekle birlikte, primatlarda ender rastlanan bir davranıştır. Oysa, bizlerde hemen her toplumda en önemli vücut temizleme biçimi olarak benimsenmiştir.

.Suyla sık sık temizlemenin sağladığı çeşitli yararların yanısıra bir de sakıncası vardır: su, deri bezlerinin çıkardığı, antiseptik, koruyucu yağların ve tuzların yıkanıp gitmesine yol açar, bu da giderek vücut yüzeyinin hastalıklara karşı duyarlığını artırır. Bu sakıncaya rağmen, geçerli bir temizlik biçimi olmasının nedeni, suyun doğal yağlar ve tuzlarla birlikte deri hastalıklarının başlıca sebebi olan kiri de yıkayıp götürmesidir.

Rahatlama davranışı, temizlik sorunlarının yanısıra bir de vücudu belirli bir ısıda tutmakla ilgili faaliyetleri kapsar. Bütün memeli hayvanlar ve kuşlar gibi bizlerde de, fizyolojik verim, sahip olduğumuz sabit ve yüksek vücut ısısı sayesinde çok artmıştır. Sağlıklı olduğumuz zamanlar dışarıdaki ısı ne olursa olsun, vücut ısımızda en çok 1,6 derece kadar bir değişiklik olur. Vücudumuzun iç ısısı gündelik bir ritmle değişir; akşam üstü en yüksek, sabah saat dört sularında en düşüktür. Dışarıdaki hava çok ısınır ya da çok soğursa, derhal şiddetle rahatsız oluruz. Doyduğumuz rahatsızlık, iç organların üşümesini ya da gereğinden fazla ısınmasını önlemek için harekete geçmeye çağıran bir alarm sisteminin ilk işaretlerindendir. Akıl ve bilinçle alınan önlemlerin yanısıra, ısıyı sabit bir düzeyde tutmak için vücutta bazı otomatik tepkiler de görülür. Eğer çevre çok ısınmışsa kan damarları genişler. Böylelikle, vücudun yüzeyi ısınır ve fazla ısı deri yoluyla dışarı atılır. Ayrıca, aşırı terlemeye başlarız. Vücudumuzda yaklaşık olarak iki milyon ter bezi vardır. Bu bezler aşırı sıcakta saatte bir litreye kadar ter çıkarabilecek güçtedir. Bu sıvının deri yüzeyinde buharlaşması, bir diğer ısı kaybetme yoludur. Çok sıcak bir çevrenin havasına alışma döneminde, terleme mekanizmamızın faaliyeti büyük bir oranda artar. Bu, hayati önem taşıyan bir noktadır; en sıcak iklimlerde bile, hangi ırktan olursak olalım, iç organlarımız en fazla 0,2 derece bir ısı artışına dayanabilirler.

Çevremiz çok soğuduğunda ise, vücut bu değişikliğe kan damarlarının büzülmesi ve titremeyle cevap verir. Damarların büzülmesi, vücut ısısını korumamıza yardımcı olur, titreme ise, ısı üretim mekanizmasındaki faaliyetin normal zamana kıyasla üç katı kadar hızlanmasını sağlar. Eğer deri uzun süre aşırı soğukla temas ederse, damarların büzülmesi donmaya yol açabilir. Eller önemli bi rdonmayı önleyici mekanizmaya sahiptirler. Aşırı soğukta ellerde derhal damar büyümesi hali görülür, ancak beş dakika kadar sonra bunun tam tersi cereyan eder, damarlar genişler, el kızarır ve şişer (Kartopu oynamış herkes bunu bilir.) Ellerdeki büzülme ve genişleme hareketleri soğuk boyunca devam eder ve böylece büzülme ısı kaybını, genişleme de donmayı önlemiş olur. Soğuk iklimlerde yaşayan kimselerin vücutlarında iklime alışmayı sağlayan birçok değişiklikler oluşur; bunlardan biri de bazal metabolizma hızının artmasıdır. Türümüzün dünya yüzeyine yayılmasıyla birlikte, bu biyolojik ısı denetim mekanizmaları bazı kültürel ayarlamalarla desteklenmiştir. Ateş, giyim, evlerin izolasyonu, ısı kaybına; havalandırıcı ve soğutucular da aşırı ısıya karşı geliştirilmiş önlemlerdir. Bu ilerlemeler çok etkileyici ve önemlidirler kuşkusuz, ama vücudumuzun iç ısısını herhangi bir şekilde değiştirmemişlerdir. Sadece dış ısıyı denetim altına almamıza, dolayısıyla çevredeki hava şartları ne olursa olsun, ilkel primat ısı düzeyimizi sürdürerek rahat etmemize yardımcı olmuşlardır. Son zamanlardaki iddialara rağmen, özel tekniklerle dondurulan canlıların daha sonra yeniden hayata döndürülmesiyle ilgili olarak sürdürülen deneyler henüz kurgu-bilim romanları çerçevesini aşmış değildir.

Isıya karşı gösterdiğimiz tepkiler konusunu bitirmeden önce, terlemeyle ilgili özel bir durumdan söz edeceğiz. Türümüzde terlemeyle ilgili olarak yapılan ayrıntılı çalışmalar, bu tepkinin göründüğü kadar basit olmadığını ortaya çıkarmıştır. Vücudun birçok yerleri aşırı sıcakta terlemeye başlar. Ter bezleri sisteminin başlangıçtaki temel görevi de, kuşkusuz

buydu. Ancak, vücudumuzun bazı kısımları başka etkiler altında da terler ve bunun dış ısıyla bir ilgisi yoktur. Örneğin, çok baharlı yemekler yüzde özel bir terleme biçimine yol açar. Duygusal gerilim, avuçların ve tabanların, koltuk altlarının ve bazen de alnın terlemesine sebep olur; ama vücudun başka hiç bir yerinde terleme görülmez. Duygusal nedenlerle terleyen kısımlar arasında da bir farklılık vardır. Avuçlarla tabanlar, koltukaltlarıyla alından ayrı bir özelliğe sahiptir. İlk ikisinin yalnız duygusal etkilerle terlemesine karşılık, son ikisi hem duygusal nedenlerle, hem de ısı farkından ötürü terler. Bundan da anlaşılmaktadır ki, eller ve ayaklar terlemeyi ısı kontrol sisteminden «ödünç» almakta ve bambaşka koşullar altında görevlendirmektedirler. Avuçların ve tabanların gerilim altında terlemesi, tehlike karşısında vücudun gösterdiği «hazır ol» tepkisinin bir unsuru haline gelmiştir. Baltayı ele almadan avuçlara tükürmek, bir anlamda bu tepkinin fizyolojik olmayan paralelidir.

Avuç terlemesi o kadar yaygındır ki, bir topluluğun, hatta milletin güvenliği tehlikeye düştüğünde bütün üyelerde bu tepkinin olağanüstü arttığı görülür. Son zamanlarda, nükleer savaşın başlaması ihtimalinin geçici olarak arttığı bir politik buhran sırasında, bir araştırma enstitüsünde avuç terlemesi üzerine yapılmakta olan deneylerin durdurulması gerekmiştir. Sebep: tepkinin, ölçmeye temel alınan ortalama seviyesi öylesine yükselmişti ki, deneyler anlamsızlaşmaya başlamıştı. El falına baktırmakla gelecek hakkında pek bir şey öğrenemeyiz ama, bir fizyolog, gelecek hakkındaki korkularımızı, avuçlarımıza bakarak pekâlâ okuyabilir.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

HAYVANLAR

Buraya kadar çıplak maymunun kendi kendisine ve kendi türünden olanlara karşı nasıl davrandığını ele aldık, yani tür-içi davranışlarını. Şimdi de diğer hayvanlarla olan ilişkilerni, türler-arası davranışlarını inceleyelim.

Üst kademedeki bütün hayvanlar çevrelerini paylaştıkları diğer türleri tanırlar. Onları beş gruba ayırarak sınıflandırmışlardır: Av, ortak, akip, paazit ya da saldıgan. Bizim türümüzde ise bu beş kategori «ekonomik» olarak değerlendirilip tek bir sınıf halinde birleştirilir ve buna estetik, bilimsel ve sembolik değerlerine göre kategorilere ayrılmış hayvanlar eklenir. Bu çok yönlü değerlendirmeden de anlaşılacağı gibi, çeşitli çıkarlar sözkonusu olduğundan bizler için türler-arası ilişkilerin özel bir durumu vardır. Bu ilişkileri çözüp kavrayabilmek için, teker teker ele almamız gerekecek.

Araştırıcı ve maceracı yapısından ötürü çıplak maymunun yemek listesinde yer alan türlerin sayısı hayli kabarıktır. Değişik zamanlarda, değişik yerlerde bilinen hemen her hayvan türünü öldürüp yemiştir. Tarih-öncesi kalıntılar üzerine yapılan bir araştırma, yarım milyon yıl kadar önce, tek bir yerleşim bölgesinde, bizon, at, gergedan, ceylan, ayı, koyun, mamut, deve, devekuşu, manda, yabandomuzu ve sırtlan yemiş olduğunu göstermiştir. Daha yakın çağlar için bir «av türleri yemek listesi» yapmanın anlamı yok; ancak yırtıcı hayvan davranışlarımızdan bir tanesi, av hayvanı kategorisine giren bazı türleri evcilleştirme eğilimimiz, üzerinde durmaya değer. Böylece, gereğinde yenilebilir hemen her şeyi yediğimiz hal-

de, beslenmemizin temelini teşkil eden besin çeşidini, birkaç ana hayvan türüyle sınırlamışızdır.

Avı denetim altında tutmayı ve ayıklayarak üretmeyi de kapsayan evcilleştirilme işleminin en az on bin yıllık, bazı durumlarda daha da eski bir geçmişi olduğunu biliyoruz. Keçi, koyun ve ren geyiklerinin bu kadere boyun eğmek zorunda kalan ilk türler oldukları sanılmaktadır. Daha sonraları, yerleşik tarımcı toplumların gelişmesiyle, domuz ve sığır —Asya mandası ve yak (tüylü Tibet sığırı) da dahil— bu listeye eklendiler. Dört bin yıl önce, çeşitli sığır cinsleri üretiminin iyice gelişmiş olduğu bilinmekte. Keçi, koyun ve ren geyiklerinin doğrudan doğruya av hayvanından av sürüsüne dönüştürülmelerine karşılık, domuz ve sığırın bizim türümüzle yakın bir ilişkiye geçmelerine «ekin hırsızlığı» yapmalarının sebep olduğu tahmin edilmektedir. Ekinler olgunlaşıp yenilir hale geldiklerinde, bu zengin ve yeni besinden paylarını almaya koşan bu hayvanların ilk çiftçilerin eline geçtikleri ve evcilleştirildikleri sanılır.

Uzun bir evcilleşme döneminden geçen, biricik memeli küçük hayvan türü tavşandır. Ve bu yeni sayılabilecek kadar geç kalmış bir gelişimdir. Kuşlar arasında, binlerce yıl önce evcilleştirilmiş önemli av hayvanı türlerinin başında tavuk, kaz, ördek gelir. Daha sonraları bunlara sülün, Afrika hindisi, bıldırcın ve hindi eklenmiştir. Evcilleştirilmiş av balıklarının en eskileriyse, yılan, sazan ve mercan balıklarıdır. Balıkların evcilleştirilmesi son iki bin yıl içinde gelişmiş ve örgütlenmiştir. Et-yiyiciliğimizin genel tablosu içinde önemli bir yer tutmaz.

Türler-arası ilişkiler listemizin ikinci kategorisini ortaklar meydana getiriyor. Ortaklık burada iki ayrı türün karşılıklı çıkarları olduğu için birleşmeleri anlamına gelmektedir. Hayvanlar dünyasında bunun birçok örneği vardır ve en ünlüleri de kene yiyen kuşlarla, gergedan, zürafa ve sığır gibi büyük hayvanlar arasındaki ortaklıktır. Kuşlar, bu hayvanla-

rın derilerindeki parazitleri temizleyerek, sağlıklı ve temiz kalmalarına olanak hazırlarken, büyük hayvanlar da kuşlar için değerli bir gıda kaynağı sağlarlar.

Bizler için bir türler-arası ortaklığın sözkonusu olduğu durumlarda hemen her zaman bizim çıkarımız ortağımıza kıyasla daha büyük olsa da, bu ilişki, av - avcı ilişkilerinden ayrı, başlıbaşına bir kategoriye dahildir. Her şeyden önce, diğer türden hayvanın öldürülmesi söz konusu değildir. Onları sömürürüz kuşkusuz, ama karşılık olarak da besler, bakarız. Tarafgir bir ortaklıktır bu, çünkü bizler denetleme yeteneğine sahibizdir; oysa, ortağımızın seçim hakkı yoktur.

En eski ortağımız köpektir. Atalarımızın bu değerli hayvanı ne zaman evcilleştirmeğe başladığını bilmesek de, bu ortaklığın en az on bin yıllık bir geçmişi olmalıdır. Hikâyesi de çok ilginçtir üstelik. Evcil köpeğin vahşi, kurt-benzeri ataları, avcı atalarımızın ciddi rakipleriydiler herhalde. Her ikisi de işbirlikçi ve sürü halinde büyük avlar peşinde koşan türler olduklarına göre, başlangıçta birbirlerine pek sevimli gelmiş olmasalar gerek. Ama bu vahşi köpekler, bizim avcılarda bulunmayan bazı inceliklere sahiptirler. Avlanma manevralarında avlarını sıkıştırıp, sürmeyi çok iyi başarmakta ve bunu büyük bir hızla yapmaktaydılar. Koku alma ve işitme duyuları da çok gelişmişti. Eğer bu nitelikler, avdan bir pay vermek karşılığı sömürülebilirse, pazarlıkta uyuşabilirdik pekâlâ. Bir şekilde —ne şekilde pek bilmiyoruz— bu ortaklık gerçekleştirildi ve iki tür arasında bir anlaşma yapıldı. Belki de küçük köpek yavruları atalarımız tarafından üsse getirilmiş, besin olmak üzere semirtilmeye başlanmıştı. Bu yaratıkların bekçi olarak olağanüstü uyanık davranmaları, daha başlangıçta iyi bir nto almalarına yol açmış olabilir. Böylelikle, yaşamalarına ve ava çıkan erkeklere eşlik etmelerine izin verilen bu evcil hayvanlar, avın bulunması konusunda da ne denli yararlı olabileceklerini göstermişlerdir. Bu köpekler, kendilerini ellerinde büyüdükleri çıplak maymun sürüsünün bir üyesi

olarak görmeye başlayacaklarından, içgüdüsel olarak grubun liderine karşı işbirlikçi bir tavır benimseyeceklerdi.

Seçilerek üretilmeleri birkaç kuşak içinde, belâlıların savuşturulmasına ve gittikçe daha uysal ve itaatkâr bir evcil av köpeği cinsinin ortaya çıkmasına yol açacaktı.

Dört ayaklı büyük baş hayvanları evcilleştirmemize köpeklerle olan bu ilişkimizin önayak olduğu ileri sürülür. Keçi, koyun ve ren geyikleri gerçek toplumsal dönemden önce, bir dereceye kadar da olsa, denetimimiz altına girmiş bulunuyorlardı. Bu hayvanların sürü haline getirilmesinde evcil köpeğin büyük yardımı dokunmuş olmalıdır. Bugünkü çoban köpekleriyle yabani kurtların «güdücü» davranışları üzerine yapılan incelemeler, aralarında büyük teknik benzerlikler bulunduğunu göstermektedir ki, bu da yukarıdaki açıklamanın doğruluğunu kanıtlar.

Daha yakın zamanlarda seçerek üretme faaliyetlerinin daha da artması sonucu, uzmanlaşmış ortak-köpek cinsleri ortaya çıkmıştır. İlkel, her işe yarayan av köpeğinin bütün faaliyetlerde yardımcı olmasına karşılık, daha sonraki kuşaklar, bu davranışlar dizisini meydana getiren aşamalardan sadece birine hizmet etmek üzere yetiştiirlmeye başlandı. Yetenekleri belirli bir konuda gelişmiş köpekleri, sadece bu yönde uzmanlaştırma yoluna gidildi. Daha önce de gördüğümüz gibi, manevra yeteneği yüksek olan köpekler evcilleştirilen av hayvanlarının sürü halinde güdülmesinde kullanıldı (çoban köpekleri). Koku alma duyuları olağanüstü gelişmiş olanlar, avı koklayarak izlemek üzere yetiştirildi. Atletik bir yapıya sahip olan tazılar, avı gördükten sonra sürüp yakalamaya koşuldular. Bir diğer grubun, avı görünce «donup kalma» niteliklerinden yararlanıldı ve «av bulucu» olarak kullanıldılar (setterler, puanterler). Bir diğerinin ise, vurulmuş avı bulup getirme yetenekleri geliştirildi. Terriye gibi küçük cinsler haşarat öldürmek üzere yetiştirildi. İlkel bekçi köpeklerinin jenetik bir ayıklama sonucu bu nitelikleri daha da geliştirildi.

Bu çeşitli yararlanma biçimlerinin yanısıra, alışılmışın dışında görevler yüklenen cinsler de üretilmiştir. Bunların en garip örneği, Amerika'daki kızılderililerin tüysüz köpekleridir. Derilerinin ısısı anormal derecede yüksek olan bu çıplak cins, yatakları ısıtan birer ilkel sıcak su torbası vazifesi görürdü. Daha yakın çağlarda ortak köpek, taşıyıcı olarak da görevlendirilmeye başlanmıştır. Kızak ve iki tekerlekli yük arabaları çekmekte, savaş sırasında haberci ya da maden dedektörleri taşıyıcısı olarak, kurtarma faaliyetlerinde, kar altında kalmış dağcıları aramak üzere, suçluları bulmak ve yakalamak üzere polis köpeği olarak, körlere eşlik eden izci köpekler olarak kullanılmışlar ve nihayet astronotların yerine uzaya yollanmışlardır.

Diğer ortaklarımız arasında, köpek kadar çeşitli ve karmaşık hizmetler yüklenen hiçç bir tür yoktur. Bugün bile, bütün teknolojik ilerlemelere rağmen, köpek bütün bu rollerinde aktif olarak görevine devam etmektedir. Yüzlerce cinsin birçoğu sadece süs köpeği niteliğindeyse de, ciddi görev sahibi köpeğin işi daha bitmemiştir ve daha uzun süre biteceğe de benzemez.

Köpek, av arkadaşı olarak öylesine başarı göstermiştir ki, diğer türden hayvanlarla da benzer bir ortaklığa girmek için teşebbüslerde bulunulmuştur. Şahin, doğan, atmaca gibi birkaç av kuşu ile çıta dışında ayıklayarak üretme bir yana, üretimi denetlemek bile mümkün olmamış, teker teker eğitilmeleri gerekmiştir. Asya'ya özgü bir kuş olan karabatak, dalıcı niteliğinden ötürü balık avında çıplak maymuna yardımcı olmuştur. Karabatakların yumurtaları alınarak evcil tavuklar bunların üzerinde kuluçkaya oturtulur. Yumurtalardan çıkan bu yavru, deniz kuşları ile beslenerek büyütülür ve oltanın ucundaki balığı yakalamak üzere eğitilir. Sonra balıklar sandala alınır ve kuşların ağzından kurtarılır. Eğitim süresince karabatakların boyunlarına, yakaladıkları balıkları yutmala-

rını engelleyecek gibi tasmalar takılır. Ama bu örnekte de cinsi ayıklayarak üretme yoluna gidilmemiştir.

Hayvanlardan yararlanma metodlarının çok eskilerinden biri de, küçük et-yiyicilerin bitkilere dadanan kemiricileri yoketmekte kullanılmasıdır. Bu akım, tarımsal döneme geçişimizden sonra önem kazanmıştır. Büyük çapta ekin depolarının söz konusu olmasıyla, kemiriciler önemli bir sorun haline gelmiş ve kemiricilerin öldürülmesi teşvik edilmeye başlanmıştır. Kedi, dağ gelinciği ve firavun faresi bu alanda yardımımıza koşmuşlar ve bunlardan ilk iki tür tamamen evcilleştirilip ayıklanarak üretilmeye başlanmıştır.

En önemli ortaklık biçiminin büyük baş hayvanların taşıyıcı olarak kullanılmaları olduğunu söyleyebiliriz. Atlar, Asya yaban eşekleri, Afrika yaban eşekleri, katırlar, su mandası ve yak (tüylü Tibet sığırı) da dahil olmak üzere sığırlar, ren geyiği, deve, lama ve fillerden bu alanda önemli ölçüde yararlanılmıştır. Çoğu yaban hayvanlar titiz bir ayıklanmaya tâbi tutularak üretilmiş ve «geliştirilmiştir»; filler ve Asya yaban eşekleri bu kuralın dışında kalır. Asya yaban eşeği, dört bin yıl kadar önce Sümerler tarafından yük hayvanı olarak kullanılmaktaydı, ancak çok daha kolay denetlenebilen bir tür olan attan yararlanmaya başlanılınca gözden düştü. Fil, hâlâ işe koşulmasına rağmen, üreticilerin karşısına her zaman zorluklar çıkarmış, ayıklayarak üretme çabaları karşısında direnmiştir.

Ürün almak üzere evcilleştirilen türler de başka bir kategori teşkil eder. Bu hayvanlar öldürülmediklerinden, bu rollerinden ötürü av hayvanları kategorisine girmezler. Sadece ürünlerinden yararlanılır: inek ve keçilerin sütünden; koyun ve alpakanın yününden; tavuk ve ördeklerin yumurtasından; arıların balından; ipek böceğinin ipeğinden.

Av arkadaşı, kemiricileri yok edici, yük hayvanı ve ürün kaynağı kategorilerinden başka, bazı hayvanlar bizim türümüzde daha özel ve garip ortaklıklara da girişmişlerdir. Gü-

vercin, haberci olarak yararlanılmak amacıyla evcilleştirilir. Bu kuşun yön bulmadaki olağanüstü yeteneğinden, binlerce yıldır faydalanmaktayız. Bu ilişki, savaş sıralarında öyle bir değer kazanmaktadır ki, son çağlarda bir karşı-ortaklık kurulmuş, haberci güvercinleri yakalamak üzere atmacalar eğitilmeye başlanmıştır. Bambaşka bir alanda, Siyamlı döğüşçü balıklarla döğüş horozları, uzun süren bir ayıklayıcı üretim sonucu kumar araçları olarak kullanılırlar. Tıp alanında ise Hint horozu ve beyaz fareye laboratuvar deneylerinde «canlı deney malzemesi» görevi yüklenmiştir.

İşte bizim türümüzle ortaklık kurmaya zorlanan hayvanlardan belli başlıları bunlardır. Onların bu ortaklıktaki çıkarı, artık düşmanımız olmayışlarıdır. Sayıca büyük bir artış gösterirler. Dünya nüfuslarına kıyasla çok başarılı olduklarını söyleyebiliriz. Ancak, bu şartlı bir başarıdır. Karşılığını, evrimsel özgürlüklerinden vazgeçmekle ödemişlerdir. Jenetik bağımsızlıklarını kaybetmiş; iyi beslenip bakılmalarına karşılık, kaprislerimize boyun eğmek, dileğimizce üremeye razı olmak zorunda kalmışlardır.

Hayvanlarla olan ilişkilerimizde av ve ortaklıktan sonra gelen üçüncü kategori rakiplerdir. Bizim türümüzle besin kaynağı ya da mekân konusunda rekabete giren ya da hayatımızın dilediğimiz yönde akışını engelleyen her hayvan türüne karşı amansız bir savaş açıp yok ederiz. Bu türlerin bir listesini yapmak gereğini duymuyorum. Eti yenmeyen ve bir ortaklığa girmekte yarar görmediğimiz her hayvana saldırır, kökünü kuruturuz. Bu işlem bugün bile dünyanın her yanında sürdürülmektedir. Küçük rakiplerimizin sonu biraz da talihlerine bağlıdır, ama ciddi rakiplere pek şans tanınmaz. Geçmişte en zorlu rakiplerimiz en yakın primat akrabalarımız olmuştur ve bugün ailemiz içinde yaşamını sürdüren biricik tür olmamız elbette ki, bir rastlantı sonucu değildir. Büyük et-yiyiciler ikinci ciddi rakiplerimizdi ve onlar da nüfus

yoğunluğunun belli bir düzeyi aştığı her yerde yokedilmişlerdir. Örneğin, Avrupa'da bugün, çıplak maymun kalabalığı dışında hemen hiç bir hayvan kalmamıştır.

Bundan sonraki kategoriyi meydana getiren parazitlerin istikbali ise hiç mi hiç parlak görünmemektedir. Bu alandaki savaş gün geçtikçe şiddetlenmektedir ve sevimli bir boğaz düşmanımızı kaybettiğimizde bir iki damla yaş döksek bile, nesli tükenen bir sineğin arkasından ağlayan olmayacaktır. Tıp ilerledikçe, parazitlerin yaşama alanı daralmaktadır. Bu gelişimin son hesaptą diğer türlere de zararı dokunabilir, zira, parazitlerin yokolması ve dolayısıyla sağlığımızın daha da sağlama bağlanması, nüfusumuzun bugünkünden de öte bir hızla artmasına, giderek, ikinci derecedeki rakipleri ortadan kaldırmaya başlayacağımıza işaret etmektedir.

Beşinci kategoriyi meydana getiren yırtıcı hayvanların da nesilleri tükenmektedir. Bildiğimiz kadarıyla tarihin hiç bir döneminde yırtıcı hayvanlar, türümüze musallat olup, sayıca azaltmamış ve çıplak maymun belirli bir türün av listesinde baş yemek yerini almamıştır. Ancak, büyük kediler ve yaban köpekleri gibi büyük et yiyiciler, timsah ailesinin büyükleri, köpek balıkları ve büyük av kuşları arasıra tadımıza bakmışlardır, ama günleri sayılıdır bu türlerin. Garip olanı, parazitler hariç, en çok çıplak maymun öldürme rekorunu elinde tutan, bu değerli besini yiyemeyecek bir türdür. Bu can düşmanımız zehirli yılandır ve ileride göreceğimiz gibi, üst kademedeki hayvanların en çok nefret ettiği yaratıktır.

Bu beş kategori —av, ortak, rakip, parazit ve saldırgan hayvanlar— iki hayvan türü arasında var olabilecek bütün ilişkileri içine alır. Bu bakımdan, bizim türümüzün özel bir durumu yoktur. Diğer türlere kıyasla bu ilişkileri biraz daha ileri götürmüşsek de, temelde pek fark bulunmaz. Daha önce de belirttiğimiz gibi, beşi, tek bir grup halinde, hayvanların ekonomik açıdan değerlendirilişi olarak, birleştirilebilir. Bun-

ların yanısıra bize özgü birtakım özel değerlendirme biçimleri vardır: Bunlar biçimsel, estetik ve sembolik olarak üç gruba ayrılır.

Bilimsel ve estetik değerler, araştırıcı niteliğimizin uzantılarıdır. Merakımız, doğayı her yönüyle araştırıp incelemeye iter bizi ve hayvanlar âlemine karşı büyük ilgi duyarız tabii. Bir zoolog için her hayvan aynı derecede ilginçtir, ya da olmalıdır. İyi ya da kötü türler diye bir ayırım yapamaz. Her türü inceler ve çalışmasını o türü tanımak, öğrenmek amacıyla sürdürür. Hayvanların estetik açıdan değerlendirilmeleri de aynı araştırıcı temele dayanır, ancak arada bir fark vardır: Hayvanların biçim, renk, doku ve hareket çeşitliliği incelenecek bir sistem olarak değil de, bir güzellik unsuru olarak değerlendirilir.

Sembolik değer, ise, tamamen farklıdır. Burada ne ekonomik, ne de araştırıcı nitelikler rol oynar. Hayvanlar, kavramlara nesnel bir biçim vermek için kullanılır. Ürkütücü bir görünüşe sahip olan tür savaş sembolü olur, beceriksiz sokulgan türler çocuğu temsil ederler. Gerçekten ürkütücü ya da sokulgan olup olmamaları önemli değildir. Gerçek kişiliği araştırılmaz, çünkü bu, bilimsel bir değerlendirme değildir. Sokulgan hayvanın bıçak gibi keskin dişleri olabilir, belki de saldırgan bir yaratıktır. Ancak, görünüşü sokulgansa ve gerçek niteliklerini yansıtmıyorsa, çocuk sembolü olmasında hiç bir sakınca görülmez. Sembolik hayvanın seçiminde hak aranmaz, seçimin haklı görünmesi elverir.

Hayvanları sembolik olarak değerlendirme, başlangıçta «antropoidomorfik» (insanı andırır) yaklaşım olarak adlandırılmıştır. Bereket, bu çetrefil deyim biraz olsun değiştirilmiştir. Bugün, «antropomorfik» değerlendirme olarak bilinir. Bilim adamları için bu deyim küçümseyici bir anlam taşır ve bu tutumu hor görmekte, kendi açılarından haklıdırlar. Hayvanlar âleminde anlamlı bir araştırma yapabilmek için

her ne pahasına olursa olsun objektif kalmaya mecburdurlar. Bu, göründüğü kadar kolay olmasa bile.

Hayvan şekillerinin bilinçli olarak «idol» (put), tanrı ve arma olarak kullanılmaları dışında, onları kendimizin birer karikatürü gibi görmeye zorlayan bazı gizli etkenler de vardır. En aydını bilim adamının bile köpeğini «Merhaba, ahbap!» diye selâmlaması mümkündür. Hayvanın bu sözlerden bir şey anlamayacağını bildiği halde, elinde değildir, dayanamaz, söyler. Bu antropomorfik baskıların kökeni nedir, onlara karşı koymakta niye güçlük çekeriz? Niye bazı hayvanlardan hoşlanır, diğerlerinden iğreniriz? Bu önemsiz bir sorun değildir. Kendi kültürümüzle öteki hayvan türleri arasındaki ilişkide büyük rol oynar. Bazı hayvanları delice sever, bazılarına karşı güçlü bir nefret duyarız. Bu duyguları ekonomik ya da araştırıcı niteliğimizle ilgili nedenlere bağlamak olanaksızdır. Besbelli, bazı işaretleri algıladığımızda kesin, basit, güçlü birtakım duygular uyanmaktadır içimizde. Hayvana hayvanca tepki gösterdiğimizi söyleyerek kendimizi aldatmaya çalışırız. Çok şirin, çekici ya da iğrenç bulduğumuzu söyleriz. Ama neye öyledir bu hayvanlar?

Bu soruya cevap verebilmek için önce bazı gerçeklere bir göz atmak zorundayız. Kültürümüzde sevilen ve nefret edilen hayvanlar hangileridir ve bunlar yaşa ve cinsiyete göre nasıl değişir? Bu konuda güvenilebilir bir yargıya varmak için büyük bir tarama sonucu elde edilmiş belgelere ihtiyacımız olacak. Bu belgeler dört ile on dört yaşları arasında 80.000 İngiliz çocuğuyla yapılan bir araştırmayla sağlanmıştır. Hayvanat bahçesini konu alan bir televizyon programında şu basit sorular soruldu: «En çok hangi hayvanı seversiniz?» ve «En çok hangi hayvandan nefret edersiniz?». Gelen 80.000 cevaptan rasgele 12.000 tanesi ayrılarak incelendi.

Önce türler-arası «sevgi»leri ele alalım... Bu konuda hayvanlar nasıl değerlendirilmişlerdi? Bütün çocukların %97,15'inin en sevdiği hayvan bir memeli hayvandı. Geri kalanlardan

% 1,6'sı kuşları, % 1'i sürüngenleri, % 0,1'i balıkları, % 0,1'i vertebrasızları (omurgasızları), %0,05'i de amfibyaları (hem karada, hem de suda yaşayanları) seviyordu. Memeli hayvanların bir özelliği olduğu besbelliydi.

(Bir noktayı açıklayalım. Cevaplar söz değil, yazılıydı. Bu nedenle ve özellikle küçük çocuklar söz konusu olduğundan hayvanları, onlara verilen adlara göre sınıflandırmak biraz zor bir işti. *Töpet, kebelek, manyun, kuju, çiçan* ve *çekiyi* sökmek kolaydı ama, *pırpırkanatlar, zıpzıp böcekler, tekerlenkeler* ve *gazoz hayvanlarının* hangi türden oldukları hakkında kesin karara varmak imkânsızdı. Bu ilginç yaratıklar hakkında çocukların besledikleri duygular araştırmaya dahil edilmemiştir.)

Şimdi, görüş açısını biraz daha daraltıp, «en sevilen on hayvan» listesine bir göz atalım: 1. Şempanze (% 13,5), 2. Maymun (%13), 3. At (%9), 4. Galago (%8), 5. Panda (%7,5), 6. Ayı (%7), 7. Fil (%6), 8. Arslan (%5), 9. Köpek (%4), 10. Zürafa (%2,5).

Bu tercihlerin ekonomik ya da estetik etkilenme sonucu yapılmadığı ortadadır. Ekonomik çıkarlar açısından en yararlı on hayvanın bir listesi yapılsa, çok başka olurdu. Öte yandan, çocukların seçtikleri hayvanlar özellikle canlı renklere sahip ya da zarif hayvanlar değildir. Aksine, sakar, kocaman, donuk renkli hayvanlardır çoğu. Ancak, birtakım antropomorfik (insanı andırır) nitelikleri vardır ve çocukların seçimini etkileyen de bu nitelikleri olmuştur. Bu, bilinçli bir seçim değildir. Listedeki bütün türler bizim türümüze özgü bazı karakteristikleri yansıtırlar ve bunlara, farkında olmaksızın, neye çekici bulduğumuzu bilmeksizin, tepki göstiririz. İlk on hayvanın en önemli antropomorfik karakteristiklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Hepsi kıllıdırlar (tüylü ya da pullu değildirler),
2. Yuvarlak hatları vardır (Şempanze, maymun, galago, panda, ayı, fil),

3. Düz (yassı, basık) yüzlüdürler (şempanze, maymun, galago, ayı, panda, arslan),
4. Yüz ifadeleri vardır (Şempanze, maymun, at, arslan, köpek),
5. Küçük nesneleri evirip çevirebilirler (Şempanze, maymun, galago, panda, fil),
6. Duruşları bazen, bir anlamda, dikeye yakındır (Şempanze, maymun, galago, panda, ayı, zürafa).

Hayvan bu karakteristiklerden ne kadar çoğuna sahipse ilk on arasında o kadar yükselmektedir. Memeli olmayan hayvanlarda bu karakteristikler bulunmadığından ya da zayıf olduğundan listeye girememektedirler. Kuşlar arasında en sevilenler penguen (%0,8) ve papağan (%0,2) olmuştur. Penguenin en sevilen kuş olması, kuşlar arasında en dikey pozisyona sahip olmasından geliyor. Papağan da diğer kuşlara kıyasla tüneğinde hayli dik durur ve bunun yanı sıra başka özellikleri de vardır. Gagasının biçiminden ötürü yüzü bir kuş için hayli yassıdır. Yemek yeme biçimi de gariptir, başını eğmek yerine, yiyeceğini ayağıyla ağzına götürür. Ve tabii bir de bizim çıkardığımız sesleri taklit etme yeteneğine sahiptir. Bir tek kusuru, yürürken vücudunun yatay bir pozisyona geçmesidir ki, bu nedenle dikey yürüyen penguene puan kaptırmıştır.

En sevilen memelilerin özellikleri üzerinde duralım biraz da. Örneğin, büyük kediler arasında neden yalnızca arslan listeye girebilmiştir? Bunun cevabı, erkek arslanların yegâne yeleli hayvanlar olmasıyla ilgilidir, kanımızca. Yele, yüze basık bir görünüş kazandırmakta (bu, özellikle çocukların yaptığı resimlerde belli oluyor) ve bu açıdan tür olarak arslan yüksek puan almaktadır.

Yüz ifadeleri de, daha önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, türümüzün görsel haberleşme biçimleriyle ilgili olduklarından, önemlidir. Bu ifadelerin evrimsel gelişim sonucu karmaşık bir biçim kazandıkları, ancak birkaç memeli hayvan

türünde —üst kademelerdeki primatlarda, atlarda, kedilerde ve köpeklerde— görülür. En sevilen on hayvan listesine dahil beş türün bu özelliğe sahip olması bir raslantıdan ibaret değildir. Yüz ifadelerindeki değişikliklerle çeşitli ruh haller bildirilir ve bu da hayvanla aramızda sıkı bir bağ kurulmasına yol açar: İfadenin gerçek anlamını her zaman doğru yorumlamasak bile.

Evirip çevirme yeteneğine gelince, bu özellik sadece pandayla file özgüdür. Panda evrimsel gelişimi sonucu sahip olduğu uzun bilek kemiği sayesinde, besin maddesi olan ince bambu saplarını avuçlayarak ağzına götürür. Bu biçim bir yapısal gelişime hayvanlar âleminin başka hiç bir yerinde rastlanmaz. Böylelikle, düztaban panda, dikey olarak oturup eliyle tuttuğu küçük nesneleri ağzına götürme olanağına sahip olmuştur. Antropomorfik açıdan bakıldığında, bu yeteneğinin neden onu en sevilen on hayvandan biri haline getirdiğini hemen görürüz. Fil ise, hortumu sayesinde (ki bu da yalnız filin sahip olduğu yapısal bir özelliktir) küçük nesneleri «evirip çevirmek» ve ağzına götürmek olanağını kazanmıştır.

Türümüzün en önemli özelliklerinden olan dikey pozisyon, bu pozisyona geçme yeteneğine sahip her hayvana derhal antropomorfik bir avantaj sağlar. En sevilen on hayvan listesindeki primatlarla, ayı ve panda sık sık dikey otururlar. Bazen daha da ileri gider, dikey pozisyonda ayağa kalkar, hattâ birkaç sarsak adım bile atarlar. Zürafa, vücudunun alışılmadık nisbetlerinden ötürü zaten hep dikey duruyormuş gibi görünür. Toplumsal davranışlarından ötürü antropomorfik değeri hayli yüksek olan köpek, oldum olası pozisyon bakımından bizi hayal kırıklığına uğratmıştır. Onarılmaz bir yataylığı vardır köpeğin. Bu konuda yenilgiyi kabul etmemekte direnmiş ve köpeğe ard ayakları üzerine kalkıp dilenmeyi öğretmişizdir. Hayvancağızın antropomorfik değerinin daha da artması için burada da durmamış, kendimiz kuyruksuz yaratıklar olduğumuzdan, soyunu denetim altına aldığımız köpeğin kuyruğunu

da yavaş yavaş kırpmaya koyulmuşuzdur. Hattâ daha da ileri gidip, yüzüne bize benzer bir basıklık vermek için soy ayıklayarak ürettiğimiz köpek cinslerinde burun çıkıntısını meydana getiren kemik yapısını değiştirmeye çalışmışızdır. Bunun sonucu, bugün birçok köpek cinsi anormal basık suratlı olmuştur. Antropomorfik isteklerimiz o denli güçlüdür ki, hayvanların çene ve diş yapısını bozmak pahasına da olsa, tatmin edilmesi gerekir. Ancak, şunu da unutmayalım ki, hayvanları bu açıdan ele alma, bencillikten başka bir şey değildir. Onları hayvan olarak değil, kendimizin yansımaları olarak görmekteyiz. Aynadaki görüntü çok aykırıysa, onu da düzeltir ya da kaldırıp atarız.

Buraya kadar, dört ile on dört yaşları arasındaki çocukların hayvan sevgisini ele aldık Şimdi, en sevilen hayvanları yaş gruplarına göre ayırırsak, önemli farklılaşmalar göreceğiz. Çocukların yaşı büyüdükçe bazı hayvanlara karşı besledikleri duygular da değişmektedir. Bazıları daha fazla sevilmekte, buna karşılık diğerleri gözden düşmektedir.

Çocukların yaş gruplarına ayrılmaları, yaşla hayvanların belirli bir özelliği, boyutları, arasında beklenmedik bir ilişki olduğunu ortaya çıkarmıştır: Küçük çocuklar büyük, büyük çocuklarsa küçük hayvanları daha çok sevmektedirler. Bu noktayı açıklamak için en sevilen on hayvan listesinde yer alan en büyük iki hayvanla (fil ve zürafa) en küçük iki hayvanı (galago ve köpek) ele alalım. Sonuçlara göre, ortalama olarak çocukların %6'sı tarafından sevilen fil, dört yaşındaki çocukların %15'inin, buna karşılık, on dört yaşındaki çocukların sadece %3'ünün sevgilisiydi. Zürafaya olan rağbet de aynı şekilde %10'dan %1'e düşmektedir. Öte yandan galago, dört yaşındakilerin %4,5'unun kalbini çalmayı başarabilmiştir, ama on dört yaşındakiler için bu oran %11'e kadar yükselir. Köpeğe olan sevgi de %0,5'ten %6,5'e çıkmıştır. Listedeki orta boy hayvanlarla çocukların yaşı arasında böyle bir ilişki görülmemektedir.

Buraya kadar elde edilen bulguları, şu iki temel kuralla özetleyebiliriz. Hayvansal çekiciliğin birinci kuralı şudur, «Bir hayvanın sevilmesi, sahip olduğu antropomorfik özelliklerin sayısıyla doğru orantılıdır.» Hayvansal çekiciliğin ikinci kuralıysa şöyle der: «Çocuğun yaşıyla en sevdiği hayvanın boyutları ters orantılıdır.»

Bu ikinci kuralı nasıl açıklayabiliriz? Tercihin sembolik bir eşitleme üzerine kurulduğunu göz önüne alırsak, en basit açıklama, hayvanların, küçük çocukların gözünde ana-babanın, büyük çocukların gözünde de kendi çocuklarının yerini tuttuğudur. Hayvanın bizim türümüzü hatırlatan bir niteliği olması yeterli değildir, türümüzün özel bir kategorisini de akla getirmelidir. Çocuk çok küçükken ana-baba en önemli koruyucu kişilerdir. Çocuğun çevresindekileri farketmesinde, bilinçlenmesinde önemli rol oynarlar. Büyük, dost hayvanlardırlar ve bu nedenle büyük dost hayvanlar küçük çocuklarda ana-babayla çağrışım yapar. Çocuk büyüdükçe kendi kişiliğini ispat etmeye çalışacak, ana-babasıyla rekabete girecektir. Kendini duruma hâkim görmektedir, ama bir fil ya da zürafaya hâkim olmak kolay olmayacaktır. Bu nedenle, en sevilen hayvanın boyutlarının da ele gelecek gibi küçülmesi gerekecektir. Çocuk garip bir erken gelişme göstererek, kendini ana (ya da baba) olarak görmeye başlar. Hayvan kendi çocuğunu sembolize eder. Gerçek çocuk, gerçek bir ana (ya da baba) olamayacak kadar küçüktür, sembolik bir ana (ya da baba) olmakla yetinecektir şimdilik. Bir hayvan sahibi olmak önem kazanmaya başlar; evde hayvan beslemek «çocuksu anababalık» oyununun bir biçimidir. Galago adıyla bilinen ve ekzotik bir evcil hayvan olarak rağbeti gittikçe artan maymunun, son zamanlarda orman bebeği (bushbaby) olarak adlandırılması bir rastlantıdan ibaret değildir. (Ana-babalar evde hayvan beslemek isteğinin çocuklarda hayli geç ortaya çıktığını unutmamalıdırlar. Evdeki hayvanlara, içi açılıp araştırılacak bir nesne ya da baş belâsı gözüyle bakan çok küçük ço-

cuklara evcil hayvan sevgisi aşılamaya kalkışmak büyük bir yanlıştır.)

Hayvan çekiciliğinin ikinci kuralının tek bir istisnası vardır ki, o da atla ilgilidir. Bu hayvana gösterilen tepki iki bakımdan alışılmışın dışındadır. Çocukların yaşları büyüdükçe at karşısındaki tepkilerinin grafiği önceleri yumuşak bir çıkış ve bir noktadan sonra da yumuşak bir iniş çizmektedir. Doruk noktası ergenliğin başlangıcına rastlar. Çocukların cinsiyetleriyle karşılaştırıldığında ise, kızlarda at sevgisinin erkeklerden üç kat daha fazla olduğu meydana çıkmıştır. Başka hiç bir hayvanda bu denli büyük bir cinsiyete dayanan tercih farklılığı görülmemiştir. Demek ki, ata karşı gösterilen tepkinin, üzerinde durulmaya değer özel bir durumu vardır.

Yukarıdaki çerçeve içinde atın özelliği, binilen ve güdülen bir nesne oluşudur. Diğer en sevilen on hayvanın hiç biri bu niteliğe sahip değildir. Bu izlenime en çok ergenlik çağı başlangıcında sevildiğini ve çekiciliğinin cinsiyete göre değiştiğini de eklersek, ata gösterilen tepkinin güçlü bir cinsel unsura bağlı olduğu sonucuna varırız. Eğer ata binmekle, cinsel anlamda «binmek» arasında bir benzerlik kurulmaktaysa, hayvanın kızlar için daha çekici olması ilk bakışta şaşırtıcı gelebilir. Ancak atın güçlü, yapılı ve hâkim bir hayvan olduğunu, dolayısıyla erkek rolüne daha yakıştığını unutmayalım. Objektif olarak bakarsak, ata binmek eylemi bacakların açılması ve hayvanın vücuduyla yakın temas halindeyken seri ritmik hareketlerin yapılmasından meydana gelir. Kızlar için daha çekici olması da, «erkekçe» görünüşüyle, sırtındayken yapılan hareketlerin ve alınan pozisyonun bir bileşimine bağlı gözükmektedir. (Burada, çocuk nüfusunun bir bütün olarak ele alındığına bir daha dikkati çekelim. Sonuçlar her on bir çocuktan birinin en sevdiği hayvanın at olduğunu göstermektedir. Bunlar arasında gerçekten bir midilli ya da bir ata sahip olanların yüzdesi çok küçüktür. Sahip olanlar ise, kısa zamanda ata binmekten başka zevkler bulunduğunu farkederler. Bu yetenek-

leri sonucu at binmeyi bir tutku haline getirmiş olmalarını, cinsel bir anlamda bağlamak doğru olmaz.)

Şimdi sıra, ergenlikten sonra at sevgisinin azalmasını açıklamaya geldi. Normal olarak cinsel gelişimle birlikte bu sevgisinin azalması değil, artması beklenirdi. Bunun cevabı, at sevgisi grafiğiyle çocukların «seks oyunu» grafiğini karşılaştırdığımızda ortaya çıkıyor. Bu iki eğri hemen hemen birbirinin aynıdır. Anlaşılan, cinsel bilinçlenmenin ve ergenlik öncesi cinsel duyguların başlıca karakteristiği olan yalnızlık arama ihtiyacının artmasıyla ata olan sevgi de çocuksu seks oyunları ve itiş-kakış ihtiyacıyla birlikte gözden düşüyor. Aynı dönemde maymunlara olan sevgide de benzer bir düşüş görüldüğüne işaret edelim. Maymunların çoğu, özellikle belirgin cinsel organlara, büyük pembe cinsel çıkıntılara sahiptirler. Küçük çocuklar için bunlar bir anlam taşımaz, dolayısıyla maymunun diğer antropomorfik karakteristiklerinin etkilerini azaltmaz. Oysa, daha büyük çocuklar için böylesine belirgin cinsel organlar bir utanç kaynağı olduğundan, bu hayvanlar da gözden düşmeye başlarlar.

Çocuklarda hayvan sevgisi işte böyle bir görünüş arzediyor. Büyüklere gelince, tepkiler çok daha çeşitli nitelikler ve incelik kazanmıştır, ama temel antropomorfik etkiler aynı çizgide işlemektedirler.

Madalyonun öbür yüzüne —nefret edilen hayvanlara— göz atmadan önce bir eleştiriye cevap verelim. Yukarıda sözü edilen sonuçların tamamen kültürel bir nitelik taşıdıkları, türümüz için, genel olarak hiç bir anlamları olmadığı iddia edilebilir. Araştırma, hayvanların gerçek kimlikleriyle ilgili olsaydı, bu iddia doğru olurdu. Bir pandaya karşı tepki göstermek için herşeyden önce varlığından haberdar olmak, öğrenmek gerekir. Doğuştan bilinmez pandaya gösterilecek tepki. Ama bizim sorunumuz bu değil. Pandanın tercih edilmesi kültüre bağlı olabilir, ancak bu tercihin nedenleri daha derinlerde yatan biyolojik bir temele dayanır. Eğer bu araştırma baş-

ka bir kültürde tekrarlansaydı, en sevilen hayvan türleri başka olacaktı kuşkusuz, ama gene de bu seçim temel sembolik ihtiyaçlarımıza dayanacaktı. Hayvan çekiciliğinin birinci ve ikinci kuralı gene geçerli olacaktı.

Şimdi, nefret edilen hayvanları ele alıp, sonuçları yukarıdakine benzer bir değerlendirmeden geçirelim. En nefret edilen on hayvan şöyle sıralanmıştır: 1. Yılan (%27), 2. Örümcek (% 9,5), 3. Timsah (% 4,5), 4. Arslan (% 4,5), 5. Sıçan (%4), 6. Kokarca (%3), 7. Goril (%3), 8. Gergedan (%3), 9. Su aygırı (%2,5), 10. Kaplan (%2,5).

Bu hayvanların en önemli ortak nitelikleri tehlikeli olmalarıdır. Timsah, arslan ve kaplan öldürücü et-yiyicilerdir. Goril, gergedan ve su aygırı, en küçük bir kışkırtmayla karşılarındakini kolayca öldürebilirler. Kokarca amansız bir kimyasal savaş açmaya her zaman hazırdır. Sıçan, hastalık taşıyan bir belâdır. Yılanlar ve örümcekler arasında zehirli olanlar vardır.

Bu yaratıkların çoğunun ikinci bir ortak özelliği de, en sevilen on hayvanda bulunan antropomorfik niteliklerden yoksun olmalarıdır. Arslan ve goril bunun dışında kalırlar. Arslan her iki listeye giren tek hayvandır. Bu hayvanın her iki aşırı uçta da tepki görmesini türüne özgü bir niteliğe, kimliğinin hem antropomorfik karakteristikler, hem de yırtıcı davranışlarla belirlenmesine bağlıyoruz. Goril ise, etkili antropomorfik karakteristiklere sahip olmasına rağmen, ne yazık ki, yüzünün yapısından ötürü, sürekli olarak saldırgan ve ürkütücü bir ifadeyle dolaşır. Bu, kemik yapısına bağlı, tamamen raslantısal bir gelişimdir ve gerçek (oldukça yumuşak) kişiliğiyle bir ilişkisi yoktur. Ancak, sahip olduğu fizik güç de bu ifadeye eklenince vahşi bir saldırganlık sembolü olmaktan kurtulamaz.

En nefret edilen on hayvan listesinin en ilginç yönü, yılan ve örümceğe gösterilen büyük tepkidir. Bunun sadece tehlikeli hayvan türleri olmalarına bağlamamız yeterli bir açık-

lama olmayacak. Birtakım başka etkenler de söz konusu olmalıdır. Bu hayvanlardan nefret etme nedenleriyle ilgili cevaplar yılanların «kaygan ve pis», örümceklerin de «kıllı ve ürpertici» oldukları için sevilmediklerini göstermiştir. Bu da demek oluyor ki, ya bu hayvanların güçlü sembolik bir özellikleri vardır, ya da onlardan uzak durmak için doğuştan bir tepkiye sahibizdir.

Yılanın eskiden beri erkeklik organının sembolü olduğu düşünülür. Hele zehirli bir erkeklik organı hoş karşılanmayacak bir cinselliği simgeleyeceğine göre, bu, sevimsizliğini kısmen açıklar ama burada bitmez. Dört-on dört yaşı arasındaki çocuklar yılandan nefret derecelerini incelersek görürüz ki, bu nefret hayli erken, ergenlikten çok önce doruğa varmaktadır. Dört yaşındakilerle bile hayli yüksektir —%30 kadar— ve biraz daha artarak altı yaş civarında en yüksek noktasına varır. Bundan sonra da yumuşak bir inişle on dört yaşında %20'ye kadar düşer. Cinsiyet önemli bir fark yaratmamakla birlikte, kızların tepkisi oğlanlara oranla biraz daha şiddetlidir. Ergenlik çağına girilmesinin her iki cinsin yılana gösterdiği tepkiye bir etkisi olmamaktadır.

Bu verilere dayanarak yılanın sadece önemli bir cinsel sembol olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Bizim türümüzde yılan-benzeri biçimlere karşı doğuştan itici bir tepkinin varolduğunu söylemek daha yerinde olacak. Böylelikle, yalnız tepkinin neden bu kadar erken geliştiğini değil, diğer hayvan türlerine karşı duyulan sevgi ya da nefrete kıyasla neden bu derece şiddetli olduğunu da açıklamış oluyoruz. Bu açıklama bugün dünyadaki en yakın akrabalarımız olan şempanze, goril ve orangutanlar hakkında bildiklerimizle de uyuşmaktadır. Bu hayvanlar da yılandan çok korkarlar ve bu korku çok genç yaşta kendini belli eder. Çok küçük maymunlarda görülmese de annelerinin koruyucu kucağından kısa süre ayrılma cesareti göstermeye başlayan maymun yavrularında kesinlikle ortaya çıkar. İtici tepki göstermek bu hayvanlar için

hayati değer taşır ki, bizim atalarımız için de aynı şey söz konusuydu kuşkusuz. Buna rağmen, yılana karşı gösterilen tepkinin doğuştan değil, bireysel öğrenim sonucu sonradan kazanılmış kültürel bir oluşum olduğu iddia edilmektedir. Tecrit edilerek doğa dışı koşullar altında yetiştirilen genç şempanzelerin yılanla ilk karşılaştıklarında korku tepkisi göstermedikleri ileri sürülür. Ancak, bu deneyler inandırıcı olmaktan uzaktır. Bazı deneylerde kullanılan şempanzeler daha çok küçük yaştaydılar. Birkaç yıl sonra aynı hayvanlarla ikinci bir deney yapılsa, beklenen tepki ortaya çıkmış olabilirdi. Öte yandan, öylesine yalnız büyütülmüşlerdi ki bu genç hayvanlar, kelimenin tam anlamıyla geri zekâlıydılar. Bu gibi deneyler doğuştan sahip olunan tepkiler hakkında yanlış bir görüşe dayanılarak yürütülmektedir. Bu tepkiler, sanıldığı gibi, çevre koşullarından etkilenmeyen bir kutu içinde olgunlaşmazlar, doğuştan sahip olduğumuz eğilimler olarak düşünülmeleri daha doğru olur. Yılana karşı gösterilen tepki örneğinde de, şempanze yavrusunun ya da çocuğun daha önceleri çeşitli korkutucu nesnelerle karşılaşıp bunlara olumsuz tepki göstermeyi öğrenmesi gerekebilir. Ancak, bundan sonra yılan örneğindeki «doğuştan» unsur ortaya çıkacak ve ötekilere kıyasla çok daha şiddetli bir tepki gösterilmesine yol açacaktır. Yılan korkusu diğer korkulardan çok daha fazla olacak ve aradaki orantısızlık da «doğuştan» olmaklığıyla açıklanacaktır. Normal genç şempanzelerin yılan gördüklerinde kapıldıkları dehşetin ve bizim türümüzdeki şiddetli yılan nefretinin başka bir yoldan açıklanabileceğini sanmıyorum.

Çocukların örümcek karşısında gösterdikleri tepki ise bambaşka bir çizgide gelişmiştir. Burada cinsiyet büyük bir farklılığa sebep olmaktadır. Erkek çocuklarda dört yaştan on dört yaşa doğru örümceğe duyulan nefret yavaş yavaş artmaktadır. Kız çocuklar da aynı artış çizgisini izlerler, ancak ergenlik döneminde büyük bir değişiklik gösterirler, öyle ki, on dört yaşındaki kızların duyduğu nefret aynı yaştaki oğlan-

larınkinin iki katına çıkar. Burada önemli bir sembolik unsurun rol oynaması büyük bir olasılıktır. Evrimsel açıdan, zehirli örümcekler erkekler için de, dişiler için olduğu kadar tehlikelidirler. Her iki cins de bu yaratıklara karşı doğuştan bir tepkiye sahip olabilir, ya da olmayabilirler, ama bu, dişinin ergenlik dönemindeki ani tepki artışını açıklamaya yeterli değildir. Elimizdeki tek ipucu, dişilerin tekrar tekrar örümcekleri, kötü kıllı şeyler olarak nitelemeleridir. Bilindiği gibi, ergenlik döneminde gerek kız, gerekse oğlanlarda vücudun belirli yöreleri kıllanmaya başlar. Çocuklar açısından kıllanma erkeklikle ilgili bir karakteristik niteliğinde olmalıdır. Bu nedenle vücudunda kılların çıkmaya başlaması, bir genç kız için, bilinçsiz de olsa, oğlanlara kıyasla çok daha tedirgin edici bir önem taşır. Örümceğin uzun bacakları, sinek gibi diğer küçük yaratıklara kıyasla daha kıllıdır. Ve bunun sonucu olarak da ideal bir sembol niteliği kazanmıştır.

Diğer hayvan türlerine duyduğumuz sevgi ve nefret ile ilgili olarak söyleyeceklerimiz bundan ibaret. Bu duygular ekonomik, bilimsel ve estetik çıkarlarımızla birleştiklerinde karmaşık, türler-arası ilişkiler düzenine katkıda bulunmakta ve yaşlandıkça değişmektedir. Özet olarak türler-arası tepkileri «yedi çağ»a ayırabiliriz. Bunlardan ilki olan *bebeklik çağı*'nda tamamen ana-babamıza bağlıyızdır ve ana-baba sembolü olarak gördüğümüz çok büyük hayvanlara şiddetli tepki göstreiriz. İkincisi, *bebek ana-babalık çağı*'dır. Bu dönemde, ana-babamızla yarışmaya, çocuk yerini tutan küçük hayvanlara ilgi göstermeye başlarız. Hayvan besleme çağıdır bu. Üçüncüsü, *objektif yetişkinlik-öncesi çağ,* gerek estetik, gerekse bilimsel araştırıcı iglilerin uyanmağa başladığı ve sembolik ilgilere ağır bastığı dönemdir. Böcek avcılığı, mikroskoplar, kelebek koleksiyonculuğu ve akvaryumlar hayatımıza hâkim olur. Dördüncüsü olan *genç yetişkinlik çağı*'nda en önemli hayvanlar kendi ürümüzden karşı cinse mensup olanlardır. Ticari ve ekonomik nedenler dışında, diğer türlerden

hiç biriyle ilgilenmeyiz. Beşincisi, *yetişkin ana-babalık çağı*'dır. Burada sembolik hayvanlar yeniden hayatımıza girerler, ancak bu kez çocuklarımızın besledikleri hayvanlar olarak. Altıncısı, *ana-babalık sonrası çağ*, çocuklarımızı kaybettiğimiz ve bir kez daha çocukların yerini tutmaları ümidiyle hayvanlara döndüğümüz çağdır. (Çocuksuz yetişkinlerde, hayvanlara kendi çocuğu gibi davranma eğilimi daha erken başlar.) Ve nihayet yedinci çağa, *yaşlılık çağı*'na varırız. Bu dönemde hayvan nesillerinin korunması ve sürdürülmesine karşı duyduğumuz ilgi olağanüstü artar. Dikkatimiz özellikle yokolma tehlikesiyle karşı karşıya olan türler üzerinde toplanmıştır. Diğer açılardan çekici ya da itici, yararlı ya da yararsız olup olmamaları bir önem taşımaz; mühim olan, sayıca gittikçe azalmakta olmalarıdır. Örneğin, soyları tükenmekte olan, çocukların nefret ettikleri goril ve gergedan, bu dönemimizde bizden büyük ilgi görürler. «Kurtarılmaları» şarttır. Buradaki sembolik eşleme açık olarak görülmektedir. Yaşlanmış kişinin kendisi yokolmak üzeredir ve soyu tükenmekte olan hayvanlar yaklaşmaktaki kendi sonunu temsil etmektedirler. Onları yokolmaktan kurtarmakla bu denli ilgilenmesi kendi yaşamını sürdürmek isteğinin bir yansıma biçimidir.

Son yıllarda hayvan türlerini yaşatmaya karşı duyulan ilgi daha genç yaştakilere kadar yayılmıştır. Bunun nedenini öldürücü nükleer silâhların geliştirilmesine bağlamak doğru olur. Bu silâhların öldürücü güçleri karşısında, yaşımız ne olursa olsun, korku duymakta, türümüzün bir anda kendi kendini yoketmesinden ürkmekteyiz. Ve bu yüzden de soyun tükenmesini sembolize eden hayvanlara duygusal bir ilgi göstermekteyiz.

Bu izlenim, yaban hayvanlarının korunmasıyla ilgilenmenin tek nedeni budur, şeklinde yorumlanmamalıdır. Başarısız türlere yardımcı olmamız için daha birçok geçerli bilimsel ve estetik neden vardır. Eğer hayvan dünyasının zengin çeşitliliğinden yararlanmaya ve yaban hayvanlarını estetik ve bilim-

sel araştırmalarımızda kullanmaya devam etmek niyetindeysek, onlara yardım elimizi uzatmamız gerekecektir. Eğer yokolmalarına göz yumarsak, çevremizi en bahtsız biçimde basitleştirmiş olacağız. Olağanüstü bir araştırıcı niteliği olan türümüz böylesine değerli bir malzeme kaynağını kaybetmeği göze alamaz.

Hayvan türlerinin korunması sorunuyla ilgili tartışmalarda bazen ekonomik faktörlerden söz edildiği de olur. Yaban hayvanlarının akıllıca korunmasının ve denetim altında kesiminin, dünyanın çeşitli bölgelerinde protein eksikliği çeken topluluklara et sağlamak bakımından yararlı olacağına işaret edilmiştir. Bu öneri, kısa vadeli olarak, çok yerinde gibi görünse de, uzun hesapta görünüş pek iç açıcı olmamaktadır. Eğer türümüzün sayıca artışı bugünkü ürkütücü hızla devam ederse, sorun zamanla bizler ya da onlar arasında bir seçim yapılmasını gerektirecektir.

Sembolik, bilimsel ya da estetik açıdan ne kadar değerli olurlarsa olsunlar, ekonomik gereksinimler ağır basacaktır. Gerçek bütün çıplaklığıyla ortada : Bizim türümüz belirli bir nüfus yoğunluğu düzeyine eriştikten sonra başka hayvanlara yer kalmayacaktır yeryüzünde. Temel bir yiyecek kaynağı oldukları iddiası da pek o kadar ciddiye alınamaz. Zira, bitkileri hayvan etine dönüştürdükten sonra, hayvanları kesip yemektense, doğrudan doğruya bitkileri yemek, daha kestirme bir yoldur. Yaşama alanına olan ihtiyaç çoğaldıkça, giderek daha kesin önlemlere başvurmak, yiyeceklerimizi kimyasal bileşimler haline getirmek zorunda kalacağız. Diğer gezegenleri büyük çapta kolonileştirme faaliyetine girişip, yükü paylaştıramadığımız ya da herhangi bir şekilde nüfus artışını önlemediğimiz takdirde, çok uzak olmayan bir gelecekte dünya yüzündeki bütün diğer canlıları yoketmemiz gerekecektir.

Bu sözler, ilk ağızda size biraz melodramatik gelebilir. Ancak, sayıya vurulunca hiç de böyle olmadığı görülecektir. On yedinci yüzyılın sonunda, dünya çıplak maymun nüfusu

sadece 500 milyondu. Bu sayı bugün üç milyarı bulmuştur. Ve her 24 saatte 150.000 çıplak maymun eklenmektedir bu sayıya (Gezegenler arası göçmen bürolarını yıldıracak bir artış oranıdır bu). 260 yıl sonra, eğer bu oran aynı kalırsa (ki mümkün görünmemektedir, daha da artması beklenir), dünya yüzünü 400.000 milyonluk bir çıplak maymun kalabalığı kaplayacaktır. Böylece, varolan kara parçalarının her kilometre karesine 28.500 kişi düşecektir. Bir başka açıdan bakarsak, dünya yüzünün en ücra köşeleri bile bellibaşlı şehirlerin bugün olduğu kadar kalabalıklaşacaktır. Bunun her çeşit yabani hayat için ne gibi sonuçlar doğuracağı açıktır. Bu durumun türümüz üzerindeki etkisi de her halde daha iç açıcı olmayacak.

Bu kâbus üzerinde daha fazla durmanın âlemi yok: Bir gerçek haline gelmesi hayli uzak bir olasılık. Bu kitap boyunca sık sık belirttiğim gibi, bütün büyük teknolojik ilerlemeler bir yana, aslında basit biyolojik bir olaydır varoluşumuz. Dâhiyane fikirlerimize, aşırı kendini beğenmişliğimize rağmen, hayvansal davranış kuralları içinde hareket eden basit hayvanlarız biz. Nüfusumuz, yukarıda öne sürülen düzeylere varmadan, biyolojik yapımızı yöneten kurallardan birçoğuna aykırı hareket etmemiz yüzünden, egemen tür olmak niteliğimizi çoktan yitirmiş olacağız. Garip bir tutkuyla böyle bir şeyin olmayacağına, bizlerin çok özel bir durumu olduğuna, her nasılsa biyolojik denetimin ötesinde olduğumuza inanırız. Ama, gerçek bu değildir. Geçmişte birçok ilgi çekici tür yokolmuştur; bizim istisna teşkil etmemize sebep yoktur. Yakın ya da uzak br gelecekte çekilip gideceğiz ve yerimizi başkalarına bırkaacağız. Eğer bu yakın değil de, uzak bir gelecekte olacaksa, kendimizi birer biyolojik örnek olarak uzun uzun tartıp biçmek ve sınırlılıklarımız anlamak zorundayız. Bu kitabı yazmamın ve bizlere, burnumuzu yere sürtmemiz için, bile bile, *çıplak maymun* adını vermemin nedeni de budur. Yoksa, alıştığımız diğer adlardan herhangi birini rahatlıkla kullanabilirdim. Bu adlandırmanın soruna daha «kıyas-

lamalı» bir açıdan bakmamıza, yüzeysel hayatımızın altında varolan temel akışı göz önüne almamıza yardımcı olacağını düşündüm. Heyecanım, belki de görüş açımı abartmama yol açtı. Övgüler yazıp, türküler çağırmam, duyulmadık başarıları dile getirmem de mümkündü. Bu yola başvurmamakla kaçınılmaz olarak sorunu tek taraflı anlattım. Olağanüstü bir türe mensubuz kuşkusuz; bu gerçeği ne inkâr etmek, ne de küçümsemek niyetindeyim. Ama, bütün bunlar o kadar çok söylendi ki, atılan paraların hep tura düştüğünü görüp, madalyonun bir de tersini çevirmek zamanı geldi diye düşündüm. Diğer hayvanlara kıyasla o denli güçlü, o denli başarılıyız ki, geriye, alçakgönüllü kökenlerimize göz atmaktan utanç duyuyoruz âdeta. Bu nedenle, yaptığım işe karşılık teşekkür beklemiyorum. Başa geçmemiz, tam bir sonradan görme zengin hikâyesine benzer ve bütün sonradan görmeler gibi biz de geçmişimiz konusunda duyarlıyızdır. Ayrıca, sürekli olarak geçmişimize ihanet etme tehlikesi söz konusudur.

Evrim sonucu, yüksek bir zekâ düzeyine eriştiğimiz ve güçlü bir icat ve yaratıcılık güdüsü kazandığımıza inananlar oldukça iyimserdirler bu konuda: Herhangi bir durumu kendi lehimize çevirebileceğimize; olağanüstü esnekliğimizin, hayatımızı gittikçe yükselmekte olan «türler arası statümüzün» bütün yeni gereklerine uyacak biçime sokmakta bize yardımcı olacağına; nüfus artışı sonucu kişisel dokunulmazlığın ve hareket özgürlüğünün yok olması sorunlarına, zamanı gelince bir çözüm bulabileceğimize; davranış biçimlerimizi yeni bir şekilde yoğurup dev karıncalar gibi yaşayabileceğimize; saldırganlık ve mülkiyet duygularımızı, cinsel güdülerimizi, anababalık eğilimlerimizi denetleyebileceğimize; gerekirse kuluçka makinesinden çıkma civciv-maymunlara dönüşebileceğimize; güçlü zekâmızın temel biyolojik güdülerimizi egemenliği altına alabileceğine inanırlar. Bana kalırsa, bütün bunlar fasafisodan ibarettir. Kaba hayvan yapımız hiç bir zaman böyle bir şeye izin vermeyecektir. Yeni durumlara ken-

dimizi uydurduğumuz doğrudur. Davranış açısından, fırsatları kolladığımız ve onlardan yararlandığımız da doğrudur; ancak, bu fırsatçıların da belirli bir sınırı vardır elbette.

Bu kitapta, biyolojik niteliklerimiz üzerinde durmakla bu sınırlılıkları göstermeye çalıştım. Bunları bilmek ve bunlara boyun eğmek bize yaşamımızı sürdürme olanağı sağlayacaktır. İlkel bir «doğaya dönüş» değildir önerilen. Kısaca, atılımlarımızı, temel davranış gereklerine uydurmak zorunluluğu üzerinde durmaktayım. Bir yolunu bulup, nicelik değil, nitelik alanında bir atılım yapmak zorundayız. Eğer bunu başarırsak, evrimsel mirasımızı inkâr etmeden, teknolojik alanda heyecan verici adımlar atmaya devam edebiliriz. Eğer beceremezsek, baskı altında tuttuğumuz biyolojik içgüdüler birikecek, birikecek, sonunda baraj çatlayacak ve oymalı, kakmalı varlığımızı sel alıp götürecektir.

KAYNAKLAR

ÇIPLAK MAYMUN'u yazarken yararlandığım bütün çalışmalar buraya sığmayacak kadar çok. Ancak, en önemlilerini aşağıda, bölümlere ve konulara göre ayrılmış olarak bulacaksınız. Bu yayın üzerine ayrıntılı bilgi, bibliyografya bölümünde verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM: KÖKLER

Primatların sınıflandırılması: Morris, 1965. Napier ve Napier, 1967.

Primatların evrimi: Dart ve Craig, 1959. Eimerl ve De Vore, 1965. Hooton, 1947. Le Gros Clark, 1959. Morris ve Morris, 1966. Napier ve Napier, 1967. Oakley, 1961. Read, 1925. Washburn, 1962 ve 1964. Tax, 1960.

Et-yiyicilerin davranış biçimleri: Guggisberg, 1961. Kleiman, 1966. Kruuk, 1966. Leyhausen, 1956. Lorenz, 1954. Moulton, Ashton ve Eayrs, 1960. Neuhaus, 1953. Young ve Goldman, 1944.

Primatların davranış biçimleri: Morris, 1967. Morris ve Morris, 1966. Schaller, 1963. Southwick, 1963. Yerkes ve Yerkes, 1929. Zuckerman, 1932.

IKİNCİ BÖLÜM: CİNSELLİK

Hayvanlarda kur yapma: Morris, 1956.

Cinsel tepkiler Masters ve Johnson, 1966.

Cinsel biçim frekansları: Kinsey ve diğerleri, 1948 ve 1953.

Kendi kendini taklit: Wickler, 1963 ve 1967.
Çiftleşme pozisyonları: Ford ve Beach, 1952.
Koku tercihleri. Monicreff, 1965.
Bekâretle ilgili araç ve gereçler: Gould ve Pyle, 1896.
Homoseksüellik: Morris, 1955.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: YAVRU YETİŞTİRME

Emzirme: Gunther, 1955. Lipsitt, 1966.
Kalp atışına gösterilen tepki: Salk, 1966.
Gelişme oranları: Harrison, Weiner, Tanner ve Barnicott, 1964.
Uyku: Kleitman, 1963.
Gelişim dönemleri: Shirley, 1933.
Kelime öğreniminin gelişimi: Smith, 1926.
Şempanzelerde sesli taklitçilik: Hayes, 1952.
Ağlama, gülümseme ve gülme: Ambrose, 1960.
Primatlarda yüz ifadeleri: van Hoff, 1962.
Çocuklarda grup yoğunluğu: Hutt ve Vaizey, 1966.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: ARAŞTIRICILIK

Yeni korkusu ve yeni sevgisi: Morris, 1964.
Maymunlarda resim yapma yeteneği: Morris, 1962.
Çocuklarda resim yapma yeteneği: Kellogg, 1955.
Şempanzelerde araştırıcı davranışlar: Morris ve Morris, 1966.
Bebeklik çağında tecrit: Harlow, 1958.
Stereotip davranışlar: Morris, 1964 ve 1966.

BEŞİNCİ BÖLÜM: SAVAŞMA

Primatlarda saldırganlık: Morris ve Morris, 1966.
Otonomik değişimler: Cannon, 1929.
İşaretlerin kökeni: Morris, 1956 ve 1957.
Yer değiştirmiş faaliyetler: Tinbergen, 1951.
Yüz ifadeleri: van Hoof, 1962.

Göz-benzeri işaretler: Coss, 1965.
Kış kızarması: Comfort, 1966.
Saldırganlığın yönlendirilmesi: Bastock, Morris ve Moynihan, 1953.
Hayvanlarda fazla kalabalıklaşma: Calhoun, 1962.

ALTINCI BÖLÜM: BESLENME

Erkekler arası gruplaşmalar: Tiger, 1967.
Koku ve tad alma organları: Wyburn, Pickford ve Hirst, 1964.
Tahıl diyetleri: Harrison, Weiner, Tanner ve Barnicott, 1964.

YEDİNCİ BÖLÜM: KONFOR

Toplumsal tımarlanma: van Hoof, 1962. Sparks, 1963.
Deri bezleri: Montagna, 1956.
Isı tepkileri: Harrison, Weiner, Tanner ve Barnicott, 1964.
Şempanzelerde «tıbbi» müdahale: Miles, 1963.

SEKİZİNCİ BÖLÜM: HAYVANLAR

Evcilleştirme: Zeuner, 1963.
Hayvan sevgisi: Morris ve Morris, 1966.
Hayvan nefreti: Morris ve Morris, 1965.
Hayvan korkusu: Marks, 1966.
Nüfus yoğunluğunun artması: Fremlin, 1965.

BİBLİYOGRAFYA

AMBROSE, J. A., «The smiling response in early human infancy» («Yeni doğmuş bebeklerde gülümseme tepkisi»). Doktora tezi, Londra Üniversitesi, 1960, s. 1-660.

BASTOCK, M. MORRİS ve M. MOYNIHAN, «Some comments on conflict and thwarting in animals» («Hayvanlarda çatışma ve karşı koyma üzerine»). *Behaviour,* sayı 6 (1953), s. 66-84.

BEACH, F. A. (editör), *Sex and Behaviour* (Cinsellik ve Davranış). Wiley, New-York, 1965.

BERELSON, B. ve G. A. STEINER, *Human Behaviour* (İnsanlarda Davranış). Harcourt, Brace and World, New-York, 1964.

CALHOUN, J. B., «*Roots of Behaviour* (Davranışların Kökleri). Harper and Brothers New-Yokr, 1962, s. 295-315.

CANNON, W. B., *Bodily Changes in Pain, Hunger, Fear and Rage* (*Acı, Açlık, Korku ve Kızgınlık Hallerinde Vücutta Meydana Gelen Değişiklikler*). Appleton - Century, New-York, 1929).

CLARK, W. E. LE GROS, *The Antecedents of Man* (*İnsanın Ataları*). Edinbourgh University Press, 1959.

COLBERT, E. H., *Evolution of Vertebrates* (*Omurgalıların Evrimi*). Wiley, New-York, 1955.

COSS, R. G., *Mood Provoking Visual Stimuli* (*Ruh Hali Yaratan Görsel Etkenler),* University of California, 1965

DART, R. A. ve D. CRAIG, *Advances with the Missing Link (Kayıp Halkayla İlgili Gelişmeler).* Hamish Hamilton, 1959.

EIMERL, S. ve I. DEVORE, *The Primates* (*Primatlar*). Time Life, New-York, 1965.

FORD, C. S. ve F. A. BEACH, *Patterns of Sexual Behaviour (Cinsel Davranış Biçimleri)*. Eyre ve Spottiwoode, 1952.

GOULD, G. M. ve W. L. PYLE, *Anomalies and Curiosities of Medicine* (*İlaçların Sebep Olduğu Anormal ve Garip Durumlar*). Saunders, Philadelphia, 1896.

GUGGISBERG, C. A. W., *Simba: The Life of the Lion.* (*Simba: Aslanın Hayatı*). Bailey Bros and Swinfen, 1961.

FREMLIN, J. H., «How many people can the world support» («Dünya daha kaç kişi taşıyabilir»). *New Scientist,* sayı 24 (1965), s. 285-7.

GUNTHER, M., «Instinct and the nursing couple» (İçgüdüsü ve emzirme döneminde çiftler»). *Lancet* (1955), s. 575-8.

HARDY, A. C., «Was man more aquatic in the past» («İnsanın geçmişte suyla daha yakın bir ilişkisi var mıydı»). *New Scientist,* sayı 7 (1960), s. 642-5.

HARLOW, H. F., «The nature of love» («Aşkın tabiatı») (*Amer. Psychol.*) sayı 13, (1958), s. 673-85.

HARRISON, G. A., J. S. WEINER, J. M. TANNER ve N. A. BARNICOTT, *Human Biology* (İnsanın Biyolojisi). Oxford University Press, 1964.

HAYES, C., *The Ape in Our House* (*Evimizdeki Maymun*), Gollancz, 1952.

HOOTON, E. A., *Up from the Ape* (*Maymundan Yukarısı*), Macmillan, New-York, 1947.

HOWELLS, W., *Mankind on the Making* (*İnsanoğlunun Yapılışı*). Secker and Warburg, 1960.

HUTT, C., ve M. J. VAIZEY, «Differential effects of group density on social behaviour» («Grup yoğunluğunun toplumsal davranışlar üzerindeki farklı etkileri») *Nature,* sayı 209 (1966), s. 1371-2.

KELLOGG, R., *What Children Scribble and Why* (*Çocuklar Ne Karalar ve Niçin*). Kendi yayını, San-Francisco, 1955.

KINSEY A. C., W. B. POMEROY, C. E. MARTIN ve P. H. GEBHARD, *Sexual Behaviour in the Human Female* (*İnsan Dişisinin Cinsel Davranışları*). Saunders, Philadelphia, 1953.

KLEIMAN, D., «Scent Marking in the Canidae» («Canidus'-larda Koku İle İşaret Bırakma»). *Symp. Zool. Soc.* sayı 18 (1966), s. 167-77.

KLEITMAN, N., *Sleep and Wakefulness* (*Uyku ve Uyanıklık*). Chicago University Press, 1963.

KRUUK, H., «Clan-system and feeding habits of Spotted Hyenas» (Benekli Çakalların klan sistemleri ve beslenme alışkanlıkları»). *Nature,* sayı 209 (1966), s. 1257-8.

I.EYHAUSEN, P., *Verhaltensstudien an Katzen* (Kedilerin davranışları üzerinde inceleme) Paul Parey, Berlin, 1956.

LIPSITT, L., «Learning processes of human newborns» («Yeni doğmuş insan yavrularında öğrenim süreçleri»). *Merril-Palmer Quart. Behav. Devel.*, sayı 12 (1966), s. 45-71.

LORENZ, K., *King Salomon's Ring* (*Kral Salomon'un Yüzüğü*). Methuen, 1952.

LORENZ, K., *Man Meets Dog (İnsanoğlu Köpekle Tanışıyor).* Methuen, 1954.

MARKS, I. M. ve M. G. GELDER, «Different onset ages in varieties of phobias» («Çeşitli korkuların başlangıç yaşları»). *Amer. J. Psychiat.* Temmuz, 1966.

MASTERS, W. H. ve V. E. JOHNSON, *Human Sexual Response* (*İnsanlarda Cinsel Tepki*). Churchill, 1966.

MILES, W. R., «Chimpanzee behaviour: removal of foreign body from companion's eye» («Şempanzelerde davranış: arkadaşın gözündeki çöpün çıkarılması»). *Proc. Nat. Acad. Sci.* sayı 49 (1963), s. 840-3.

MONICREFF, R. W., «Changes in olfactory preferences with age» («Tercih edilen kokuların yaşla değişmesi») *Rev. Laryngol.* (1965), s. 895-904.

MONTAGNA, W., *The Structure and Function of Skin* (*Derinin Dokusu ve Görevleri*). Academic Press, Londra, 1956.

MORRIS, D., «The causation of pseudofemale and pseudomale behaviour» («Dişi-benzeri ve erkek-benzeri davranışların nedenleri»). *Behaviour,* sayı 8 (1955), s. 46-56.

MORRIS D., «The function and causation of courtship ceremonies» («Kur yapma törenlerinin görev ve nedenleri»). *Fondation Singer Polignac Colloque Internat. sur L'Instinct,* Haziran, 1954 (1956), s. 261-86.

MORRIS, D., «The feather postures of birds and the problem of the origin of social signals» («Kuşlarda tüy pozisyonları ve toplumsal işaretlerin kökeni sorunu»). *Behaviour,* sayı 9 (1956), s. 75-113.

MORRIS, D., «Typical Intensity and its relation to the problem of ritualization» («'Tipik yoğunluk' ve ayinleştirme sorunu ile ilişkisi»). *Behaviour,* sayı 11 (1957), s. 1-12.

MORRIS, D., *The Biology of Art (Sanatın Biyolojisi).* Methuen, 1962.

MORRIS, D., «The response of animals to a restricted environment» («Hayvanların sınırlı bir ortama karşı gösterdikleri tepki»). *Symp. Zool. Soc. Lond.* sayı 13 (1964), s. 99-118.

MORRIS, D., *The Mammals: a Guide to the Living Species* (*Memeliler: Yaşayan Türler Rehberi*). Hodder and Stoughton, 1965.

rın katılaştırılması»). *Phil. Trans. Roy. Soc. London,* B. 251 (1966), s. 327-30.

MORRIS, D., (editörr, *Primate Ethology* (*Primatlarda Davranış Kuralları*). Weidenfeld and Nicolson, 1967.

MORRIS, R. ve D. MORRIS, *Men and Snakes* (*İnsanlar ve Yılanlar*). Hutchinson, 1965.

MORRIS, R. ve D. MORRIS, *Men and Apes* (*İnsanlar ve Maymunlar*). Hutchinson, 1966.

MORRIS, R. ve D. MORRIS, *Men and Pandas* (*İnsanlar ve Pandalar*). Hutchinson, 1966.

MOULTON, D. G., E. H. ASHTON ve J. T. EAYRS, «Studies in olfactory acuity. Relative detectability of n-Aliphatic acids by dogs» («Koku alma duyusunun keskinliği üzerine incelemeler. «Köpeklerin n-yağ asitlerini sezme yetenekleri»). *Anim. Behav.* sayı 8 (1960), s. 117-28.

NAPIER, J. ve P. NAPIER, *Primate Biology* (*Primatların Biyolojisi*). Academic Press, 1967.

NEUHAUS, W., «Über die Riechshaerfe der Hunden für Fettsauren» (Köpkelerin yağlı asitlerin kokusunu alması üzerine). *Z. vergl. Psysiol.* sayı 35 (1953), s. 527-52.

OAKLEY, K. P., *Man the Toolmaker* (*Gereç Yapıcısı İnsan*), Brit Mus. (Doğal Bilimler), 1961.

READ, C., *The Origin of Man* (*İnsanın Kökeni*). Cambridge University Press, 1925.

ROMER, A. S., *The Vertebrate Story* (*Omurgalıların Hikâyesi*). Chicago University Press, 1958.

RUSSELL, C. ve W. M. S. RUSSELL, *Human Behaviour* (*İnsan Davranışı*). André Deutsch, 1961.

SALK, L. «Thoughts on the concept of imprinting and its place on early human development» («Damgalanma üzerine düşünceler ve erken insan gelilşimindeki yeri»). *Cand. Psychiat. Assoc. J.* sayı 11 (1966), s. 295-305.

SCHALLER, G., *The Mountain Gorilla* (*Dağ Gorili*). Chicago University Press, 1963.

SHİRLEY, M. M.., «The first two years, a study of twenty-five babies» vol. 2. Intellectual development. *Inst. Child Welf.*

Mongr. Serial No. 8 («İlk iki yıl, yirmi beş bebek üzerine yapılan bir araştırma. Cilt 2. Zekâ gelişimi. *Çocuk Sağlığı Enstitüsü*, 8 no.lu yazı dizisi). University of Minnesota Press, Minneapolis, 1933.

SMITH, M. E., «An investigation of the development of the sentence and the extent of the vocabulary in young children». *Univ. Iowa Stud. Child Welf.* («Küçük çocuklarda cümlenin gelişimi ve öğrenilen kelime sayısı»). *Iowa Üniversitesi Çocuk Sağlığı Araştırmaları.* Cilt 3, sayı 5 (1926).

SPARKS, J., «Social grooming in animals» («Hayvanlarda toplumsal tımarlama»). *New Scientist,* Sayı 19 (1963), s. 235-7.

SOUTHWICK, C. H. (editör), *Primate Social Behaviour* (*Primatlarda Toplumsal Davranış*), Van Nostrand, Princeton, 1963.

TAX, S. (editör), *The Evolution of Man* (*İnsanın Evrimi*), Chicago University Press, 1960.

TIGER, L., «Research Report: Patterns of male association» («Araştırma raporu: Erkekler arası kuruluşlar»). *Current Anthropology.* Cilt VIII, sayı 3, Haziran 1967.

TINBERGEN, N. *The Study of Instinct* (*İçgüdüler Üzerine Çalışma*). Oxford Universit Press, 1960.

VAN HOOFF, J., «Facial expression in higher primates» («Üst kademedeki primatlarda yüz iadeleri»). *Symp. Zool. Soc. Lond.* sayı 8 (1962), s. 97-125.

WASHBURN, S. L. (editör), *Classification and Human Evoultion (Sınıflandırma ve İnsanın Evrimi).* Methuen, 1964.

WASHBURN, S. L. (editör), *Social Life of Early Man* (*İlkel İnsanın Toplumsal Hayatı*). Methuen, 1962.

WICKLER, W., «Die biologische Bedeutung auffallend farbiger, nackter Hautstellen und innerartliche Mimikry der Primaten» (Primatlarda çıplak, renkli deri parçalarının ve

kendi kendini taklit sürecinin biyolojik anlamı) *Die Naturwissenschaften* 50 (13) (1963), s. 481-2.

WICKLER, W., «Sociosexual signals and their intraspecific imitation among primates» («Primatlarda toplumsal-cinsel işaretler ve türler arası taklit edilmeleri»). *Primate Ethology* (*Primatlarda Davranış Kuralları*) adlı kitaptan, Weidenfeld and Nicolson, 1967, s. 68-147.

WYBURN, G. M., R. W. PİCKFORD ve R. J. HIRST. *Human Senses and Perception* (*İnsan Duyuları ve Algılama*). Oliver and Boyd, 1964.

YERKES, R. M. ve A. W. YERKES, *The Great Apes* (*Büyük Maymunlar*), Yale University Press, 1929.

YOUNG, P. ve E. A. GOLDMAN, *The Wolves of North America* (*Kuzey Amerika Kurtları*). Constable, 1944.

ZEUNER, F. E., *A. History of Domesticated Animals* (*Evcilleştirilmiş Hayvanların Tarihçesi*). Hutchinson, 1963.

ZUCKERMAN, S., *The Social Life of Monkeys and Apes* (*Maymunlarda Toplumsal Hayat*). Kegan Paul, 1932.

desmond morris

çıplak maymun

Birkaç yıl önce İngiltere'de yayınlanan ÇIPLAK MAYMUN (The Naked Ape), bir anda bütün dünyada olağanüstü bir ilgi uyandırdı. On sekiz dile çevrildi. Milyonlarca basıldı, satıldı. Neydi bu görülmemiş ilginin sebebi? Kitabın, şimdiye kadar ileri sürüldüğü gibi insanın maymundan üremiş bir tür değil, doğrudan doğruya maymun olduğunu açıklamış, kanıtlamış, ispatlamış olması... Genç zooloji bilgini Desmond Morris yıllar süren çalışmaları sonunda insan dediğimiz çıplak maymunun seks, yavru yetiştirme, beslenme, savaşma ve başka konulardaki davranışlarında atalarının temel niteliklerini olduğu gibi sürdürmekte olduğunu ortaya koyuyor. Her okuyanı şaşırtacak (belki de kızdıracak), eğlendirecek ve... düşündürecek bir eser.

kapak: s.maden

Sanat Ofset 973/90